

**LİBERALİZASYON SÜRECİ İLE ULUSAL İŞ SİSTEMLERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİ: TÜRK DIŞ TİCARETİ ÖRGÜTSEL ALANI**

YASEMİN ŞÜKRAN UÇAR

EYLÜL 2023

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞLETME ANABİLİM DALI

İŞLETME DOKTORA TEZİ

**LİBERALİZASYON SÜRECİ İLE ULUSAL İŞ SİSTEMLERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİ: TÜRK DIŞ TİCARETİ ÖRGÜTSEL ALANI**

YASEMİN ŞÜKRAN UÇAR

EYLÜL 2023

ÖZET

LİBERALİZASYON SÜRECİ İLE ULUSAL İŞ SİSTEMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRK DİŞ TİCARETİ ÖRGÜTSEL ALANI

UÇAR, Yasemin Şükran
İşletme Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. R. Arzu KALEMCİ

Eylül 2023, 118 sayfa

1980'lerden başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte, Türkiye dâhil olmak üzere, birçok ulus devlet, uyguladıkları liberal politikalarla bir dışa açılma sürecine girmiştir. Bununla birlikte Türkiye, makro kurumsal kuramda “devlete bağımlı” bir ulusal iş sistemi olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de uygulanan liberal politikaların, Türkiye’nin devlete bağımlı iş sistemine nasıl bir etkiye bulunduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmamız, Türk dış ticaret alanını ve söz konusu alanın 1980 sonrasındaki dönüşümünü incelemektedir. Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu ve Amerika Birleşik Devletleri kökenli Heritage Foundation’dan elde edilen ikincil veriler kullanılarak bir panel veri analizi yapılmıştır.

Diğer taraftan, tezde, Türkiye’nin dış ticaretinin ve özellikle ihracatının yaklaşık olarak yarısından fazlasının gerçekleştirildiği Türk deniz ticareti örgütsel alanının Cumhuriyet Dönemindeki tarihsel seyri, kurumsal değişim ve kurumsal mantıklar çerçevesi dâhilinde, arşiv taraması, tarihsel inceleme, mülâkat gibi niteliksel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmektedir. Bu kapsamda, devlet kurumlarının oluşum aşaması olan Cumhuriyet’in ilânının ertesindeki yıllarda genel itibarıyla devletçi ve geleneksel uygulamaların etkili olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, 1950’li yıllar, özel teşebbüsün sektörde etkisinin hissedilmeye başlandığı ve ilk dışa açılma faaliyetlerinin gözlemlendiği dönem olarak göze çarpmakla birlikte, bu yıllarda anılan örgütsel alanda henüz tam anlamıyla bir özel sektör kurumsal mantığından

bahsetmek mümkün bulunmamaktadır. Bununla birlikte, lkemizde 1980’li yıllarda başlayan liberalleşme politikalarının Türk deniz ticareti sektörü üzerindeki etkileri, 1990’lı yıllarda görölmeye başlamaktadır. 2000’li yıllar ise, sektördeki liberalleşme, özelleştirme ve uluslararasılaşmanın artış gösterdiği dönem olarak dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, Türk deniz ticareti sektörü özelinde, Cumhuriyet Döneminde, geleneksel kamu mantığından uzaklaşarak piyasa ilişkilerinin hâkim olduğu modern mantığa doğru bir geçiş yaşandığı görölmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizasyon, deniz ticareti, ulusal iş sistemleri yaklaşımı, uluslararası ticaret, panel veri analizi, Türkiye

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN LIBERALIZATION PROCESS AND NATIONAL BUSINESS SYSTEM: TURKISH FOREIGN TRADE ORGANIZATIONAL FIELD

UÇAR, Yasemin Şükran

PH. D. in Management

Supervisor: Prof. Dr. R. Arzu KALEMCİ

September 2023, 118 pages

After the 1980s, many nation-states including Turkey entered into a period of overseas expansion with the liberal policies they implemented. In addition, Turkey has been characterized as a "state-dependent" national business system in the macro institutional theory. The current aim of this study is to find out how liberal policies implemented in Turkey affect the state-dependent business system of Turkey. In accordance with this purpose, this study examines the Turkish foreign trade field and its transformation after 1980. In the study, a panel data analysis was conducted by using secondary data which are collected from the Turkish Statistical Institute and the United States Heritage Foundation.

On the other hand, in this dissertation, the historical course of the Turkish maritime trade field in the Republic Era, through which way more than half of the international trade is effected, has been examined within the framework of institutional change and institutional logics, using qualitative analysis methods such as archival scanning, historical analysis, and interviews. Within this context, it has been concluded that in the years following the proclamation of the Republic, which was the stage of the establishment of state institutions, the statist and traditional practices were generally in effect. On the other hand, although the 1950s stand out as the period when the influence of the private enterprise began and the first international activities were observed in the sector, it is not yet possible to talk about a complete private sector

institutional logic in the field. Nevertheless, the effects of the liberalization policies in the 1980s on the Turkish maritime trade sector were observed during the 1990s. The 2000s, on the other hand, stand out as the period in which liberalization, privatization and internationalization in the sector increased. Therefore, in the Turkish maritime trade sector in particular, it has been seen that there has been a transition from the traditional public logic to a modern logic dominated by market relations in the Republic Era.

Keywords: Liberalization, maritime trade, national business systems, international trade, panel data analysis, Turkey

TEŞEKKÜR

Bu bölüme başlamadan önce, bugüne kadar eğitim ve öğretim hayatımda doğrudan veya dolaylı olarak emeği geçen herkese çok minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Bu tezin hazırlanmasında çok önemli ve çok değerli yönlendirmeleri ve emeği bulunan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. R. Arzu KALEMCİ'ye en derin teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, tezin yazımında çok büyük katkılarından dolayı Sayın Prof. Dr. M. Nihat SOLAKOĞLU'na çok büyük teşekkürlerimi iletiyorum. Diğer taraftan, çalışmalarına çok değerli yönlendirmelerde bulunan Sayın Prof. Dr. M. Mete DOĞANAY, Sayın Prof. Dr. Mehmet ÇAKAR ve Sayın Doç. Dr. M. Güray ÜNSAL Hocalarıma da çok teşekkür ediyorum.

Mülâkat talebimi kabul edip sorularımı cevaplayan Sayın Osman ÖNDEŞ, Sayın Erol YÜCEL ve Sayın Burak AKARTAŞ'a teşekkür etmeyi de bir borç bilirim.

Doktora eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen çok değerli Genel Müdür Yardımcım Sayın Dr. Yusuf KARAKAŞ başta olmak üzere Daire Başkanım Sayın Akın AK ve Ticaret Bakanlığı'ndaki tüm çalışma arkadaşlarıma da en derin teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak, anlayışları ve destekleri için sevgili aileme de çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
ŞEMALAR LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
BÖLÜM II.....	6
ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	6
2.1. KURUMSAL DEĞİŞİM	6
2.2. YENİ KURUMSAL KURAM VE KURUMSAL MANTIK YAKLAŞIMI..	10
2.3. KÜRESELLEŞME ve KURUMSAL DEĞİŞİM	14
2.3.1. Küreselleşmenin Örgütsel Alanlara Etkisi.....	14
2.3.2. Küreselleşme Kapsamında Uluslararası Uygulamaların Yerel Bağlama Aktarılmasında Aracılık Eden Aktörler	15
2.3.3. Kurumsal Değişim ve Karar Vericiler (Kurumsal Aktörler)	15
2.4. ULUSAL İŞ SİSTEMLERİ YAKLAŞIMI: RICHARD WHITLEY	18
2.5. ULUSAL İŞ SİSTEMLERİ YAKLAŞIMI BAKIMINDAN TÜRKİYE	21
2.6. KÜRESELLEŞME VE ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM: ÖRGÜTSEL ALAN DÜZEYİ	23
2.7. TÜRKİYE’NİN DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜNE ÜYELİĞİ.....	31
2.8. TÜRKİYE İLE AVRUPA TOPLULUĞU ARASINDA İMZALANAN 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI (GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI)	35
2.9. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR	36
BÖLÜM III	47

TÜRK TİCARİ DENİZCİLİK SEKTÖRÜNDE CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÖZLEMLENEN KURUMSAL MANTIKLAR.....	47
3.1. TÜRK DENİZ TİCARETİ SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ (1923-1980).....	49
3.2. 1980 SONRASI LİBERAL MAKROEKONOMİK POLİTİKALARIN TÜRK DENİZ TİCARETİ ÖRGÜTSEL ALANINA ETKİLERİ.....	54
3.3. 1980 SONRASI LİBERAL POLİTİKALARIN TİCARİ DENİZCİLİK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ	54
3.4. 1990'LI YILLARDA TİCARİ DENİZCİLİK SEKTÖRÜNDE KAYDEDİLEN GELİŞMELER	56
3.5. TÜRK DENİZ TİCARETİ SEKTÖRÜNDE CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÖZLEMLENEN KURUMSAL MANTIKLAR	57
3.6. MÜLÂKATLAR	58
3.6.1. Cumhuriyet Döneminde Deniz Ticareti Alanında Kaydedilen Önemli Gelişmeler.....	59
BÖLÜM IV	68
ARAŞTIRMA	68
4.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	68
4.1.1. Veri Seti	68
4.2. BULGULAR	71
4.2.1. 1980 Sonrası Türk Dış Ticaretinin Seyri	71
4.2.2 Özgürlük Endeksleri ile Dış Ticaret Arasındaki İlişki	74
4.3. TÜRKİYE ÖZELİNDE ÖZGÜRLÜK ENDEKSLERİ KAPSAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN GRANGER NEDENSELLİK TESTİ ANALİZİ (1996-2021)	81
BÖLÜM V	86
TARTIŞMA VE SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	92
EKLER.....	103
EK-1	103

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1 - Ulusal İş Sistemleri Yaklaşımının Dayanakları	19
Tablo 2 - Türk Dış Ticaretinin Görünümü (1980-2021) (milyon ABD Doları)	30
Tablo 3 - Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke (1980-2021).....	38
Tablo 4 - 1989-2021 Yılları Arasında Türk İhracat Taşımlarında Denizyolunun Payı	48
Tablo 5 - Panel Veri Regresyon Analizi Kapsamındaki DTÖ Üye Ülkeleri	70
Tablo 6 - DTÖ'ye Katılımın Kısa Vadede (1992-2000) Türkiye'nin İhracatına Olan Etkisi	73
Tablo 7 - DTÖ'ye Katılımın Uzun Dönemde (1992-2020) Türkiye'nin İhracatına Olan Etkisi.....	74
Tablo 8 - İş Özgürlüğü Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021)	75
Tablo 9 - İşgücü Özgürlüğü Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021).....	76
Tablo 10 - Parasal Özgürlük Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021).....	77
Tablo 11 - Ticari Özgürlük Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021).....	78
Tablo 12 - Yatırım Özgürlüğü Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021).....	79
Tablo 13 - Finansal Özgürlük Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021).....	80
Tablo 14 - Devlet Harcamaları Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021).....	81
Tablo 15 - Türkiye'nin İhracat Rakamları ile Özgürlük Endeksleri Arasındaki Nedensellik (1996-2021).....	82
Tablo 16 - Özgürlük Endekslerine İlişkin Özet Tablo	85

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1- Örgütlerde Çoklu Mantıklar	13
Şekil 2 - Aktörler ve Düşünsel Alanları	15
Şekil 3- Türkiye'nin 1980-1994 Arasındaki İhracat Rakamları	32
Şekil 4 - Türkiye'nin 1995-2009 Arası İhracat Rakamları	33
Şekil 5 - Türkiye'nin 1980-1994 Arasındaki İthalat Rakamları	33
Şekil 6 - Türkiye'nin 1995-2009 Arası İthalat Rakamları	34
Şekil 7 - AB Ülkelerine İhracatımız (1989-2019).....	36
Şekil 8 - AB Ülkelerinden İthalatımız (1989-2019)	36
Şekil 9 - Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Doğrudan Yatırım Rakamları (1994-2019)	37
Şekil 10 - 1989-2021 Arasında Türk İhracatında Denizyolu Taşımacılığının Payı (%)	48
Şekil 11 - 1950-1960 Arasında Türk Ticaret Filosuna Ait Tonaj Miktarları	53
Şekil 12 - 1950-1960 Arası Türk Ticaret Filosuna Ait Gemi Adetleri	53

ŞEMALAR LİSTESİ

Şema 1 - Değişimin Aktörleri	18
Şema 2 - Türk Deniz Ticareti Sektöründe Tarihsel Düzeyde Gözlemlenen Kurumsal Mantıklar	57
Şema 3 - Türk Deniz Ticareti Örgütsel Alanı Kapsamındaki Kurumsal Mantıkların Özellikleri.....	58

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATS	: Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (General Agreement on Trade in Services)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GB	: Gümrük Birliği
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
TKY	: Toplam Kalite Yönetimi
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
UDY	: Uluslararası Doğrudan Yatırımlar

BÖLÜM I

GİRİŞ

Batı ülkelerindeki liberalizasyon faaliyetlerinin ardından Türkiye'nin liberal politikaları uygulamaya başladığı yıllar olarak bilinen 1980'li yıllar, yaygın olarak “Özal Dönemi” olarak da anılmaktadır. Turgut Özal liderliğinde temelleri atılan bu dönemde Türkiye, ithal ikâmecî ekonomi politikalarını bir kenara bırakarak makroekonomik serbestleşme yaklaşımını benimsemeye başlamıştır. Makroekonomik serbestleşme politikaları kapsamında Türkiye, en çok ihracata ağırlık vererek faaliyette bulunmuştur. Diğer taraftan, ülkeler arasındaki farklılıkları vurgulamak suretiyle temel alan kurumsal kuramın makro-kurumsal perspektifinde önemli bir yere sahip olan Whitley (1991, 1994, 2000), Türkiye'yi devlete bağımlı ulusal iş sistemleri kategorisi altında incelemiştir. Bu kapsamda, söz konusu devlete bağımlı yapıda 1980 ve 1990 sonrasında bir değişiklik olup olmadığı da önemli bir araştırma alanı olarak dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin liberalleşme süreci çerçevesinde, devlete bağımlı yapısında olası kurumsal değişiklikler ve dış ticaretin önemli bir görünümünü temsil eden Türk deniz ticareti örgütsel alanı, bu çalışmanın inceleme alanını oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, uluslararası ticaret ve serbestleşmenin, ülkelerin devlete bağımlılığını asgariye indirme özelliğinden dolayı, söz konusu örgütsel alandaki biçimsel değişiklikler önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, çalışmamızın temel amacı, *“Liberalleşme politikaları sonucunda devlete bağımlı yapılara sahip ülkelerde bağımlılık derecesi nasıl etkilenmektedir?”* ve *“Devlete bağımlı yapılardaki ülkelerde kurumsal mantıklar, uygulanan liberal politikalar sonucunda nasıl ve ne türden değişime uğramaktadır?”* sorularına cevap aramaktır. Bu çalışma, bahse konu araştırma sorusuna cevap bulabilmek amacıyla, dış ticaret ve deniz ticareti alanlarında Türkiye'nin Cumhuriyet Döneminde ve özellikle 1980 sonrasındaki değişim ve dönüşümünü incelemektedir. Bu kapsamda, Türkiye İstatistik Kurumu ve Amerika Birleşik Devletleri kökenli Heritage Foundation'dan edinilen ikincil veriler kullanılarak nicel analizler yapılmıştır. Anılan veri seti, 1992'den 2020'ye kadar hem

kısa hem de uzun vade odaklı olarak Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü üyelerine yönelik ihracat rakamlarını içermektedir. Gerçekleştirilen panel veri analizi ile 1980 sonrasındaki serbestleşme döneminin, Türkiye'nin bu dönemdeki ihracat rakamlarına katkı yaparak devlete bağımlılık derecesini etkileyip etkilemediğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Panel veri analizi sonuçları, kısa dönem olarak tanımlanan 1992-2000 döneminde Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü ülkelerine gerçekleştirdiği ihracatın artış gösterdiğini kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, uzun dönemde (1992-2020) ihracat açısından da anlamlı ve negatif bir etkiye bulunduğu görülmektedir. Öte yandan, Heritage Foundation'ın 1996-2021 yılları arasındaki özgürlük endeksleri incelendiğinde, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi ülkelerin iş özgürlüğü, ticari özgürlük, işgücü özgürlüğü, finansal ve parasal özgürlük ve iş özgürlüğü gibi bazı endekslerin Türk ihracatını olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmektedir. Bu itibarla, bu çalışmanın, temel olarak, serbestleşme sürecinin 1980 sonrasında Dünya Ticaret Örgütü üyesi ülkelere yapılan Türk ihracatının artmasına kısa dönemde (1992-2000) katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca, anılan dönemdeki serbestlik endekslerinin, 1996 ilâ 2021 yılları arasında Türk dış ticaretini olumsuz bir şekilde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, Heritage Foundation'ın devlet harcamaları endeksi, 1996-2021 dönemindeki Dünya Ticaret Örgütü ülkelerinin devlet harcamaları endekslerinin, Türkiye'nin ihracatını olumsuz etkilediğini kanıtlamaktadır ki bu bulgu, devlete bağımlılığın uluslararası ticaret üzerindeki olumsuz etkisinin bir kanıtı olarak görülmektedir.

Diğer taraftan, kurumsal kuram kapsamındaki örgüt çalışmalarının en temel kavramlarından birisini, fark edilebilir uzmanlık ve faaliyet bölümleri olarak tanımlanan “örgütsel alan” kavramı (DiMaggio ve Powell, 1983) oluşturmaktadır. Örgütsel alanlar, sürekli olarak gelişen ve komplike özellikler taşıyan (Meyer ve Scott, 1992; Wooten ve Hoffman, 2008) “ana tedarikçiler, müşteriler, düzenleyici kuruluşlar ve diğer örgütleri” (DiMaggio ve Powell 1983) kapsamaktadır. Örgütsel alanlar üzerine gerçekleştirilen ilk dönem çalışmalarının, eşbiçimlilik baskılarına ve tek tip (uniform) alanlara işaret ettiği belirtilmekteyken (Scott, 2001), daha yeni araştırmalar örgütsel formlar kapsamında bölümlere ayrılmış ve çeşitlilik içeren örgütsel yapılar öngörmektedir (Davis ve Greve 1997; Greenwood ve Hinings 1996; Greenwood, Oliver, Sahlin ve Suddaby 2008; Greve 1996; Kondra ve Hinings 1998; Kraatz ve Zajac 1996; Levy 2006; Lune ve Martinez 1999; Rowan 2006). Ayrıca, örgütsel

alanların olgunlaştıkça heterojenleşmeye başladığı da kabul edilmektedir (Kraatz ve Zajac 1996; Schneiberg 2002; Wooten ve Hoffman 2008). Heterojenleşme süreci sonucunda ise, “kurumsal mantıklar” kavramı altında örgütsel alanların söz konusu mantıklar tarafından yönlendirildiği ve şekillendirildiği bir yapı açığa çıkmaktadır.

Kurumsal mantıklar, örgütsel alanlarda yer alan aktörlerin davranış kalıplarını düzenleyen ilkeler olarak görülmektedir (Friedland ve Alford, 1991). Bu kapsamda, aktörlerin farklı kurumsal mantıklardan kendilerine uygun olanı seçmesi söz konusu olmaktadır (Leblebici vd. 1991). Dolayısıyla, toplumsal aktörler, bireysel ve örgütsel düzeylerde çoklu kurumsal mantıklar uyarınca hareket etmekte (Friedland ve Alford 1991) ve kurumsal mantıklar da kendi aralarında baskın mantık hâline gelebilmek için yarışmaktadır. Böylesi heterojen örgütsel alanlarda çoklu kurumsal mantıklar içsel çelişkilere yol açmakta (Clemens ve Cook 1999; Greenwood ve Hinings 2006; Seo ve Creed 2002) ve söz konusu çelişkiler kurumsal değişimi tetiklemektedir (Friedland ve Alford 1991; Rao vd. 2003; Thornton vd. 2005).

Kurumsal değişim, kurumsal mantıklara farklı etkilerde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, nispeten eski savlardan birisi olan ve değişimin, bir kurumsal mantığın diğer mantıklarla girdiği kısa süreli bir çekişme sonucunda baskın hâle gelmesiyle sonuçlandığını belirten görüş olarak karşımıza çıkmaktadır (Delbridge ve Edwards 2007; Greenwood ve Hinings 2006). Buna karşılık, son zamanlarda gerçekleştirilen çalışmalarda değişim neticesinde çoklu mantıkların birarada bulunmaya devam edeceğini öngören ikinci görüşün hâkim olduğu görülmektedir (Lounsbury ve Crumley 2007; Purdy ve Gray 2009; Reay ve Hinings 2009). Ayrıca, tek bir baskın kurumsal mantığın gözlemlendiği durumlarda dahi eski baskın mantığın da dâhil olduğu alternatif mantıkların izlerine rastlandığı belirtilmektedir (Lounsbury 2007; Reay ve Hinings 2005; Schneiberg 2007, Thornton ve Ocasio 2008).

Kurumsal mantıkları yerel düzeyde bir kurumsal değişime uğratan ve onları dönüştüren etmenlerden birisini de küreselleşme oluşturmaktadır. Bu kapsamda, küreselleşme sonucunda yerel kurumsal mantıklarla “dışsal” kurumsal mantıklar arasında bir uyum söz konusu olabileceği gibi mantıklar arasında çatışma yaşanması olasılığı da bulunmaktadır. Sözgelimi, Marquis ve Lounsbury’ye (2007) göre birbirleriyle çelişen kurumsal mantıklar, küreselleşme karşısında ulusal düzeyde direnç göstermekte ve çatışmaktadır. Bununla birlikte, birbirleriyle uyumlu mantıkların örgütsel alanları dönüştürme yeteneği de bulunmaktadır. Bir başka deyişle, detayları ilerideki bölümlerde sağlanan kopyalama, brikolaj ve çeviri mekanizmaları aracılığıyla yerel

özellikleri dikkate alan bir yaklaşım kapsamında uluslararası pratiklerle uyumlu melez formların ortaya çıkması da mümkündür. Bu itibarla, küreselleşme karşısında yerel uygulamalar yakınsama (convergence) veya ıraksama (divergence) olguları dâhilinde kurumsal mantıklar bazında değişim ve dönüşüme uğramaktadır.

Dünyada temel olarak 1980’li yıllarda başlayan liberalleşme olgusuyla birlikte pek çok ulusal devlet, uyguladıkları liberal politikalarla dışa açılma sürecine girmiştir. Bu süreçte, söz konusu serbestleşmenin en fazla hissedildiği alan olan uluslararası ticarete ulusal düzeyde örgütsel değişimler gözlemlenmiştir. Bu çalışma, anılan liberal politikaların uluslararası ticarete ne tür kurumsal mantık değişikliklerini beraberinde getirdiği üzerine odaklanmaktadır. Diğer taraftan, Richard Whitley (1991, 1994, 2000) tarafından Güney Kore ile birlikte “devlete bağımlı” ulusal iş sistemleri arasında sayılan Türkiye’nin deniz ticareti sektörünün geçirdiği dönüşümde, uluslararası uygulamaların etkisiyle ortaya çıkan kurumsal mantık değişimleri de önem taşımaktadır. Bu kapsamda, deniz ticaretinde gözlemlenen küreselleşme olgusunun yerel düzeyde mevcut uygulamalarla birleşerek çeviri veya brikolaj tarzında yeni formlar yaratıp yaratmadığı da önemli bir husustur. Diğer taraftan, yine küreselleşme çerçevesinde devlete bağımlı yapıların dönüşüm ve değişimi söz konusudur. Ayrıca, uluslararası ticaret ve liberalizasyonun devlete bağımlılığı asgari düzeye indirme özelliğinden dolayı, incelenen örgütsel alanda ortaya çıkan form değişiklikleri de dikkati çekmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın amaçları arasında yer alan, sektörün dünyadaki gelişmelerden ne ölçüde ve hangi şekilde etkilendiğinin ortaya çıkarılması şeklindeki analizin de literatüre anlamlı bir katkıda bulunması beklenmektedir. Bir başka deyişle, Whitley’in bahsettiği devlete bağımlı yapının aksine bu bağımlılığın, liberal politikalarla uyumlanma sürecinde ortaya çıkan melez formlar aracılığıyla azalması gündeme gelebilmektedir. Dolayısıyla, çalışma kapsamında tüm bileşenler kapsamlı bir incelemeye tâbi tutulmakta ve anılan melez formlar sonucu ortaya çıkan kurumsal mantıklar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışma, şu şekilde yapılandırılmıştır: Aşağıda yer alan ikinci bölümde, kurumsal kuram, kurumsal değişim, kurumsal mantıklar ve küreselleşme literatürüne yer verilmekte ve makro kurumsal kuram çerçevesinin literatür taramasına değinilmektedir. Tezin üçüncü bölümünde aynı kuramsal çerçevede Türk deniz ticaretinin Cumhuriyet Döneminde kaydettiği gelişmeler, kurumsal değişim ve kurumsal mantıklar kapsamında açıklanmaktadır. Ayrıca, Türk deniz ticaretinin önde gelen isimleriyle gerçekleştirilen mülâkatlara yer verilmektedir. Tezin dördüncü

bölümünde, çalışmanın metodolojisi ve panel veri regresyon analizi modeli açıklanmaktadır. Akabinde, analizlerimizin bulguları, ilgili literatür bağlamında tartışılmaktadır. Çalışma, sonuç, öneriler ve ileri araştırma alanlarına dair açıklamalarla son bulmaktadır.

BÖLÜM II

ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde, tezin kuramsal altyapısına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak kurumsal çerçeveyi oluşturan yeni kurumsal kuram ve kurumsal mantıklar ile kurumsal değişim kavramları açıklanmaktadır. Daha sonrasında, kuramsal altyapının diğer bir yönünü oluşturan Ulusal İş Sistemleri Yaklaşımı ayrıntılandırılmakta ve Türkiye'nin 1980 sonrası makroekonomik ve ticari seyri incelenmektedir.

2.1. KURUMSAL DEĞİŞİM

Yeni kurumsal kuramın en önemli dayanaklarından birisi olan örgütsel çevreye uyum neticesinde ortaya çıkan örgütler arası eşbiçimlilik vurgusu, söz konusu kuramın kurumsal değişim kavramının açıklığa kavuşturulmasında yetersiz kaldığı iddialarını da beraberinde getirmiş olup teorisyenlerin 1990'larda gerçekleştirdiği çalışmalarla söz konusu açık kapatılmaya çalışılmıştır (Özen 2007). Bu doğrultuda son otuz yılda gerçekleştirilen araştırmaların, örgütsel değişimin kökenleri, süreçleri, sonuçları ve benzeri konuları içeren oldukça kapsamlı modeller önerdiği görülmektedir.

Kurumsal değişim, genellikle bir “dış etken” (Meyer vd. 1990; Greenwood vd. 2002) sonucu oluşan bir “çözülme (deinstitutionalization)” (Oliver 1992) ile başlamaktadır. Bu kavram, oturmuş veya kurumsallaşmış bir örgütsel uygulamanın meşruiyetinin aşınması veya kesintiye uğraması şeklinde tanımlanmaktadır (Oliver 1992). Bu ilk aşamada yerleşik uygulamalar, “olaylar (events)” (Hoffman 1999) ya da “şoklar (jolts)” (Meyer vd. 1990) tarafından etkide bulunularak çözülmeye tâbi tutulmaktadır. Burada şoklar, toplumsal nitelikli olabileceği gibi teknolojik değişimler, rekabet kaynaklı süreksizlikler (competitive discontinuities) ya da düzenleyici alandaki değişiklikler (regulatory change) şeklinde de olabilmektedir (Greenwood vd. 2002). Bir sonraki aşamada, örgütsel alana yeni “oyuncular”ın girmesi üzerine yerleşik

uygulamaların çözülmesi süreci başlamaktadır. Daha sonrasındaysa, “kurumsallaşma öncesi (pre-institutionalization)” ve yeniliğin rasyonalize edildiği “kuramlaştırma (theorization)” aşamaları yaşanmaktadır. Son olarak ise, yeni uygulamaların geniş bir kullanım alanı bulduğu “yayılım (difüzyon)” ve “kurumsallaşma (institutionalization)” süreçleri yer almaktadır. Böylelikle, dışsal şoklar esnasında ve sonrasında oluşan yeniliğin (innovation) örgütsel alanlarda, eski kurumsal uygulamaların terk edilmesi suretiyle yeni bir kurumsallaşma olgusunu beraberinde getirdiği görülmektedir.

Kurumsal değişim her ne kadar dışsal bir etkenle başlıyor (Meyer ve Rowan 1977; Scott 1987) olsa da örgütsel alan içerisinde bir “sosyal inşa (social construction)” sürecini de beraberinde getirmektedir (Berger ve Luckmann 1967; Giddens 1979, 1984). Bu doğrultuda, söz konusu süreçte yeni uygulamaların meşrulaştırıldığı aşama olan kuramlaştırmanın sürekli olarak devam ettiği tespit edilmektedir. Bu süreçte ayrıca, ajanların (agents) ve kurumsal girişimcilerin (institutional entrepreneurs), gelişmelerin kamuoyunun dikkatine sunulması ve kuramlaştırma faaliyetleri hususlarında büyük rolleri bulunmaktadır (Greenwood vd. 2002). Sözgelimi, 1981 yılında tanıtılan dijital fotoğrafçılığın alandaki yayılımında aktörlerin büyük bir etkisinin bulunduğu ve sürecin sürekli olarak devam eden bir görünüm arz ettiği belirtilmektedir (Munir 2005). Benzer şekilde, Norveç balıkçılık endüstrisinin örgütsel biçim değişikliğini inceleyen bir çalışma uyarınca kurumsal değişimin, makro ile mikro düzeylerdeki değişimlerin karşılıklı olarak etkileşim içerisinde bulunduğu dinamik bir süreçte meydana geldiği tespit edilmektedir (Holm 1995).

Literatürde kurumsal değişimin içsel kaynaklı olabileceğini savunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda, Leblebici vd.’nin (1991) ABD’deki radyo yayıncılığı üzerine gerçekleştirdikleri bir araştırma uyarınca, anılan sektördeki değişimin, çevrede yer alan örgütlerin kaynak bağımlılığını bertaraf edebilmek için gerçekleştirdikleri yeniliklerin zaman içerisinde merkezde bulunan örgütler tarafından da uygulanması sonucunda ortaya çıktığı bulgulanmaktadır. Benzer şekilde, Clemens ve Cook (1999) bir örgütsel alandaki heterojenite ve içsel çelişkilerin (incompatibility) aynı alanın içerisinden de gelebileceğini iddia etmekte ve kurumsal değişimin süreklilik arz eden öğrenme ve yenilik faaliyetlerinden kaynaklanabileceğini belirtmektedir.

Kurumsal değişim konusunda gerçekleştirilen diğer bir kavramsal araştırma uyarınca, “çözülme” (Oliver 1992) sürecinde geçici (temporal) değişim mekanizmaları

ve kalıpları incelenmekte ve geçici çözölme olgusunun ilerleyen safhalarda tekrarlanmaması halinde kurumsal değişimin gerçekleşmeyeceği savunulmaktadır (Lawrence, Winn ve Jennings 2001). Çalışma ayrıca, kurumsallaştırma süreçlerinde ajanların rolü üzerine eğilmekte ve “etkileme, zorlama, disipline etme ve tahakküm” şeklindeki mekanizmalara ait örgütsel kaynakların çeşitli kombinasyonlar üzerinden kullanımının kurumsal değişime olan etkisini incelemektedir. Son olarak ise, kurumsallaşma mekanizmaları ile toplumsal düzeydeki rasyonalizasyon olgusu arasındaki ilişkiye odaklanmakta, rasyonalizasyon süreçlerinde etkileme ve zorlama mekanizmalarından uzaklaşılarak, disipline etme ve tahakküm mekanizmalarına doğru bir kurumsallaşmanın gözlemlendiğinden bahsetmektedir. Bununla birlikte, disiplin mekanizmasından tahakküm mekanizmasına geçişin, rasyonalizasyon sürecini hızlandırdığı savında bulunmaktadır.

Kurumsal değişimi, radikal değişim ekseninde eski ve yeni kurumsal kuramı karşılaştırarak inceleyen bir alışma (Greenwood ve Hinings 1996) uyarınca dışsal etkenlerin örgütün iç dinamikleri ile etkileşime geçmesi sonucunda örgütsel çözölmenin ortaya çıktığı savunulmaktadır. Aynı çalışmada ayrıca, radikal değişimin anlaşılabilmesi için örgütsel alan analizinin yanı sıra “değerlere bağlılık, güç bağımlılıkları, çıkarlar ve hareket kapasitesi” gibi unsurların da incelenmesi gerektiği belirtilmektedir. Zirâ örgütlerin, çevresel baskılar karşısında “değişime direnç gösterme ve atalete düşme” yerine kendilerine özgü tepkiler vermelerinde yukarıda belirtilen etkenlerin rol oynadığı belirtilmektedir. Benzer şekilde Clemens ve Cook (1999), “kurumsal yeniden üretim, çözölme ve çözölmeye karşı tepkiler” şeklinde çoklu süreçlerin incelemeye alınmasının değişimin analizinde gerekli olduğu savına varmaktadır. Bu kapsamda, örgütsel alanda meydana gelen bir değişimde “değişkenlik, içsel çelişkiler, öğrenme, yayılım” gibi kavramların etkili olduğu belirtilerek, kurumsal değişimin çeşitlilik içeren ve heterojen bir görünüm sergilediği tespit edilmektedir.

Kurumsal değişimi dinamik bir modelle ele alan bir diğer alışma (Beckert 1999) ise, stratejik aktörlerle kurumsallaşmış uygulamalar üzerine eğilmekte ve kurumsal girişimcilerin süreçteki rollerini incelemektedir. Çalışma, kurumsal değişimi Giddens’in (1984) Yapılaşma Kuramı uyarınca ele almakta ve stratejik aktörleri, sosyal yaşantının yerleşik uygulamalarının değişiminde “kısmen” başarılı olarak tanımlamaktadır. Beckert ayrıca, meşruiyet ve güç kavramlarını örgütlerin istikrarında merkezi önemde görmekte ve stratejik aktörlerin değişimi tetikleyici özelliklerinden

dolayı, statükocu olarak nitelendirilebilecek kurumlarla olan “çelişkili bağımlılık” ilişkisi içerisinde olduklarını belirtmektedir.

Sektörler bazında gerçekleştirilen kavramsal araştırmalardan birisini Greenwood, Suddaby ve Hinings’in (2002) Kanada’da muhasebecilik örgütsel alanında gözlemlenen kurumsal değişimi inceledikleri çalışmaları oluşturmaktadır. Çalışmaya göre, anılan sektörde faaliyet gösteren merkez kuruluşlarının etkisiyle şekillenen kurumsal mantıkların, örgütsel alanın organize edilmesinde çok büyük rol oynadığı bulgulanmaktadır. Seo ve Creed’in (2002) diyalektik modeli baz alarak oluşturdukları kurumsal değişim yaklaşımında ise, içsel ve dışsal güçlerin bir sonucu olarak tanımladıkları örgütsel yapının, içsel çelişkilerden kaynaklanan çatışmalar sonucunda değişime uğraması detaylandırılmaktadır. Çalışmada ayrıca, kurumsallaşmış normlar ve uygulamaların günlük verimlilik gereksinimleriyle çatışmaları, değişen ekonomik ve kurumsal çevrelere uyum sağlayamamaları ve/veya aktörlerin çıkarlarına hizmet etmemeleri durumunda kurumsal değişim olasılığının arttığı bulgulanmaktadır. Seo ve Creed’in öngördüğü diyalektik kurumsal değişim sürecinde, aktörlerin de önemli bir rolü ve etkisi bulunmaktadır.

Bir kurumsal girişimci olarak devletin kurumsal değişime büyük ölçüde aracılık ettiğini bulgulayan bir çalışmada (Yalçınkaya ve Taşçı 2017) devletin, örgütsel alana müdahale etmek, zaman zaman alanın oluşmasını sağlamak veya alanı dönüştürmek suretiyle farklı bağlamlarda örgütsel pratiklere ve formlara şekil verebildiği belirtilmektedir. Bu anlamda, devletlerin bağlamsal veya örgütsel alanlarda farklılık gözetmeksizin kurumsal süreçlerde açık bir şekilde kurumsal girişimciliğe özgü eylemlerde bulundukları ve bu süreçlerde en yoğun kullanılan mekanizmanın da hukuki düzenlemeler olduğu ifade edilmektedir (Yalçınkaya ve Taşçı 2017). Diğer taraftan, örgütsel alan düzeyindeki görgül araştırmalarda da bu işlev bulgulanmaktadır. Nitekim, Türkiye’de sosyal sigorta mantığının ağırlıklı olarak normatif ve düzenleyici mekanizmaların kullanımı sonucunda oluştuğu görülmektedir (Gökoğlu 2012). Benzer şekilde, Türk askerlik alanında da alanın doğası gereği devlet ağırlığının bulunduğu ve düzenlemelerde devletin başat güç olduğu ifade edilmektedir (Kalemci, Gökoğlu ve Tüzün 2015). Bu kapsamda, Türk askerlik örgütsel alanında, bir kurumsal değişimden ziyade birbiriyle çelişen veya rekabet eden kurumsal mantıkların bir arada bulunduğu ve sürdürülebilirlik olgusunun yönlendirdiği bir “kurumsal durağanlık”ın hâkim olduğu savunulmaktadır.

Böylesi uzun ve karmaşık bir görünüm sergileyen kurumsal değişim sürecinin örgütsel yaşamda, kurumsal mantıklar bakımından büyük etkileri bulunmaktadır. Bu kapsamda, sürekli olarak değişime uğrayan örgütsel alanlarda kurumsal mantıklar bazında da önemli değişimler yaşanmaktadır. Bir başka deyişle, kurumsal değişim esnasında içsel ya da dışsal bir etken sonucunda bir kurumsal mantıktan diğerine geçiş söz konusu olmaktadır. Dahası, bu süreçte örgütsel alanlarda yarışan veya uyumlu nitelikte olabilecek çoklu mantıklar da devreye girebilmektedir. Böylelikle, süreklilik arz eden bu sosyal inşa sürecinde kurumsal girişimci olarak adlandırılan örgütsel aktörlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Zirâ, değişime uğrayan örgütsel alanda söz konusu değişimin yorumlanması ve uygulanması görevleri anılan ajanlara ait bulunmaktadır. Dolayısıyla, makro ve mikro düzeylerde olmak üzere dinamik bir örgütsel çevrede oluşan kurumsal değişimin uzun dönemli incelenmesinde kurumsal mantıklar yaklaşımına ve onun önermelerine gereksinim duyulmaktadır.

2.2. YENİ KURUMSAL KURAM VE KURUMSAL MANTIK YAKLAŞIMI

Örgütlerin meşruiyet kazanmaları için kurumsal çevreleriyle uyumlanmaları sürecini inceleyen yeni kurumsal kuram, temelde gerçekliğin toplumsal olarak kurulduğu tezine dayanmaktadır (Berger ve Luckmann 1967). Bu kapsamda örgütler, bulundukları ortamlarda kurumsallaşma süreci kapsamında iş yapma yöntemleri ve yönetim uygulamaları gibi olgulara uyum sağlamaktadırlar. Örgütler bu sayede meşruiyet kazanmakta, kaynaklara ulaşmakta ve hayatta kalma olasılıklarını artırmaktadırlar. Böylelikle, kendi teknik verimliliklerini arttırmak amacını taşımaksızın meşru olarak kabul ettikleri kurumsallaşmış unsurları kendi yapılarına dâhil etmektedirler. Diğer bir deyişle, kurumsallaşmış yapısal unsurları “törenselleşmiş” bir biçimde benimsemektedirler (DiMaggio ve Powell 1983).

Bu bağlamda örgütler, zaman içerisinde yapılanmaktadır. Bir başka deyişle, kurumsal yapı ve uygulamalar organizasyonlar tarafından örgütsel alanlar bazında benimsenmektedir. Söz konusu yapı ve uygulamalar, zaman içinde örgütlerin verimliliğini sağlamasa bile değer kazanmakta ve kurumsallaşmaktadır. Zirâ, örgütler bu şekilde meşruiyet kazanmakta ve hayatta kalmaktadırlar. Bu doğrultuda, örgütlerin meşruiyet kazanmalarında eşbiçimlilik mekanizmaları devrede bulunmaktadır. Bu kapsamda örgütler, mimetik, zorlayıcı ve normatif eşbiçimlilik (DiMaggio ve Powell 1983) olguları aracılığıyla uygulamalar bazında birbirleriyle benzeşmekte ve sonuç olarak örgütsel alanlarda kurumsal eşbiçimlilik ortaya çıkmaktadır.

Kurumsal mantık yaklaşımı, yeni kurumsal kuram çalışmaları içerisinde yer almakta olup Thornton ve Ocasio'nun (1999, 2008) çığır açıcı çalışmalarından temellenmektedir. Thornton ve Ocasio kurumsal mantıkları, “sosyal olarak inşa edilmiş, bireylerin somut uygulamaları yeniden ürettikleri, mekân ve zamanı organize ettikleri ve sosyal gerçekliğe anlam verdikleri varlık, değer, inanç ve kuralların tarihsel örüntüsü” şeklinde tanımlamaktadır (1999). Yaklaşım, bir örgütsel alan içerisinde yer alan eşbiçimlilik mekanizmaları üzerine yoğunlaşmakta ve örgütsel alan kapsamındaki örgütlerin, alandaki hâkim yapılageliş kuralları ve yapılar tarafından şekillendirildiğini savunmaktadır. Bir başka deyişle örgütler, aynı kurumsal mantık dâhilinde eşbiçimlilik yaratıcı eylemler ve yapılarla birbirlerine bağlı durumda bulunmaktadır.

Kurumsal mantıklar, kurumsal kuramda birey, örgütsel ve toplumsal boyutlarda bütünleşik incelemeler yapılmasına imkân veren bir görünüm sergilemektedir (Friedland ve Alford 1991; Thornton ve Ocasio 2008; Thornton, Ocasio ve Lounsbury 2012). Bu itibarla, mikro ve makro analizler yapılmasına uygun bir zemin oluşturarak birey (agency) ve yapı (structure) bağlamlarında kapsamının ve etki alanının genişletilmesi suretiyle kurumsal kurama önemli katkılarda bulunmaktadır. Yaklaşım, örgütsel alanları “kurumsal karmaşıklık” kavramıyla özdeşleştirerek “çoklu (multiple)” mantıklardan oluşan bir yapıda ele almaktadır (Greenwood vd. 2011). Bu kapsamda, çoklu kurumsal mantıkların hem rekabetçi hem de iş birliğine uygun özellikler taşıyarak birarada bulunduğu kabul edilmektedir (Goodrick ve Reay 2011; Waldorff, Reay ve Goodrick 2013). Buna göre, örgütsel alanların iki ya da daha fazla kurumsal mantığın aynı anda gözlemlendiği baskın bir kurumsal mantık tarafından oluşturulduğu kabul edilmektedir (Scott 2008; Thornton ve Ocasio 1999). Ayrıca, kurumsal mantıkların değişken bir yapıda olması dolayısıyla kurumsal aktörlerin yorumuna tâbi bulunabileceği de öngörülmektedir (McPherson ve Sauder 2013).

Kurumsal mantıklar, bir örgütsel alandaki baskın mantık kapsamındaki kurumsal değişimin incelenmesi bakımından da elverişli bir çerçeve sunmaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen bazı çalışmalar, bir alanda ortaya çıkan yeni bir kurumsal mantığın söz konusu alandaki aktörlere yeni bir rehberlik imkânı sunarak baskın hâle geldiğini belirtmektedir (Kitchener 2002; Hensmans 2003; Scott vd. 2000). Bununla birlikte, rekabet halindeki kurumsal mantıkların uzun bir süre boyunca birarada bulunduğunu bulgulayan çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Marquis ve Lounsbury 2007; Lounsbury 2007; Reay ve Hinings 2005). Yarışan mantıkların

rekabet yaratıcı etkilerinden dolayı örgütsel alanda istikrarsızlaştırıcı özellikleri bulunduğu belirtilmektedir (Thornton 2004). Kurumsal mantıkların, örgüte ait inanç sistemleri ve ilişik uygulamaları içermesi itibarı ile, örgütsel değişimle sıkı bir ilişki içerisinde bulunduğu tespit edilmektedir (Reay ve Hinings 2009). Dolayısıyla, aktör davranışlarını yönlendirdiği kabul edilen kurumsal mantıkların, örgütsel alanları tanımladığı görülmektedir (Scott 2008). Ayrıca kurumsal değişimin, kurumsal mantıkların ortaya çıkışıyla birlikte başladığı görülmektedir (Lounsbury 2002; Scott vd. 2000; Suddaby ve Greenwood 2005). Söz konusu değişim esnasında bir baskın kurumsal mantıktan diğerine geçiş yaşandığını (Greenwood vd. 2012; Hoffman 1999) ve diğer mantıklar bulunsa dahi davranışları şekillendiren unsurun baskın mantık olduğunu kabul eden çalışmalar bulunmaktadır (Thornton 2004). Bu çalışmalar, yarışan kurumsal mantıkların, rekabet koşullarından kaynaklanan sebeplerden dolayı ortadan kalkacağını savunmaktadır (Hensmans 2003; Hoffman 1999). Bu kapsamda, yeni bir kurumsal mantığın yerleşik bir örgütsel alanda ortaya çıkışını müteakip, rakip mantıkların geçiş dönemi boyunca var olacağını ve bu zaman zarfında bir tarafın üstün gelmesiyle birlikte baskın bir mantık etrafında uzlaşılacağını iddia eden kuramcılar bulunmaktadır (DiMaggio ve Powell 1983; Hensmans 2003; Hoffman 1999).

Literatürde tek bir baskın kurumsal mantık anlayışını savunan, yukarıda detayları sunulan kuramcıların yanı sıra, özellikle son yıllarda gelişen bir çoklu kurumsal mantık anlayışını benimseyen kuramcılar yazını da yer almaktadır (Besharov ve Smith 2014; Dunn ve Jones 2010; Glynn ve Lounsbury 2005; Greenwood vd. 2010). Bu doğrultuda, örgütsel alanlarda çoklu kurumsal mantıkların, uyumlu ve çelişen özelliklerinin yoğunlukta olmalarına göre farklı biçimlerde oluştuğunu belirtmek mümkün bulunmaktadır. Bir başka deyişle, örgütlerde çoklu kurumsal mantıklar, birbirleriyle çelişebilecekleri gibi, uyum içerisinde de hareket edebilmektedirler. Bu durum, çoklu kurumsal mantıkların sahip oldukları “merkezilik derecesi” ile “uygunluk derecesine” bağlı bulunmaktadır (Besharov ve Smith 2014). Dolayısıyla mantıkların çatışma düzeyleri, sağladıkları anlam, değerler, kimlik ve uygulamalardan oluşan “uygunluk derecesi” ile birbirlerine göre baskınlıklarını ifade eden “merkezilik derecesi”ne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Merkeziilik Derecesi

Yüksek

Örgütün faaliyet gösterebilmesinin temelinde çoklu mantıklar yer alır.

Düşük

Örgütün faaliyet gösterebilmesinin temelinde tek bir baskın mantık yer alır.

Yarışan Mantıklar (Çok sayıda yoğun çatışma yaşanır.)	Uyumlu Mantıklar (Asgari düzeyde çatışma yaşanır.)
Aykırı Mantıklar (Orta düzeyde çatışma yaşanır.)	Baskın Mantık (Çatışma yaşanmaz.)

Düşük

Yüksek

(Mantıklar, aktöre çelişen hareket şablonları sunar.)

(Mantıklar, aktöre uyumlu hareket şablonları sunar.)

Uyum Derecesi

Şekil 1- Örgütlerde Çoklu Mantıklar

(Kaynak: Besharov ve Smith 2014; Aktaran: Atakan-Duman 2017)

Bu bağlamda, merkezilik derecesi yükseldikçe örgütsel yapının katmanlaşması sonucunda çoklu mantık uygulamalarına daha sık rastlanmaktadır. Bununla birlikte, yine yüksek merkezilik derecesindeki örgütlerde çatışma olasılığı veya yoğunluğu, kurumsal mantığın örgütle olan uyumuna göre ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla, ya “yarışan mantıklar”da görüldüğü gibi yoğun ve çok sayıda çatışma yaşanmakta, ya da uyum derecesinin yüksek olması hâlinde minimum düzeyde ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, düşük düzeyde merkezi yapıya sahip örgütlerde tek bir baskın kurumsal mantıktan söz edilmesinden dolayı çatışma ya hiç bulunmamakta (baskın mantık), ya da orta düzeyde gözlemlenmektedir (aykırı mantıklar).

2.3. KÜRESELLEŞME ve KURUMSAL DEĞİŞİM

2.3.1. Küreselleşmenin Örgütsel Alanlara Etkisi

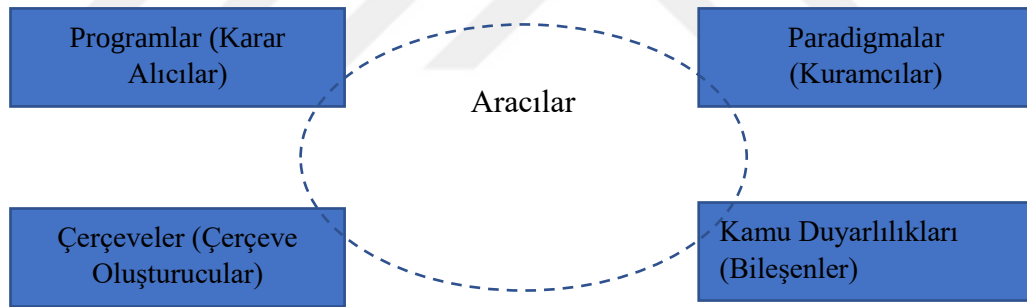
Örgütsel alanlar kapsamındaki küreselleşmede en önemli unsur yayılım (difüzyon) olgusudur. Zirâ, örgütsel uygulamaların ülkeler arasındaki transferi, uluslararası prensip ve uygulamaların yayılımı yoluyla gerçekleştirilmektedir. Yayılım, ithal edilen ilke ve pratiklerin yerel düzeylerde uygulanmasını içermektedir (Campbell 2004). Bu itibarla, yol bağımlılığı (path dependence) adı verilen bir süreci de beraberinde getirmektedir. Yol bağımlılığı, yerel düzeyde tarihsel unsurların etkisinde gelişen örgütsel formlara işaret etmekte olup uluslararası düzeyde transfer edilen pratiklerin ülke içerisinde uğradığı biçimsel yapı değişikliklerini ifade etmektedir. Söz konusu süreç, uluslararası uygulamaların örgütsel alanların yerel düzeydeki tarihsel özelliklerinin dikkate alınarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki eylemlerin geçmişten bağımsız olamayacağını öngörmektedir. Dolayısıyla, anılan süreçte tarihsel anlamda bir bağımlılıktan (lock-in) söz etmek mümkün bulunmaktadır. Bu durum, yine yerel düzeyde tarihsel bağımlılıktan dolayı oluşan bir direnç olgusunu da beraberinde getirmektedir. Diğer bir deyişle, uluslararası uygulamalarla karşılaşan yerel unsurlar, tarihsel yol bağımlılığı nedeniyle ilk etapta bir direnç sergilemekte, akabinde aşağıda detayları sağlanan mekanizmalar ile bahse konu ilkesel pratikleri tarihsel bağlamda içselleştirmektedir.

Yayılım, temel olarak brikolaj (bricolage) ve çeviri (translation) mekanizmaları aracılığıyla oluşmaktadır. Bu kapsamda brikolaj, kurumsal değişimin yerel unsurların yeniden kombinasyonu sonucunda ortaya çıkması üzerine kurulu bulunmaktadır (Campbell 2004; Lippi 2000). Söz konusu oluşum ise sorunla karşılaşan örgütlerin değişime uğramalarını içeren tözsel (substantive) brikolaj ile destek ve meşruiyet kaygılarıyla yüzeysel bir biçimde sembolik brikolaj şeklinde meydana gelebilmektedir. Brikolaj, çevresel baskılar neticesinde hâlihazırda var olan unsurların yeni ve yaratıcı bir şekilde bir araya getirilerek harmanlanması aracılığıyla oluşan melez yapıları içermektedir (Kalemci vd. 2015). Diğer mekanizma olan çeviri, dışsal unsurların yerel düzeyde var olan içsel unsurlarla birleşmesi suretiyle yeni bir örgütsel formun oluşumunu ifade etmektedir. Her iki mekanizma da, mevcut yapıların zorlanması neticesinde melez formların oluşmasına vesile olmaktadır. Bu bağlamda, kurumsal mantıklara da etkide bulunmakta ve onları değişime zorlamaktadır. Dolayısıyla, kurumsal değişimin tetiklenmesi ile birlikte kurumsal mantıklar arasında

uyumsuzluk oluştuğunda gerilim ve zorluk artmakta (Greenwood vd. 2011), bu sebeple de hibrit (Pache ve Santos 2013; Thornton vd. 2005) ya da brikolaj (Johansen ve Waldorff 2017; Outila ve Fey 2021) biçimindeki mantıkların kendine has özellikleri aktörler tarafından kullanılmak suretiyle ya göz ardı edilerek ya da birleştirilerek hareket edilmektedir (Beger 2022).

2.3.2. Küreselleşme Kapsamında Uluslararası Uygulamaların Yerel Bağlama Aktarılmasında Aracılık Eden Aktörler

Fikirlerin küreselleşmesi ve yayılımında yerel aktörlerin aracılık etmesi zorunlu bulunmaktadır. Söz konusu aktörler, karar alıcılar ve teorisyenler konumunda olabildiği gibi, politik kampanyaları düzenleyenler, reklâm şirketleri, çeşitli gruplardan elitler, yatırımcılar ve mahkemeler gibi bileşenlere de sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte, bütün aktörlere yardımcı olan medya, halkla ilişkiler uzmanları, danışmanlar, iş ve ticaret birlikleri, düşünce kuruluşları, epistemik topluluklar şeklindeki aracı gruplar da bulunmaktadır. Sınıflandırmaya ilişkin hazırlanan şekil 2 aşağıda yer almaktadır.

şekil 2 - Aktörler ve Düşünsel Alanları (Kaynak: Campbell John 2004)

2.3.3. Kurumsal Değişim ve Karar Vericiler (Kurumsal Aktörler)

Kurumsal değişimin kökeni olarak, evrim (evolution) veya kesikli denge (punctuated equilibrium) yaklaşımları gösterilmektedir. Bu doğrultuda, evrimsel kökenli değişim yavaş ve sürekli bir şekilde geręekleřmekteyken, “devrim” olarak nitelendirilen kesikli denge yaklaşımı uyarınca ise kademeli ve süreksiz olarak ortaya çıkmaktadır.

Evrimsel değişim savunucularına göre, günümüzde örgütler hem geğmişteki örgütlere benzer nitelikler göstermekte, hem de onlardan ayrılmaktadır (Nelson ve Winter 1982). Zirâ, evrim anlayışının bir gereği olarak değişimin yavaş bir görünüm

sergilemesinden dolayı her iki döneme ait özellikler aynı anda gözlemlenmektedir. Bu durumun diğer bir nedeni olarak ise, sınırlı rasyonellik kuramı (March ve Simon 1958) uyarınca dar bir bilgi dağarcığına ve seçeneğe sahip bulunan yöneticilerin çoğunlukla statükoyu koruyucu kararlar almaları gösterilmektedir. Diğer bakış açısı olan kesikli denge yaklaşımı uyarınca ise, değişimi tetikleyen unsurların sonucunda kademeli olarak hızlı değişimler yaşanabilmektedir.

Örgütsel değişim kalıplarına ait üç farklı kurumsal boyut bulunmaktadır. Söz konusu boyutlar, düzenleyici (regulative), normatif (normative) ve kültürel-bilişsel (cultural-cognitive) şeklinde sıralanmaktadır. Düzenleyici boyut, davranışları sınırlayıp düzenleyen hukuki, anayasal ve diğer türdeki kuralları kapsamaktadır. Bununla birlikte, değişimin normatif boyutunu davranışların amaçlarını belirleyen ilkeler oluşturmaktayken, kültürel-bilişsel boyutunda ise toplumsal gerçekliğin kabullenilmiş ve kültürel değerler etkisiyle biçimlendirilmiş varsayımları bulunmaktadır. Değişimin yukarıda değinilen çok boyutlu yapısının incelenmesi, örgütsel ve kurumsal değişimin daha detaylı anlaşılabilmesi için elzem niteliktedir.

Bununla birlikte anılan çok-boyutluluk, kuramsal bakış açısı (theoretical perspective), belirginlik (salience) ve çözümleme düzeyi (level of analysis) şeklindeki incelemeleri de beraberinde getirmektedir. Sözgelimi, değişimin kültürel-bilişsel görünümü için görgül düzeyde bir araştırma yapılması, kurumların düzenleyici ayağının incelenmesi gerektiğinde kurumsal yönetişimin biçimsel yapısının incelenmesi ve normatif yönü için ise kurumsal kararların toplumsal boyutunun irdelenmesi gerekmektedir.

Değişim boyutlarının belirlenmesindeki diğer bir görünüm olan belirginlik kavramına göre araştırmacının ve onun araştırdığı kurumlardaki çalışanların perspektiflerinin dikkate alınmasının önemi bulunmaktadır. Burada, anılan iki gruba ait bakış açılarının önceliklendirilmesi sorunu da gündeme gelmektedir.

Boyutların araştırmacı tarafından seçiminde etkide bulunan üçüncü ve son unsur olan çözümleme düzeyinde ise ulusal, uluslararası veya diğer örgütsel birimlerin seçiminde etkili olan faktörler üzerinde durulmaktadır. Anılan seçimde, araştırmacıların kuramsal bakış açılarının da önemli olduğu kabul edilmektedir.

Kurumsal değişim modelini belirleyebilmek için araştırılan boyuta ait zaman diliminin de incelenmesi gerekmektedir. Olay ya da olayların gerçekleşmesi için gerekli olan süreyi ifade eden zaman dilimi kavramı, kurumsal değişimin seyrinin tespiti açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, kurumsal değişimin evrimsel

veya kesikli denge yaklaşımlarından hangisine uygun olduğunun belirlenmesi konusunda aşağıdaki hususların da dikkate alınması gerekmektedir.

- ✓ Farklı toplumsal süreçlerin hızlı veya yavaş olmak üzere birbirinden farklı ritimleri bulunmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu ritimlerin niteliklerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi önem kazanmaktadır.
- ✓ Araştırmacı tarafından uygun zaman diliminin seçiminde kuramsal eğilimler, sezgiler ve hipotezler de önemli rol oynamaktadır.
- ✓ Kurumsal çözümleme, farklı analiz düzeylerinde gerçekleştirilebileceği gibi birbirinden farklı zaman dilimlerini de kapsayabilmektedir. Değişim, mikro düzeyde makro düzeydekine kıyasla daha hızlı ortaya çıkmaktadır (Abbot 2001).
- ✓ Kurumsal değişimin incelendiği zaman diliminin analizinde söz konusu döneme ait yeterli verinin bulunup bulunmamasına göre pragmatik ve metodolojik seçimlerde bulunmaktadır.
- ✓ Şoklar, savaşlar, yeni kanunların yürürlüğe girmesi gibi kritik olaylar, değişimin analiz edilebilmesi için uygun zaman dilimlerine işaret etmektedir.

Yukarıda detayları verilen hususlar kapsamında, kurumsal değişimlerde bir dönemden diğer döneme biçimsel nitelikteki geçişlerin aniden oluştuğu, bununla birlikte, normatif ve kültürel-bilişsel boyutların daha yavaş bir biçimde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Ayrıca, kurumsal değişimin biçimsel görünümünün yine aniden, biçimsel olmayan kısımlarının ise kademeli olarak meydana geldiği görülmektedir.

Kurumsal değişim, kurumsal aktörler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kurumsal aktörler de karar vericilerden oluşmaktadır. Karar vericiler, içsel ve dışsal faktörler tarafından yönlendirilmektedir. Bu bağlamda, içsel ve/veya dışsal sorunlar karar vericilerin kararlarını etkilemektedir. Ayrıca aktörlerin, kaynaklarını veya güçlerini arttıracaklarını veya azaltacaklarını algıladıklarında kurumsal değişime devam etme ya da direnme olasılığı daha yüksek düzeyde bulunmaktadır. Bu doğrultuda, yeni fikirlerle karşılaşılması durumunda devrimsel nitelikteki değişimin daha olası olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, mevcut kurumsal içeriğe en iyi uyan yeniliklerin uygulanma sürelerinin daha uzun olması beklenmektedir. Dolayısıyla, yerel bağlamın dikkate alındığı çeviri (translation), brikolaj (bricolage) ve yol bağımlılığı (path dependence) uygulamalarının daha uzun bir sürede geçerli olması, bir başka deyişle evrimsel değişime yol açmaları söz konusudur. Değişimin niteliğini ise onun gerektirdiği kaynaklara erişim olanakları belirlemektedir. Buna göre, karar vericilerin

değişimi etkili bir şekilde uygulamak ve sürdürmek için gerekli kaynaklara sahip olduklarına inanmaları halinde değişimin daha hızlı ve devrimci olması beklenmektedir (Campbell 2004).

	Yerli	Yabancı
Dominant (Dominant)	Direnç Gösteren (Resistant)/ İtici Kuvvet (Driving Force)	Misyonerler (Missionaries)
İkincil (Fringe)	Aktivist (Activist)	Yok Hükümünde (Absent)

Şema 1 - Değişimin Aktörleri (Kaynak: Djelic Marie L. ve Quack Sigrid 2003)

2.4. ULUSAL İŞ SİSTEMLERİ YAKLAŞIMI: RICHARD WHITLEY

İngiliz teorisyen Richard Whitley tarafından ortaya konulan Ulusal İş Sistemleri Yaklaşımı, bir ülkenin kurumlarının yarattığı kendine özgü ekonomik örgütlenme tarzını ifade etmektedir (1991). Yaklaşımına göre her ulusal iş sistemi, içerisinden çıktığı ülkeye özgü bir ekonomik aktör yaratmaktadır. Whitley'in Ulusal İş Sistemleri Yaklaşımı, ekonomik aktivitenin eşgüdümü kapsamında örgütlerin birbirlerinden farklı derecelerde şekillenen sağlayıcılar ve sermaye kullanıcıları, müşteriler ve tedarikçiler, rakipler, farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmalar ile işveren ve işgörenlerden oluşan yapılanmalar şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1 - Ulusal İş Sistemleri Yaklaşımının Dayanakları (Whitley 1991, 1994, 2000)

Ekonomik Aktörler Olarak Firmaların Doğası	Piyasa İlişkileri	Otoriter Koordinasyon ve Kontrol Sistemleri
1. Ekonomik gücün özel sektör arasında ne ölçüde dağıtıldığı	1. Firmalar arasındaki uzun vadeli ve karşılıklı yükümlülüklerin dereceleri	1. Otorite ilişkilerinin kişiliksizliği
2. Mal ve hak sahiplerinin ekonomik faaliyet yönetiminden uzaklığı	2. Akışların ve stratejilerin koordinasyonunda aracı kuruluşların önemi	2. Üstlerin astlara ve görevlere uzaklığı
3. Ekonomik aktörlerin öz yeterliliği	3. Pazar ilişkilerinin kişisel ilişkilere bağımlılığı	3. Koordinasyon ve kontrolün merkezileştirilmesi
4. Önde gelen firmalar tarafından kontrol edilen faaliyetlerin ve kaynakların çeşitliliği		4. Faaliyetlerin ve kaynakların entegrasyonu ve karşılıklı bağımlılığı
		5. Görevlerin, rollerin, yeteneklerin ve yetkilerin uzmanlaşması
		6. İşveren-çalışan bağlılığı ve istihdam sisteminin doğası

Ulusal İş Sistemleri Yaklaşımı, bir ülkenin endüstriyelleşme sürecinin erken dönemlerinde şekillenmektedir (Gökşen 2007). Bununla birlikte, zaman içerisinde sosyal, politik, ekonomik ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayarak kısmî bir değişim göstermektedir (Lane 1992). Zirâ, bir ülkenin ulusal iş sisteminin tamamen değişerek farklı bir türe evrilmesi mümkün bulunmamaktadır (Whitley 1994).

Whitley'in yaklaşımında iş sistemleri bileşenlerine ilişkin karakteristikler, ekosistem içerisindeki firmaların doğası, piyasa ilişkileri, otorite eşgüdümü ve kontrol sistemleri uyarınca incelenmektedir (Whitley 1994).

İlk ayırım kapsamında, piyasa ekonomisinin temel özelliklerinden birisi olan ekonomik gücün özel kesime dağıtılması hususu diğer kategorik ayırmalarda olduğu gibi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Benzer şekilde, büyük firmaların baskınlık derecesi de bir ekonominin belirleyici özellikleri arasında yer almaktadır. Diğer taraftan, sahiplik ve yöneticilik vasfı taşıyan şahısların karar verici birimler olmaları bakımından ayırma gidilerek bu bakımdan da ülkeler arasında farklılık göstermeleri beklenmektedir. Bu doğrultuda, sermaye piyasası finansal sistem

içerisinde yer alan firmalarda sahiplikle yönetim kademesi arasında bir “uzaklık” durumundan söz etmek mümkün bulunmaktadır. Üçüncü kıstas olan öz yeterlilik konusu ise firmaların faaliyetlerini kendilerinin düzenlemeleri üzerine kurulu bulunmaktadır. Buna göre, risklerin müşteriler, tedarikçiler, bankalar ve devletle paylaşımına ilişkin ülkeler arasında farklı dereceler bulunmaktadır. Bu gruptaki son karakteristik olan otorite hiyerarşileri vasıtasıyla eşgüdümelenen ekonomik aktivite ve kaynakların çeşitliliğini ifade etmektedir.

Piyasa ilişkilerine odaklanan ikinci ayırım, piyasa düzenlemesi kapsamındaki ortaklarla iş birliğine yönelik ağ yapılanmaları üzerine kurulu bulunmaktadır. Ekonomik aktörler arasında geniş yükümlülük ağının bulunması durumunda büyük gruplar oluşmakta ve bu gruplar bazen ekonomilere bütünüyle hâkim olmaktadır (Hamilton vd. 1990’dan aktaran Whitley 1994). Bu ekonomilerde firmaların iş partnerlerine bağımlılık yapıları geliştirdikleri görülmektedir. İkinci olarak, firmalar arasında uzun vadeli bağlantılar olması durumunda firmalar arası ürün ve hizmetlerde aracılık yaparak riski dağıtma işlevi üstlenen uzun vadeli örgütler ortaya çıkmaktadır. Piyasa ilişkilerinin üçüncü karakteristiği, bireyler arasında kişisel bağlantılara odaklanmak suretiyle ülkelerde farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır.

Otoriter eşgüdümleme ve kontrol sistemleri başlığını taşıyan üçüncü ayırım kapsamında ilk etapta ekonomik kaynak ve faaliyetlere ilişkin kişisel olmayan ast-üst ilişkileri ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda, Çin’deki ailelere dayanan örgütsel yapıda ve Kore’deki “şabol” adı verilen holding yapısında otorite kişisel ve yakın ilişkiler üzerine bulunmaktayken, Avrupa ve Kuzey Amerika’daki ast-üst ilişkilerinin sözleşmeye dayalı olarak ve resmî düzeyde oluştuğu görülmektedir (Granick 1972 ve d’Iribarne 1989’dan aktaran Whitley 1994). İkinci karakteristik, yönetsel karar alma süreçlerine alt kademelerdeki işgörenlerin dahil edilip edilmediği, dolayısıyla yöneticilerin ne derecede astlardan “uzak” olduğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Üçüncü olarak, astlardan uzak bir tavır benimseyen yöneticilerin çoğunlukta bulunduğu toplumlarda genel olarak merkezileşme derecesinin büyük olması beklenmektedir. Dördüncü olarak, firma içerisindeki ekonomik faaliyetlerin entegrasyonu ve karşılıklı bağımlılığına ilişkin ayırımın stratejik tercihlere ve risklerin nasıl yönetildiğiyle yakın bir ilişkide olduğu görülmektedir. Beşinci olarak, firma ve sektörlerde görev, yetenek ve roller ile otorite rollerinin uzmanlaşması, koordinasyon ve kontrol sistemlerinin önemli bir farklılaştırıcı özelliği bulunmaktadır. Son olarak ise, işverenlerin işe alım,

eğitim ve ödüllendirme süreçlerinin ülkeler arasındaki farklılaşması da Whitley'in yaklaşımında önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir.

Whitley'in ayrımına göre dünyanın çeşitli ülkelerinde bulunan ulusal iş sistemleri, örgütler üzerinde etkisi bulunan ana kurumlar olan devlet, finansal sistem, eğitim ve öğretim sistemi ile işçi ve işveren örgütleri bakımından incelemeye tâbi tutularak altı farklı sistem tespit edilmektedir (Whitley 2000). Bunlar;

1. Çin örneğinde olduğu gibi ekonomik alanı düzenleyen güçlü kurumların bulunmadığı ana kurumlardan uzak,
2. Anglo-Sakson ülkelerinde görülen ve riskin devlet veya bankalar tarafından paylaşılmadığı, fakat güçlü düzenleyici kurumların bulunduğu parçalı,
3. İtalya gibi ülkelerde ortaya çıkan ve yerel kurumların düzenleyici işlevler üstlendiği kendi içinde ahenkli kurumsal bölgelerden oluşan,
4. Almanya'nın örnek gösterildiği, riskin çeşitli kurumlar nezdinde paylaşıldığı ve devletin düzenleyici kurum olduğu iş birliğine dayalı,
5. Japonya örneğinde olduğu gibi devletin şirketlerle risk paylaşımında bulunduğu, fakat ekonomiye doğrudan katılmadığı devlet tarafından yönlendirilen ve
6. Türkiye ve Güney Kore'nin örnek olarak gösterildiği, devletin risk paylaşımında bulunduğu ve ekonomide etkin olduğu devlete bağımlı iş sistemleri şeklinde sıralanmaktadır.

2.5. ULUSAL İŞ SİSTEMLERİ YAKLAŞIMI BAKIMINDAN TÜRKİYE

Türk burjuvazisinin devletle ilişkileri Cumhuriyet öncesindeki dönemde 1908-1918 yılları arasında iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemine değin uzanmaktadır. Anılan yıllarda, Cemiyet'in öncülüğünde özellikle bankacılık alanındaki devlet-özel teşebbüs iş birliği modelinin uygulandığı görülmektedir (Buğra 1994). Bu doğrultuda, Cumhuriyet'in 1923 yılındaki ilânı sonrasında da aynı eğilimin devam ettiği tespit edilmektedir. Bununla birlikte, 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle devletin "içe kapanmak" zorunda kaldığı ve korumacılık önlemlerinin bir refleks olarak uygulamaya konulduğu bir dönem de yaşanmaktadır. Söz konusu dönemin, İkinci Dünya Savaşı esnasında yoğunlaştığı ve 1937 yılında devletçiliğin ön plana çıktığı kaydedilmektedir. Buna ek olarak, 1950 yılında gerçekleşen genel seçimlerin ertesinde "çok partili hayata" geçişle birlikte Türk burjuvazisinin devletle ilişkileri yoğunlaşmaktadır. Daha sonraki yıllarda bu

ilişkilerin plânlı ekonominin uygulanmaya başladığı 1960'lar kapsamında da artarak devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda, 1972 yılındaki TÜSİAD oluşumunun ekonomide bir ivmelenme yarattığı, fakat 1970'li yılların ekonomik ve siyasi çalkantılarla geçmesi durumundan dolayı 1980 İhtilâli'ne değin kaydedeğer sonuçların alınmasının engellendiği saptanmaktadır. İhtilalin ertesindeki ANAP iktidarı döneminde dış ticaret rejiminde liberalizasyon olgusu yaşanmakta ve Doğu Asya modelini örnek alan dış ticaret şirketlerinin önemi artmaktadır. Bu gelişmede, devlet tarafından dış ticarete sağlanan teşviklerin etkinliğinin çok yüksek oluşu da dikkati çekmektedir. Bu durumun “hayali ihracat” olgusuna yol açtığı ve bunun üzerine ihracat teşviklerinin uygulamadan kaldırıldığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, yine ANAP dönemindeki serbestleştirme ve özelleştirme politikalarının paradoksal bir şekilde makroekonomik göstergeleri istikrarsızlaştırdığı ve devlet bürokrasisini genişlettiği görülmektedir (Öniş 1999). Devlet kurumları ile Türk iş insanları arasındaki ilişkilerin “bir ileri iki geri” şeklinde tanımlanabilecek istikrarsız görünümünün 1990'lı yıllarda da şirketler açısından “devlete bağımlılık” boyutunda devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu dönemde 1994 yılında yaşanan “döviz kuru krizi”nin, söz konusu ilişkileri sekteye uğratmış olsa da iş insanlarının devletle aralarındaki “aşk-nefret” ilişkisinin devam ettiği kaydedilmektedir.

Temel olarak çok yüksek seviyelerdeki kamu borç stokundan ve kamu bankalarının görev zararlarından dolayı oluşan 2000 ve 2001 finans krizlerinin Türk devlet örgütlenmesindeki etkileri büyük olmuştur. Krizin ertesindeki “Güçlü Ekonomiye Geçiş” adı verilen ve 2001 yılında uygulamaya konulan yeni ekonomi programı kapsamında devletin ekonomideki ağırlığının farklı bir biçim kazandığı tespit edilmektedir. Türkiye tarihinin en büyük krizi olarak nitelendirilen 2001 bankacılık krizinin hemen ertesinde gerçekleştirilen genel seçimlerin sonucunda 2002 yılında yaşanan iktidar değişikliğinin söz konusu ekonomi programında bir kırılma yarattığını tespit etmek mümkün bulunmaktadır. Zirâ, yeni hükümetin Türk ekonomisinde yeni bir iş insanı sınıfının oluşumuna destek vermeye başladığı kaydedilmektedir. Söz konusu grupların etkinliğinin, ilerleyen yıllar bazında artış gösterdiği de bulgulanmaktadır.

Bu kapsamda, “İstanbul Burjuvazisi”ne “alternatif” olarak ortaya çıkan ve “Anadolu Kaplanları” olarak adlandırılan söz konusu yeni sınıfın daha ziyâde küçük ve orta ölçekli işletmelerden (KOBİ) meydana geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda, özel sektöre yönelik yeni kredi mekanizmaları aracılığıyla anılan işletmelerin

gelişmeleri sağlanarak holdingleşmelerinin kolaylaştırıldığı tespit edilmektedir. Anılan yeni iş insanı sınıfının Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki burjuvaziden firma ölçeği bakımından ve ideolojik anlamda farklılıklar taşıdığı kaydedilmektedir.

Esasında Türk iş dünyasının çeşitli dönemlerdeki şirketleşme süreçlerinde, gerek büyük holding yapıları gerekse küçük ve orta ölçekli işletmeler nezdinde saptanan gerçeklik, bu firmaların daha ziyâde aile işletmeleri şeklinde ortaya çıktığı olgusu olmaktadır. Ancak, piyasa şartları gereği bu firmaların bir kısmı devlet desteklerini etkin bir şekilde kullanarak büyümekte, diğer bir kısmı ise yine piyasa şartlarından dolayı holding yapısına kavuşamamaktadır. Devletin, 1992 yılında kurulan KOSGEB aracılığıyla KOBİ'leri özel olarak desteklemeye başlamasıyla birlikte büyük holdinglerin ulusal ekonomideki etkinliklerini sağlayıcı politikalarından bir anlamda vazgeçildiği görülmektedir. Aynı dönemlerden başlamak üzere gözlemlenen ekonomik ve finansal krizlerin, hükümetlerin bu kararı almalarında etkili olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, kökenleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kadar uzanan bir dönem boyunca ufak kırılmalar yaşanmış olsa da iş insanlarının devletle olan ilişkilerinin yakın mesafede ve ona "bağımlı" bir yapıda süregeldiği gözlemlenmektedir. Bu itibarla ülkemizin, Whitley'in ulusal iş sistemleri ayrımında devlet tarafından düzenlenen (state organized) iş sistemi kategorisine dâhil olduğu tespit edilmektedir. Bu bağlamda, 1980'lerin sonundan itibaren görüldüğü gibi her ne kadar zaman zaman seviyesi azalsa da, iş dünyası açısından devlete bağımlılığın yüksek düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Bununla birlikte, büyük aile şirketleri yapısının yanı sıra ekonomide önemli bir paya sahip bulunan KOBİ'lerin de desteklendiği süreçlerin bir arada yaşandığı dönemler de bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde, devlete bağımlılık ve aile şirketleri ekseninde olmak üzere, farklı tipteki örgüt yapılarının gözlemlendiği bir ekosistemin var olduğunu belirtmek hatalı olmayacaktır.

2.6. KÜRESELLEŞME VE ÖRGÜTSEL DEĞİŞİM: ÖRGÜTSEL ALAN DÜZEYİ

Merkez ülkelerden yayılan uluslararası prosedür ve politikaların alıcısı konumunda olan ülkelerde, küreselleşme sürecinin iki temel sonuca yol açtığı söylenmektedir. Bu kapsamda, söz konusu mekanizma, çevre ülkelerde, homojen veya ıraksak bir yapıya yol açabilmektedir. Daha spesifik olarak, anılan akımlar, iki ülke grubu arasında bir yakınsama oluşturabilmekte veya yerel düzeyde farklı oluşumlar

meydana getirebilmektedir. Bu süreçte, eşbiçimlilik (DiMaggio ve Powell 1983), devletler arasında homojenliği sağlarken, uluslararası kural ve uygulamaların yeknesaklığının ortaya çıkışında belirgin bir rol oynamaktadır. Aynı yayılım ve aktarım süreci, çevre ülkelerde “ıraksama” olarak adlandırılan farklılaştırıcı bir yaklaşımı da tetikleyebilmektedir. Dolayısıyla, bu türdeki kurumsal değişimde örgütsel alanlar kapsamında küreselleşmenin en önemli unsuru yayılım olgusudur. Örgütsel uygulamaların ülkeler arasındaki transferi, uluslararası ilke ve uygulamaların yayılmasıyla gerçekleştiğinden, yayılım, ithal edilen ilke ve uygulamaların ulusal veya yerel düzeyde (Campbell 2004) hem yakınsama hem de ıraksama şeklindeki görünümünü içermektedir.

Bununla birlikte, küreselleşme süreci, sıklıkla “yol bağımlılığı” olarak adlandırılan bir süreçle ilişkilendirilmektedir. Yol bağımlılığı, ülke içinde tarihsel faktörlerin etkisi altında gelişen örgütlenme biçimlerini içermekte ve ülke içerisinde uygulanmak üzere yurt dışından aktarılan uygulamalardan kaynaklanan biçimsel yapısal değişikliklerini ifade etmektedir. Bu ayrıştırıcı süreç, uluslararası uygulamaların, yerel örgütlerin tarihsel özelliklerini dikkate alınması suretiyle hayata geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda da, gelecekte oluşturulacak eylemlerin, önceki eylemlerden bağımsız olamayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla, bu süreçte bir “kilitlenme (lock-in)” sürecinden bahsetmek mümkün bulunmaktadır. Bu süreç, aynı zamanda ülke içerisinde tarihsel bağımlılık nedeniyle oluşan bir direnç evresini de beraberinde getirmektedir. Diğer bir deyişle, yayılım neticesinde uluslararası uygulamalarla karşılaşan yerel unsurlar, tarihsel yol bağımlılığı kapsamındaki prosedürler nedeniyle önce direnç göstermekte, daha sonra bu uygulamalar aşağıda belirtilen mekanizmalar aracılığıyla yerel bağlamda içselleştirilmektedir.

Yayılım, temel olarak brikolaj ve çeviri mekanizmaları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, brikolaj, kurumsal değişimin, yerel unsurların yeniden bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkması olgusuna dayanmaktadır (Campbell 2004). Bu oluşum, örgütlerin dönüşümünü içeren “somut brikolaj” şeklinde olabileceği gibi; yerel bağlam. Diğer mekanizma olan tercüme, yerel düzeyde var olan yerel unsurlar ile dış unsurların bir araya getirilerek yeni bir örgütlenme biçiminin oluşturulmasını ifade etmektedir. Sonuç olarak da, küresel enstrümanlar ile mevcut yerel unsurların etkileşimi sonucunda yeni bir biçim ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Kalemci (2019), Türk sinemasının 1990’lı yıllarda “yeni sinema formunun

özelliklerini (teknoloji kullanımı ve konfor vs.) açık hava sineması olgusu ile birleştirmek suretiyle, çeviri mekanizması aracılığıyla yeni sinema salonu formlarının ortaya çıktığını savunmaktadır. Öte yandan, yukarıda bahsedildiği üzere kurumsal kuram literatüründe yayılım sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan birbiriyle çelişen iki görüş gözlemlenebilmektedir. Bazı bilim insanları, yayılımın ülkeler arasında tek tip uygulamalara ve örgütlenmelere yol açtığını savunurken, diğerleri aynı sürecin devletler arasında farklılaşan yapılara yol açtığını iddia etmektedir. Nitekim, makro kurumsal kuram, yayılımın eşbiçimci yapılara yol açtığı şeklindeki kurumsalcı görüşü reddetmektedir. Bunun yerine, ulusal iş sistemlerinin, ülkeler arasında farklılık gösterdiğine dair ıraksamacı bir görüşe sahip bulunmaktadır. Bu nedenle, ulusal iş sistemleri yaklaşımının temel olarak, farklı bağlamlarda etkili olan ekonomik faaliyetleri organize etmenin, farklılaştırılmış yol ve yöntemleri olduğunu varsaydığına inanılmaktadır (Whitley 1991, 1994, 2000'den aktaran Paik vd. 2011).

Liberalleşme Süreci ve Ulusal İş Sistemleri Arasındaki İlişki: Türk Dış Ticareti Örgütsel Alanı

1980'li yıllar, Türkiye'de liberalleşme politikalarının Batılı ülkelerdeki gelişmelere paralel olarak uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, özellikle Turgut Özal başkanlığında kurulan hükümetler döneminde Türkiye, 1960'lı ve 1970'li yılların ithal ikâmecî ve kapalı ekonomi politikalarından vazgeçerek makroekonomik serbestleşme çabalarının hız kazandığı bir döneme girmiştir. Bu süreçte Bretton Woods kurumları, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası neoliberal paradigmanın aktarıcıları olarak merkezi bir rol oynamıştır (Öniş ve Kutlay 2021). Diğer taraftan, açık piyasa ekonomisine geçişle birlikte başta ticaret olmak üzere birçok örgütsel alanda bazı önemli yapısal dönüşümler yaşanmıştır. Bahse konu dönüşümlerin başlıca yansımaları günümüze değin uzanmaktadır (Buğra 1994; Pamuk 2012).

24 Ocak Kararları, Türkiye'de neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı tarih olarak göze çarpmaktadır. Siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklarla dolu 1970'li yıllarda sorunları statükocu tedbirlerle aşmaya çalışan hükümetlerin ardından Süleyman Demirel Hükümeti'nin 1980 yılında daha sert bir tabloyle karşılaşması üzerine, 24 Ocak 1980'de, Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın sorumluluğunda, "kapsamlı ve beklenmedik boyutlarda radikal bir istikrar programı" oluşturulmuş ve bir "liberalleşme programı" yürürlüğe konulmuştur (Buğra 1994; Boratav 2003;

Pamuk 2012; Aydın 2014). İlerleyen yıllarda Özal Hükümetleri döneminde uygulanan liberalleşme politikaları, Türkiye'yi özellikle ihracata ağırlık veren dış ticaret odaklı bir yapıya kavuşturmuştur. Bu bağlamda kambiyo rejiminin ve mali sektörün serbestleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve özelleştirme politikalarının oluşturulması başta olmak üzere birçok alanda yenilikler ve düzenlemeler yapılmıştır (Boratav 2003).

Türk Lirası'nın devalüasyonunu hedefleyen kambiyo politikaları, kademeli ithalat serbestisi, pahalı döviz, düşük kredi faizleri ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla ihracatı artırmaya yönelik politikalar ile fiyat kontrollerinin kaldırılması ve iç talebi daraltmaya yönelik makro politikalar 24 Ocak Kararları'nın temel dayanaklarını oluşturmuştur (Boratav 2003). Bu arada, Özal Hükümetleri de ithal ikâmecî politikaları benimsemekten vazgeçmiş ve liberalleşme politikalarının yardımıyla ekonomiyi dış ticarete açmaya başlamıştır. Ancak, yaygın holding yapısı ile dış ticaret şirketi kurma kombinasyonu, devlet teşviklerinin ve kur politikalarının ortadan kalkması nedeniyle 1980'lerin sonundan itibaren etkisini kaybetmeye başlamıştır (Buğra 1994).

Tablo 2'de görülebileceği gibi, 1980'lerin liberal politikaları aynı on yıl içerisinde özellikle dış ticaret hacimlerinde meyvelerini vermeye başlamıştır. Ticaret hacmi 1980 ve 1989 yılları arasında yaklaşık üç kat artarak Türk dış ticaretine 187,6 milyar dolarlık büyük bir katkı sağlamıştır. Aynı dönemde dış ticaret dengesi tutarı ise yüzde 16,64 oranında azalmıştır ki bu da kısa sürede gerçekleşen bir gelişme olarak değerlendirilebilmektedir. Buna ek olarak, ticaret hacmindeki artış eğilimi, Türk dış ticaretinde ılımlı bir gelişme olarak görülebilecek bir artışla sonraki yıllarda da devam etmiştir. Öte yandan, 1980 yılında yüzde 36,79 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2021 yılında yüzde 82,97'ye yükselerek yıllar arasında Türkiye'nin dış ticaret dengesine katkıda bulunmuştur. Bunun yanı sıra, ihracat rakamları ise bazı yıllardaki dalgalanmalara rağmen dönem boyunca çoğunlukla sabit kalmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin ihraç ettiğiinden daha fazla ithalat yaptığı gerçeği, 1980 ve 2021 yılları arasındaki ithalat ve ihracat arasındaki farktan da görülebileceği gibi dönem boyunca aynı kalmıştır.

Türkiye'nin kurumsal bağlamının en belirgin özelliği, İttihat ve Terakki Partisi iktidarı sırasında başladığı belirtilen burjuvazi oluşumunun en başından beri gözlemlenen devletin ağırlıklı rolüdür (Buğra 1994). Etkilerinin günümüze değin

uzandığı bahse konu devlete bağımlı yapının Cumhuriyet Döneminde de devam ettiği belirtilmektedir. Cumhuriyetin ilânından sonra milli özel teşebbüsün yokluğu durumu söz konusu olduğundan ve kamu iktisadi teşekküllerinin kurulmaya başlamasından dolayı, anılan müesseselerin faaliyetleri 1980'li yıllardan sonraki dönemde tasfiye edilmelerine kadar uzun bir süre boyunca Türkiye ekonomisinde hâkim yapı olagelmıştır. Bu dönemde, özel firmaların oluşumunda hâkim olan kurumsal formun “holding” yapısı olduğu ve kuruluşların holdingleşme eğilimi gösterdiği tespit edilmektedir. Holding biçimindeki yapılanmanın, Türkiye'deki ekonomik ilişkilerin değişken doğasından kaynaklandığı söylenmektedir. Dolayısıyla, söz konusu gerçeğin, firmaları, iç istikrarsızlıklarla başa çıkabilmek için daha büyük yapılar altında örgütlenmeye sevk ettiği belirtilmektedir. Söz konusu arayışta, 1960'lı ve 1970'li yıllarda holding şirketlerinin ilk örneklerinin ortaya çıkmasında, bir şirketler topluluğunda faaliyet göstermenin getirdiği vergi avantajlarının ve diğer mali olanakların önemli etkenler olduğu gözlemlenmektedir (Buğra 1994).

Bilindiği üzere, Whitley, Türkiye ve Güney Kore'yi devlete bağımlı ulusal iş sistemleri kategorisi altında sınıflandırarak incelemektedir. Her iki ülke de geç kapitalist ülkeler olarak tanımlanmakta olduğundan ve sanayileşme faaliyetlere geç tarihlerde başladıklarından, devlet kontrolünde büyük aile şirketlerinin hâkim olduğu, devlet teşvik ve sübvansiyonlarına dayanan benzer iş sistemlerini paylaşmaktadırlar. Güney Kore'de “chaebol grupları” olarak adlandırılan bu şirketler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel ölçekte rekabet edebilmek için devlet yardımlarıyla oluşturulmuştur (Campbell vd. 2001). Güney Kore'nin neredeyse tüm GSYİH'sını oluşturan bu yönetsel birimler, verimliliklerini düşürdüğüne inandıkları harici izleme araçlarından yoksun bulunmaktadır (Park ve Yuhn 2012). Diğer taraftan, Whitley tarafından Türkiye ve Güney Kore'nin aynı kategoriye konulmasının nedeni, kısmen, her iki ülkedeki holding yapılarının uygulamakta olduğu ilişkisiz çeşitlendirme (unrelated diversification) politikalarının varlığına bağlı bulunmaktadır. Bu tür iş farklılaştırmasının, riski birçok sektör arasında dağıtması ve şirketlere sürekli değişen ortamda esneklik fırsatı vermesi sebebiyle bu kuruluşlar lehine avantajlar yarattığı söylenmektedir (Buğra 1994). Bununla birlikte, Buğra (1994), bu iki ülke arasındaki temel farkın, devletlerin holdinglere yönelik yaklaşımları olduğunu da belirtmektedir. Diğer bir deyişle, bu iki ülke arasındaki yapısal farklılık, ülkelerde gözlenen kendine özgü kontrol mekanizmalarıyla ilişkilidir. Güney Kore, kontrol mekanizmalarının daha katı bir görünüm sergilediği bir sisteme sahipken, Türkiye kontrol prosedürleri

konusunda gevşek bir politika benimsemiş durumdadır. Bu farklılığın nedenleri arasında Türkiye'deki iş ortamının istikrarsız doğası, uygulanan politikaların belirsizliği ve tutarsızlığı yer almaktadır (Buğra 1994).

Öte yandan, devlete bağımlı yapılar, Türkiye'nin ekonomik, sosyal, siyasi ve ticari sistemlerinin her alanında gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda, literatürde Türkiye'de geçerli olan ulusal iş sistemi ile ilgili birçok araştırma bulunmaktadır. Bu bağlamda, Tokatlı (2014), 1980'lerden sonra küreselleşme ve liberalleşmenin etkilerine bağlı olarak tekstil sektöründe yaşanan dönüşümsel değişiklikleri aktararak, sektörün “kendi stratejilerini geliştirmek ve uygulamak için yeterli özerkliğe kavuştuğunu, operasyonlarını yükselttiğini ve orijinal markalı üreticiler olarak küresel rakiplere dönüştüğünü” ifade etmektedir. Ayrıca, Dirlik (2015), Türkiye'deki kalkınma ajanslarının kurulduktan sonraki dönemde uygulama odaklı olarak devlete bağımlılık belirtileri gösterildiğini tespit etmektedir. Bununla birlikte, Akkemik ve Özen (2014), Türkiye'de devlet tarafından örgütlenen ulusal iş sisteminin kurumsal özelliklerinin (devletle olan yakın bağları, firmaların mülkiyet yapısı, yönetsel otoritenin takdir yetkisi ve sendikalaşma gibi) finansal olmayan işletmelerin finansallaşması üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını bulgulamaktadır. Diğer taraftan, birtakım araştırmalar, uluslararası prosedürlerin yayılmasının, ulusal iş sistemi yaklaşımına aykırı olarak, belirli koşullar altında ıraksamacı ve yakınsamacı politikaların bir kombinasyonuna yol açabileceği görüşündedir. Bu kapsamda, Özen (2002), Türkiye'de uygulanan Toplam Kalite Yönetimi (TKY) uygulamalarının Türk özel sektörünün çabaları sonucunda bu bakış çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, 1990'lı yıllarda Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD), TKY uygulamalarının ortaya çıkmasında ve uygulanmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de TKY'nin ülke içinde kabul görmesi ve kurumsallaşması, ulusal iş sisteminin devlete bağlı doğasından bir sapma olarak görülebilmektedir.

Dolayısıyla, “devlete bağımlı” bir ülke olarak tanımlanan Türk burjuvazisinin devlet organları ve kamu kurumlarıyla yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, liberalizasyon sürecinin, bir ülkedeki yerleşik prosedürlerin değişikliğe uğramasıyla sonuçlandığı da bilinmektedir. Bu nedenle, 1980'lerden itibaren Türkiye, devlete daha az bağımlı bir iş ortamı ile sonuçlanmasını beklediğimiz bir serbestleşme dönemi içerisinde bulunmaktadır. Öte yandan, Morgan, Whitley ve Moen (2005) de ulusal iş sistemlerinin sınırlı bir kurumsal değişime uğradığını ve bu değişimlerin

zaman içinde yapılarında tedrici ve kısmi bir değişiklik oluştuğunu belirtmektedir. Bu şüpheci ve ıraksamacı bakış açısına ve yayılmanın patika bağımlı doğasına dayanarak, Türkiye'deki iş ortamının 1980'lerden sonra, çalışmamız kapsamında Türkiye'nin ihracat rakamlarında da kanıtlandığı üzere, liberalleşmede sınırlı bir ilerleme sağlandığı görölmektedir. Böylece holding'lerin sahiplik yapısının, iç pazar ilişkilerinin ve kontrol sistemlerinin de Türkiye'nin dış ticaretinde bir melezleşme süreci (Öniş ve Kutlay 2021) açısından “yavaş ama istikrarlı” bir ilerleme gösterdiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Tablo 2 - Türk Dış Ticaretinin Görünümü (1980-2021) (milyon ABD Doları)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1980	2.910	7.909	10.819	-4.999	36,79
1981	4.703	8.933	13.636	-4.230	52,65
1982	5.746	8.843	14.589	-3.097	64,98
1983	5.728	9.235	14.963	-3.507	62,02
1984	7.134	10.757	17.891	-3.623	66,32
1985	7.958	11.343	19.301	-3.385	70,16
1986	7.457	11.105	18.562	-3.648	67,15
1987	10.190	14.158	24.348	-3.968	71,97
1988	11.662	14.335	25.997	-2.673	81,35
1989	11.625	15.792	27.417	-4.167	73,61
1990	12.959	22.302	35.261	-9.343	58,11
1991	13.593	21.047	34.640	-7.454	64,58
1992	14.715	22.871	37.586	-8.156	64,34
1993	15.345	29.429	44.774	-14.084	52,14
1994	18.106	23.270	41.376	-5.164	77,81
1995	21.637	35.707	57.344	-14.070	60,60
1996	23.224	43.626	66.850	-20.402	53,23
1997	26.261	48.558	74.819	-22.297	54,08
1998	26.973	45.921	72.894	-18.948	58,74
1999	26.587	40.671	67.258	-14.084	65,37
2000	27.774	54.502	82.276	-26.728	50,96
2001	31.334	41.399	72.733	-10.065	75,69
2002	36.059	51.553	87.612	-15.494	69,95
2003	47.252	69.339	116.591	-22.087	68,15
2004	63.167	97.539	160.706	-34.372	64,76
2005	73.476	116.774	190.250	-43.298	62,92
2006	85.534	139.576	225.110	-54.042	61,28
2007	107.271	170.062	277.333	-62.791	63,08
2008	132.027	201.963	333.990	-69.936	65,37
2009	102.142	140.928	243.070	-38.786	72,48
2010	113.883	185.544	299.427	-71.661	61,38
2011	134.906	240.841	375.747	-105.935	56,01
2012	152.461	236.545	389.006	-84.084	64,45
2013	151.802	251.661	403.463	-99.859	60,32
2014	157.610	242.177	399.787	-84.567	65,08
2015	143.838	207.234	351.072	-63.396	69,41
2016	142.529	198.618	341.147	-56.089	71,76
2017	156.992	233.799	390.791	-76.807	67,15
2018	167.920	223.047	390.967	-55.127	75,28
2019	180.832	210.345	391.177	-29.513	85,97
2020	169.637	219.516	389.153	-49.879	77,28
2021	225.214	271.425	496.639	-46.211	82,97

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

2.7. TÜRKİYE’NİN DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜNE ÜYELİĞİ

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), İkinci Dünya Savaşı’nın akabindeki liberal ekonomi politikalarının etkisi altında yeni bir dünya düzeni kurma çabaları çerçevesinde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ile birlikte oluşturulması amaçlanan kuruluşlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, Savaş ertesinde kurulması planlanan Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) adındaki kuruluş, yerini 1948 yılında imzalanan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına (GATT) bırakmıştır. Bunu müteakip, GATT ise uluslararası ticareti düzenleme görevini 1995 yılında kurulan DTÖ’ye devretmiştir. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmak istenen Uluslararası Ticaret Örgütü’nün yerine 1995 yılında DTÖ kurulmuş ve söz konusu örgüt dünya ticaretini düzenlemek hedefi kapsamında faaliyete geçmiştir.

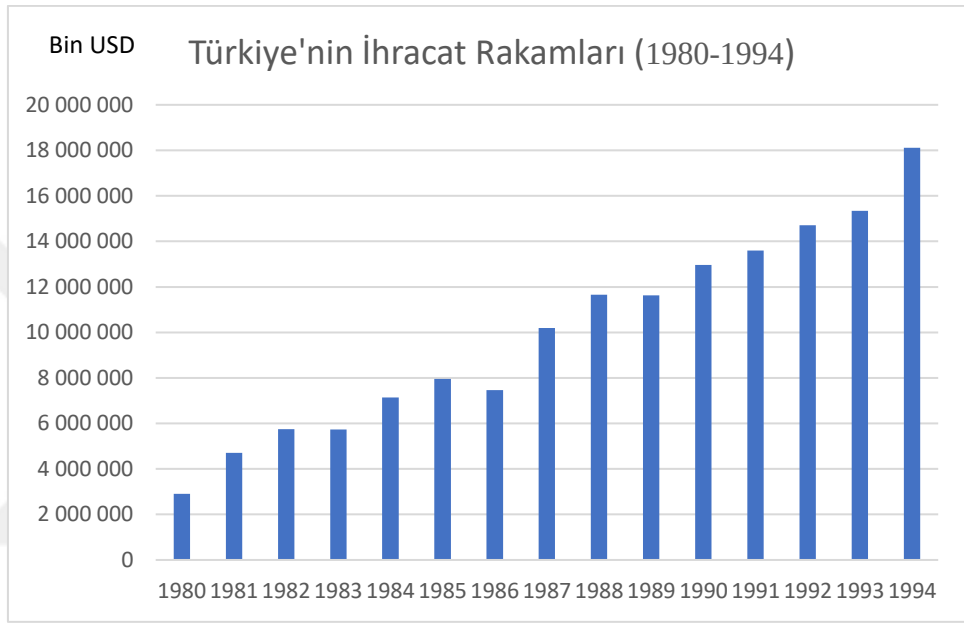
DTÖ, 1986-1995 Uruguay Müzakereleri sonucunda kurulan bir örgüt olarak, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki en kararlı adımları atarak bu alanda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Söz konusu gelişmeler, gümrük tarifelerinin düşürülmesi veya tamamen ortadan kaldırılması suretiyle ortaya konulmaktadır. Dünya çapındaki çok taraflı ticaret sistemlerinin yasal ve kurumsal organı olan DTÖ, 01/01/1995 tarihinden bu yana faaliyette bulunmaktadır. DTÖ, yerine geçtiği GATT’tan daha kapsamlı ticari düzenlemelere sahip durumdadır (Turhan 1997). Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasını (GATT) 1951 yılında kabul eden ülkemiz, DTÖ’ye de kuruluş yılı olan 1995’ten bu yana üye konumunda bulunmaktadır.

DTÖ’nün kuruluş amaçları, *“üye ülkelerin ticaret ve ekonomi alanlarındaki ilişkilerini geliştirmek, hayat standartlarını yükseltmek, tam istihdamı gerçekleştirmek, reel gelir ile gerçek talep hacmindeki istikrarlı artışı sağlamak, mal ve hizmet üretim ve ticaretini geliştirmek, dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine en uygun şekilde kullanılmasına imkân sağlamak ve çevreyi korumak”* şeklinde sıralanmaktadır (Yenipazarlı 2003). Söz konusu amaçlara ulaşılabilmesi için DTÖ temel olarak, üye ülkelerin karşılıklılık esası çerçevesinde dış ticarete engellerin kaldırılmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda, öncelikle gümrük tarifelerinin azaltılması ve sonrasında tamamen kaldırılması amaçlanmaktadır.

DTÖ’nün temel ilkeleri, *ayrımcılık yapmama, ulusal muamele, açık ve öngörülebilir ticaret ile şeffaflık* olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda kurallar gereği, DTÖ üyeleri arasında benzer ürünlere aynı muamele yapılması, ithal ve yerli

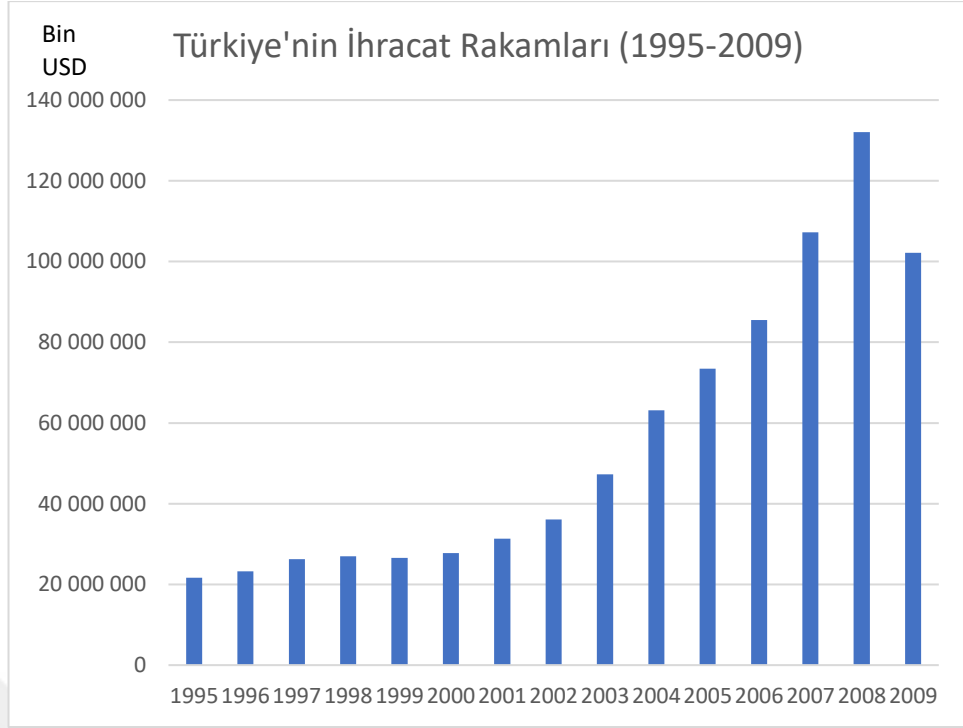
ürünler arasında ayırım yapılmaması, tarifelerin ve tarife dışı engellerin kaldırılması ve dış ticaretin şeffaf kurallarla yönetilmesi şartları esastır.

Türkiye'nin DTÖ'ye katılımının ardından dış ticaret alanında büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu doğrultuda, 1980-1994 ile 1995-2009 arasındaki 14'er yıllık dönemler arasında dış ticaret hacmi bazında % 458 oranında bir artış kaydedilmiştir. Türkiye'nin söz konusu dönemler bazındaki ihracat ve ithalat rakamlarına ait bilgiler aşağıdaki şekillerde yer almaktadır.

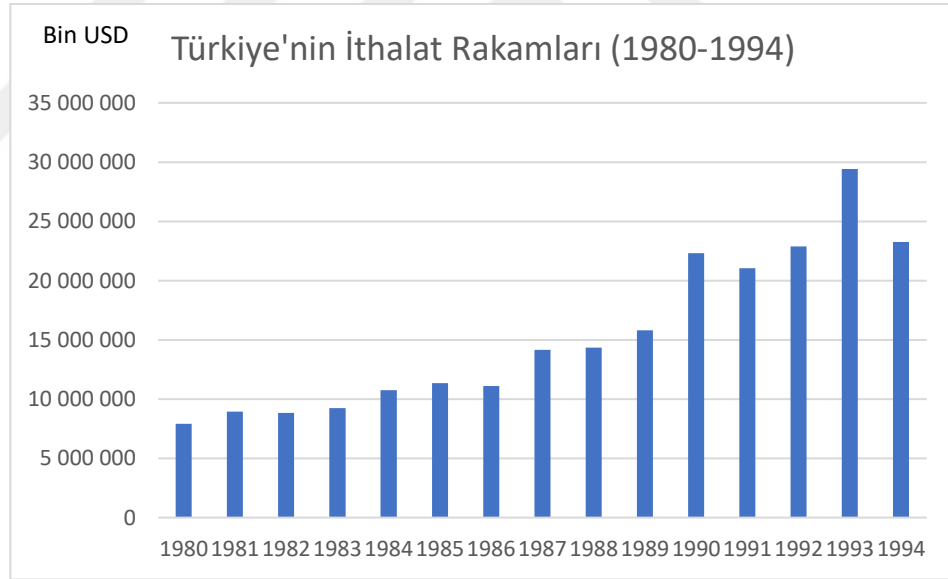
Şekil 3- Türkiye'nin 1980-1994 Arasındaki İhracat Rakamları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

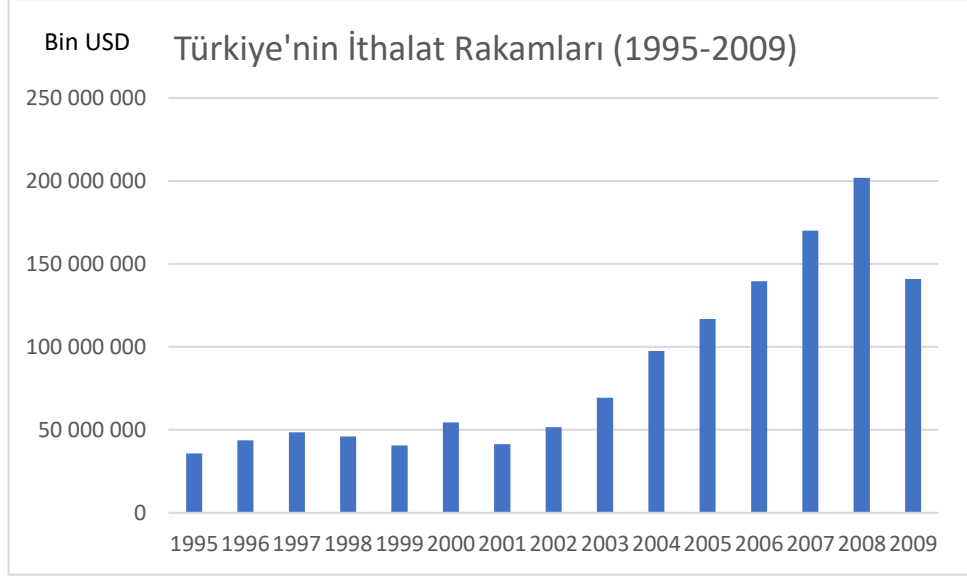
Şekil 4 - Türkiye'nin 1995-2009 Arası İhracat Rakamları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Şekil 5 - Türkiye'nin 1980-1994 Arasındaki İthalat Rakamları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Şekil 6 - Türkiye'nin 1995-2009 Arası İthalat Rakamları

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Dış ticaret rakamları incelendiğinde, DTÖ üyeliğinin ithalat-ihracat hacmine önemli ölçüde etkiye bulunduğu tespit edilmektedir. Bu kapsamda, söz konusu kuruluşun getirdiği liberalizasyon uygulamalarının etkisinde 1990'larda ve 2000'lerde dış ticaret hacminde artışlar kaydedilmiştir.

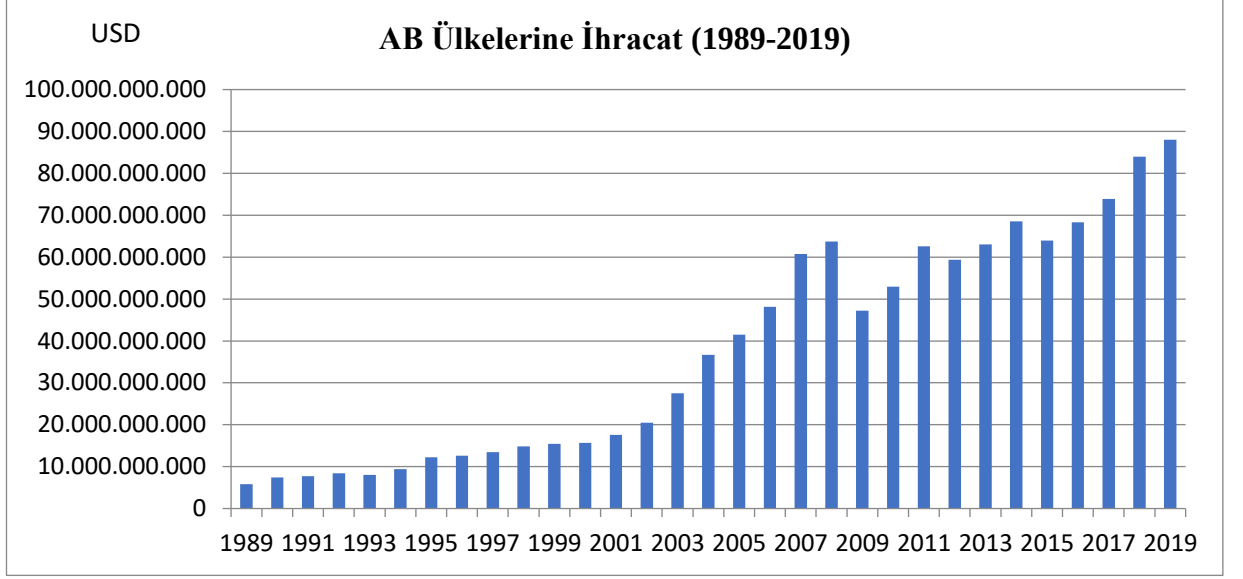
Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması

1995 tarihli Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması, deniz taşımacılığına özel bir önem atfederek, söz konusu örgütsel alanı anlaşmanın bir parçası olan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (General Agreement on Trade in Services-GATS) aracılığıyla düzenlemiştir. Bu kapsamda, uluslararası denizcilikteki, yardımcı hizmetlerdeki ve limana giriş ve liman hizmetlerinden faydalanmadaki taahhütlerle ilgili kısıtlamaların belirli bir zaman içinde kaldırılmasına öncülük edilmesi kararlaştırılmış olup bu konuda Türkiye dâhil olmak üzere üye ülkelerin taahhütte bulunmaları sağlanmıştır. Bu doğrultuda, anılan görevin yürütülmesi için bir Deniz Taşımacılığı Hizmetleri Müzakere Grubu oluşturulması ve grubun müzakerelerin gelişimi hakkında düzenli olarak rapor vermesi kararlaştırılmıştır.

2.8. TÜRKİYE İLE AVRUPA TOPLULUĞU ARASINDA İMZALANAN 1/95 SAYILI ORTAKLIK KONSEYİ KARARI (GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI)

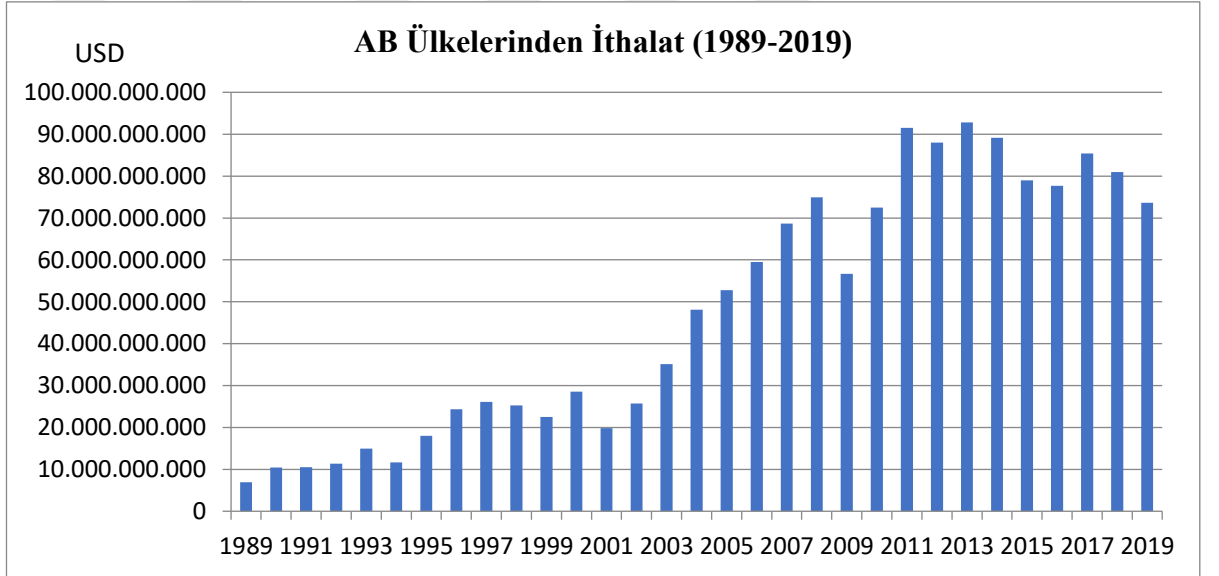
O zamanki adıyla Avrupa Topluluğu ile ülkemiz arasında 6 Mart 1995 tarihinde imzalanan ve 31 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe giren 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, ülkemizle Topluluk arasındaki ticari ve ekonomik bütünleşmenin temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, ikili ticari ilişkilerde tarım ürünleri dışında hâriç olmak üzere malların serbest dolaşımı ilkesinin geçerli hale getirildiği Anlaşma aracılığıyla ülkemizin de dâhil olduğu Gümrük Bölgesinde ticareti kolaylaştırmak amacıyla gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması, ortak gümrük tarifesinin uygulanması gibi önlemlerin uygulamaya alınması kararlaştırılmıştır.

Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ticarete olumlu Avrupa Topluluğu ile ihracatımız 1994 yılından 1995 yılına değin 9 milyar dolardan 12 milyar dolara olmak üzere % 30 oranında artmıştır. Avrupa Topluluğu ile aynı yıllardaki ithalatımız ise % 54 oranında artış göstermiştir. Söz konusu döneme ilişkin şekiller aşağıda sunulmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'nin ihracatının yaklaşık olarak yarıya yakını Avrupa Birliği ülkelerine gerçekleştirilmekte olup bu gelişmede Gümrük Birliği anlaşmasının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Söz konusu artış, literatürde var olan birtakım çalışma sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Sözelimi, Kalaycı ve Artan (2015), Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ihracatını ithalatta daha fazla oranda artırdığı sonucuna varmaktadır.

Şekil 7 - AB Ülkelerine İhracatımız (1989-2019)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Şekil 8 - AB Ülkelerinden İthalatımız (1989-2019)

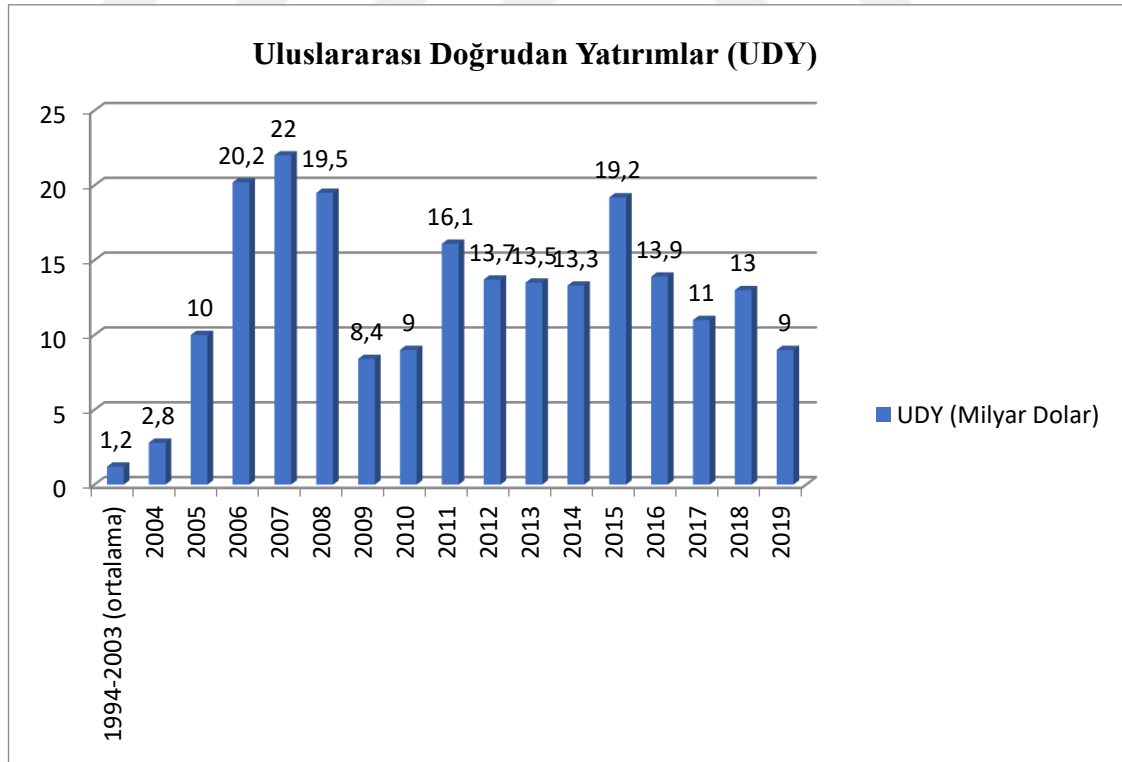
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

2.9. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Doğrudan yabancı yatırım akımlarının yoğunlaşması süreci, İkinci Dünya Savaşının ertesine, daha ağırlıklı olarak da 1960'lı yıllara denk gelmektedir (Aydemir vd. 2012). Bu konuda, özellikle 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğunun (AET) kurulması ile birlikte kıtadaki ABD yatırımları aracılığıyla hızlı artışlar yaşanmıştır (Şimşek ve Behdioğlu 2006). Bahse konu eğilim, 1970'lerdeki petrol krizleri nedeniyle yavaşlamış, 1980'lerde ise yeniden yükselişe geçmiştir. İlerleyen yıllarda,

uluslararası doğrudan yatırım akımlarından gelişmekte olan ülkeler, gerçekleştirdikleri iç düzenlemeler sayesinde daha fazla pay almaya başlamıştır.

Ülkemizde doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin hukuki düzenlemeler, 1954 tarihli 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile 2003 yılında yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 4875 sayılı Kanun, mülga 6224 sayılı Kanuna oranla daha kapsamlı düzenlemelere sahip olmakla birlikte, kendinden önce gelen Kanunun yabancı yatırım girişi için öngördüğü izin ve asgari sermaye şartını kaldırmıştır. Diğer taraftan, yabancı yatırımcıların faaliyetleri sonucu oluşan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve benzeri transferler bakımından daha geniş bir serbesti getirilmiştir. Benzer şekilde, uyuşmazlıkların çözümü kapsamında iç hukuk ve ulusal mevzuatın yanı sıra uluslararası tahkim dâhil olmak üzere diğer uyuşmazlık çözüm yollarına başvuru da mümkün hale getirilmiştir. Dolayısıyla, yeni kanunun getirdiği düzenlemelerin uluslararası doğrudan yatırımlar bakımından elverişli bir ortama işaret ettiğini belirtmek mümkün bulunmaktadır. Bu itibarla, Şekil 9'dan da anlaşılacağı üzere ülkemize yönelik uluslararası doğrudan yatırımlarda önemli artışlar kaydedilmiştir.

Şekil 9 - Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Doğrudan Yatırım Rakamları (1994-2019)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

Tablo 3 - Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı İlk 10 Ülke (1980-2021)

Sıra	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl
		1980 (Dolar)		1981 (Dolar)		1982 (Dolar)		1983 (Dolar)		1984 (Dolar)
1	ALMANYA	603.968.882	ALMANYA	643.242.743	İRAN	791.065.240	İRAN	1.087.716.908	ALMANYA	1.279.698.667
2	İTALYA	218.448.317	IRAK	559.001.079	ALMANYA	707.449.038	ALMANYA	837.766.740	IRAK	934.380.276
3	S.S.C.B.	168.962.669	LİBYA	441.547.327	IRAK	610.437.668	İTALYA	422.688.413	İRAN	751.061.530
4	FRANSA	163.965.301	A.B.D.	267.931.464	SUUDİ ARABİSTAN	357.887.802	SUUDİ ARABİSTAN	364.706.739	İTALYA	501.159.727
5	IRAK	134.786.513	İSVİÇRE	263.731.251	İTALYA	327.492.922	IRAK	319.558.002	SUUDİ ARABİSTAN	378.036.995
6	A.B.D.	127.389.751	İTALYA	246.095.691	İSVİÇRE	323.857.800	İSVİÇRE	286.472.449	A.B.D.	368.169.448
7	İSVİÇRE	125.385.171	İRAN	233.569.450	A.B.D.	251.597.883	İNGİLTERE	247.039.517	İSVİÇRE	358.247.791
8	İNGİLTERE	104.533.445	FRANSA	217.564.059	LİBYA	234.598.449	A.B.D.	231.719.753	İNGİLTERE	261.045.055
9	SURİYE	102.923.638	S.S.C.B.	193.688.461	FRANSA	194.846.193	LİBYA	185.322.369	FRANSA	200.766.613
10	POLONYA	94.114.863	SUUDİ ARABİSTAN	187.427.546	İNGİLTERE	189.028.892	FRANSA	180.449.386	BELÇİKA- LÜKSEMBURG	190.183.529

Tablo 3'ün devamı

Sıra	Ülke	Yıl 1985 (Dolar)	Ülke	Yıl 1986 (Dolar)	Ülke	Yıl 1987 (Dolar)	Ülke	Yıl 1988 (Dolar)
1	ALMANYA	1.390.989.338	ALMANYA	1.443.985.346	ALMANYA	2.183.644.511	ALMANYA	2.148.978.242
2	İRAN	1.078.851.832	İTALYA	579.840.912	IRAK	945.261.741	IRAK	986.118.063
3	IRAK	961.373.724	İRAN	564.358.899	İTALYA	850.614.046	İTALYA	954.748.134
4	İNGİLTERE	538.723.632	IRAK	553.273.243	A.B.D.	714.087.089	A.B.D.	760.661.176
5	A.B.D.	505.991.717	A.B.D.	549.332.769	İNGİLTERE	541.406.655	İNGİLTERE	576.142.611
6	İTALYA	502.215.747	SUUDİ ARABİSTAN	357.630.572	FRANSA	499.603.405	İRAN	545.600.876
7	SUUDİ ARABİSTAN	430.123.249	İNGİLTERE	334.212.781	İRAN	439.699.288	FRANSA	498.570.916
8	FRANSA	215.281.479	FRANSA	298.680.451	SUUDİ ARABİSTAN	408.400.556	SUUDİ ARABİSTAN	359.178.537
9	HOLLANDA	213.317.068	HOLLANDA	222.380.266	İSVİÇRE	355.834.335	HOLLANDA	351.054.358
10	S.S.C.B.	190.050.256	BELÇİKA-LÜKSEMBURG	195.116.759	BELÇİKA-LÜKSEMBURG	318.523.015	S.S.C.B.	271.407.865

Tablo 3'ün devamı

Sıra	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl
		1989 (Dolar)		1990 (Dolar)		1991 (Dolar)		1992 (Dolar)		1993 (Dolar)
1	ALMANYA	2.175.425.895	ALMANYA	3.063.579.678	ALMANYA	3.412.985.219	ALMANYA	3.660.469.976	ALMANYA	3.541.670.518
2	İTALYA	978.082.193	İTALYA	1.106.324.696	İTALYA	971.584.026	İTALYA	942.733.438	A.B.D.	986.121.594
3	A.B.D.	970.961.235	A.B.D.	967.623.556	A.B.D.	912.875.559	A.B.D.	865.111.093	İNGİLTERE	805.949.177
4	S.S.C.B. (RUSYA)	704.772.110	İNGİLTERE	744.786.011	FRANSA	688.657.041	FRANSA	809.325.805	FRANSA	745.922.186
5	İNGİLTERE	615.923.461	FRANSA	736.799.086	İNGİLTERE	676.045.081	İNGİLTERE	796.310.002	İTALYA	727.831.701
6	FRANSA	594.794.737	S.S.C.B. (RUSYA)	531.139.421	S.S.C.B. (RUSYA)	610.606.379	HOLLANDA	499.829.524	SUUDİ ARABİSTAN	652.374.399
7	İRAN	561.033.295	İRAN	495.482.525	İRAN	486.903.125	SUUDİ ARABİSTAN	487.026.317	ÇİN	511.918.882
8	IRAK	445.306.345	HOLLANDA	435.355.371	SUUDİ ARABİSTAN	484.499.174	İRAN	455.211.185	HOLLANDA	500.081.081
9	HOLLANDA	406.867.557	SUUDİ ARABİSTAN	338.425.270	HOLLANDA	474.865.346	RUSYA FEDERASYON U	438.406.555	RUSYA FEDERASYON U	499.064.722
10	SUUDİ ARABİSTAN	364.033.461	BELÇİKA LÜK SEMBURG	311.744.034	GÜNEY KORE	315.568.085	İSPANYA	299.394.260	TAYVAN	311.229.345

Tablo 3'ün devamı

Sıra	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl
		1994 (Dolar)		1995 (Dolar)		1996 (Dolar)		1997 (Dolar)		1998 (Dolar)
1	ALMANYA	3.934.218.376	ALMANYA	5.036.269.355	ALMANYA	5.186.587.717	ALMANYA	5.253.479.084	ALMANYA	5.460.333.238
2	A.B.D.	1.520.020.385	A.B.D.	1.513.918.029	A.B.D.	1.639.015.515	RUSYA FEDERASY ONU	2.056.400.339	A.B.D.	2.233.347.445
3	İTALYA	1.033.660.838	İTALYA	1.457.001.704	RUSYA FEDERASYONU	1.511.633.760	A.B.D.	2.032.275.955	İNGİLTERE	1.739.618.978
4	İNGİLTERE	888.894.354	RUSYA FEDERASYONU	1.238.225.601	İTALYA	1.446.418.521	İNGİLTERE	1.511.299.251	İTALYA	1.557.136.841
5	FRANSA	850.783.641	İNGİLTERE	1.135.721.323	İNGİLTERE	1.260.635.939	İTALYA	1.387.225.326	RUSYA FEDERASYON U	1.348.002.243
6	RUSYA FEDERASYONU	820.112.819	FRANSA	1.033.295.967	FRANSA	1.053.157.038	FRANSA	1.162.802.505	FRANSA	1.304.738.451
7	HOLLANDA	621.077.446	HOLLANDA	736.776.534	HOLLANDA	769.681.983	HOLLANDA	779.168.712	HOLLANDA	888.601.415
8	SUUDİ ARABİSTAN	609.395.308	SUUDİ ARABİSTAN	470.017.964	BELÇİKA_LÜKS EMBURG	492.661.945	BELÇİKA_L ÜKSEMBUR G	563.576.914	BELÇİKA_LÜK SEMBURG	669.513.912
9	BELÇİKA_LÜKS EMBURG	370.956.518	BELÇİKA_LÜKS EMBURG	451.777.066	SUUDİ ARABİSTAN	430.643.592	SUUDİ ARABİSTAN	534.997.316	İSPANYA	513.230.522
10	ÇİN	354.841.442	İSPANYA	354.469.236	İSPANYA	363.264.231	İSPANYA	439.247.529	CEZAYİR	482.293.258

Tablo 3'ün devamı

Sıra	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl
		1999 (Dolar)		2000 (Dolar)		2001 (Dolar)		2002 (Dolar)		2003 (Dolar)		2004 (Dolar)
1	ALMANYA	5.474.588. 846	ALMANYA	5.179.844.047	ALMANYA	5.366.944.918	ALMANYA	5.868.812.970	ALMANYA	7.484.930.597	ALMANYA	8.745.282.461
2	A.B.D.	2.436.657. 768	A.B.D.	3.135.162.593	A.B.D.	3.125.770.972	A.B.D.	3.356.125.706	A.B.D.	3.751.551.504	İNGİLTERE	5.544.303.362
3	İNGİLTERE	1.829.399. 949	İNGİLTERE	2.036.825.739	İTALYA	2.342.185.593	İNGİLTERE	3.024.941.527	İNGİLTERE	3.670.092.528	A.B.D.	4.860.040.835
4	İTALYA	1.682.556. 270	İTALYA	1.789.307.437	İNGİLTERE	2.174.891.670	İTALYA	2.375.691.968	İTALYA	3.193.241.664	İTALYA	4.648.474.529
5	FRANSA	1.569.848. 040	FRANSA	1.656.968.347	FRANSA	1.895.290.371	FRANSA	2.134.575.384	FRANSA	2.826.140.554	FRANSA	3.668.417.719
6	HOLLANDA	932.301.98 6	HOLLANDA	874.182.289	İSPANYA	950.362.005	RUSYA FEDERASYO NU	1.172.038.590	İSPANYA	1.789.497.065	İSPANYA	2.619.784.109
7	İSPANYA	763.304.09 4	İSPANYA	712.889.322	RUSYA FEDERASYO NU	924.106.727	İSPANYA	1.125.071.873	HOLLAND A	1.525.929.493	HOLLANDA	2.138.004.261
8	BELÇİKA_LÜKS EMBURG	623.520.96 0	İSRAİL	650.141.901	HOLLANDA	892.416.091	HOLLANDA	1.055.636.715	RUSYA FEDERASY ONU	1.367.590.908	RUSYA FEDERASYO NU	1.859.186.551
9	RUSYA FEDERASYONU	588.663.80 4	BELÇİKA_LÜKS EMBURG	647.072.645	İSRAİL	805.217.561	İSRAİL	861.433.736	İSRAİL	1.082.998.166	IRAK	1.820.801.885
10	İSRAİL	585.238.61 6	RUSYA FEDERASYONU	643.902.938	BELÇİKA_LÜ KSEMBURG	688.260.703	BELÇİKA	693.347.050	YUNANİST AN	920.400.913	İSRAİL	1.315.292.356

Tablo 3'ün devamı

Sıra	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl
		2005 (Dolar)		2006 (Dolar)		2007 (Dolar)		2008 (Dolar)		2009 (Dolar)
1	ALMANYA	9.455.049.952	ALMANYA	9.686.234.819	ALMANYA	11.993.232.454	ALMANYA	12.951.754.833	ALMANYA	9.783.224.928
2	İNGİLTERE	5.917.162.703	İNGİLTERE	6.814.300.847	İNGİLTERE	8.626.776.278	İNGİLTERE	8.158.669.011	FRANSA	6.208.800.845
3	İTALYA	5.616.754.657	İTALYA	6.752.346.420	İTALYA	7.480.060.276	B.A.E.	7.975.400.309	İNGİLTERE	5.915.168.824
4	A.B.D.	4.910.715.400	A.B.D.	5.060.853.527	FRANSA	5.974.462.389	İTALYA	7.818.988.168	İTALYA	5.890.483.706
5	FRANSA	3.805.760.031	FRANSA	4.604.349.258	RUSYA FEDERASYO NU	4.726.853.152	FRANSA	6.617.511.162	İRAK	5.123.510.293
6	İSPANYA	3.010.857.386	İSPANYA	3.720.457.950	İSPANYA	4.579.994.877	RUSYA FEDERASYON U	6.483.003.596	İSVİÇRE	3.931.821.024
7	İRAK	2.750.080.410	RUSYA FEDERASYON U	3.237.611.322	A.B.D.	4.170.688.170	A.B.D.	4.299.941.335	A.B.D.	3.222.821.024
8	HOLLANDA	2.469.581.847	İRAK	2.589.352.496	ROMANYA	3.644.162.164	İSPANYA	4.047.266.952	RUSYA FEDERASYONU	3.202.397.525
9	RUSYA FEDERASYONU	2.377.049.944	HOLLANDA	2.539.245.676	B.A.E.	3.240.940.316	ROMANYA	3.987.476.166	B.A.E.	2.898.839.389
10	ROMANYA	1.785.409.287	ROMANYA	2.350.474.492	HOLLANDA	3.018.878.048	İRAK	3.916.685.263	İSPANYA	2.823.657.373

Tablo 3'ün devamı

Sıra	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl
		2010 (Dolar)		2011 (Dolar)		2012 (Dolar)		2013 (Dolar)		2014 (Dolar)
1	ALMANYA	11.479.065.525	ALMANYA	13.950.825.467	ALMANYA	13.123.904.630	ALMANYA	13.696.842.428	ALMANYA	15.147.423.285
2	İNGİLTERE	7.235.861.129	IRAK	8.310.129.576	IRAK	10.822.143.970	IRAK	11.948.905.271	IRAK	10.887.825.788
3	İTALYA	6.505.276.857	İNGİLTERE	8.151.430.057	İRAN	9.921.602.401	İNGİLTERE	8.785.124.346	İNGİLTERE	9.903.171.589
4	FRANSA	6.054.499.243	İTALYA	7.851.479.976	İNGİLTERE	8.694.303.798	RUSYA FEDERASYONU	6.964.209.480	İTALYA	7.141.071.417
5	IRAK	6.036.362.316	FRANSA	6.805.821.456	B.A.E.	8.174.607.156	İTALYA	6.718.355.101	FRANSA	6.464.243.304
6	RUSYA FEDERASYONU	4.628.152.963	RUSYA FEDERASYO NU	5.992.633.393	RUSYA FEDERASY ONU	6.680.585.930	FRANSA	6.376.703.538	A.B.D.	6.341.841.401
7	A.B.D.	3.762.919.487	A.B.D.	4.584.028.933	İTALYA	6.372.518.950	A.B.D.	5.640.246.710	RUSYA FEDERASYONU	5.943.014.110
8	İSPANYA	3.536.204.917	İSPANYA	3.917.558.857	FRANSA	6.198.536.529	B.A.E.	4.965.629.586	İSPANYA	4.749.584.320
9	B.A.E.	3.332.885.430	B.A.E.	3.706.653.580	A.B.D.	5.604.232.368	İSPANYA	4.334.195.627	B.A.E.	4.655.709.861
10	İRAN	3.044.177.151	İRAN	3.589.634.590	İSPANYA	3.717.345.194	İRAN	4.192.511.353	İRAN	3.886.190.192

Tablo 3'ün devamı

Sıra	Ülke	Yıl 2015 (Dolar)	Ülke	Yıl 2016 (Dolar)	Ülke	Yıl 2017 (Dolar)	Ülke	Yıl 2018 (Dolar)	Ülke	Yıl 2019 (Dolar)
1	ALMANYA	13.417.033.186	ALMANYA	13.998.653.115	ALMANYA	15.118.909.842	ALMANYA	16.136.904.904	ALMANYA	16.617.244.223
2	İNGİLTERE	10.556.393.237	İNGİLTERE	11.685.790.237	İNGİLTERE	9.603.188.772	İNGİLTERE	11.106.981.096	İNGİLTERE	11.278.615.170
3	IRAK	8.549.966.625	IRAK	7.636.669.605	B.A.E.	9.184.156.725	İTALYA	9.560.164.290	IRAK	10.223.292.270
4	İTALYA	6.887.398.874	İTALYA	7.580.836.964	IRAK	9.054.612.317	IRAK	8.346.025.862	İTALYA	9.753.017.856
5	A.B.D.	6.395.841.688	A.B.D.	6.623.346.957	A.B.D.	8.654.267.932	A.B.D.	8.304.648.518	A.B.D.	8.970.657.918
6	FRANSA	5.845.032.377	FRANSA	6.022.485.402	İTALYA	8.473.470.854	İSPANYA	7.708.391.366	İSPANYA	8.138.744.012
7	İSVİÇRE	5.675.424.306	B.A.E.	5.406.993.068	FRANSA	6.584.199.173	FRANSA	7.287.092.957	FRANSA	7.945.606.766
8	İSPANYA	4.742.269.587	İSPANYA	4.988.483.391	İSPANYA	6.302.134.822	HOLLANDA	4.760.561.641	HOLLANDA	5.761.921.452
9	B.A.E.	4.681.255.355	İRAN	4.966.175.518	HOLLANDA	3.864.485.686	BELÇİKA	3.950.932.854	İSRAİL	4.463.820.079
10	İRAN	3.663.759.780	HOLLANDA	3.589.431.870	İSRAİL	3.407.436.059	İSRAİL	3.894.499.070	RUSYA FEDERASYONU	4.152.137.036

Tablo 3'ün devamı

Sıra	Ülke	Yıl	Ülke	Yıl
		2020 (Dolar)		2021 (Dolar)
1	ALMANYA	15.978.698.127	ALMANYA	19.311.022.742
2	İNGİLTERE	11.235.581.735	A.B.D.	14.720.364.293
3	A.B.D.	10.182.965.823	İNGİLTERE	13.703.694.821
4	IRAK	9.142.046.937	İTALYA	11.473.020.914
5	İTALYA	8.082.560.371	IRAK	11.125.649.808
6	FRANSA	7.195.167.592	İSPANYA	9.619.641.951
7	İSPANYA	6.683.488.350	FRANSA	9.111.136.530
8	HOLLANDA	5.195.119.532	HOLLANDA	6.764.785.944
9	İSRAİL	4.704.087.755	İSRAİL	6.355.775.033
10	RUSYA FEDERASYONU	4.506.680.577	RUSYA FEDERASYONU	5.774.391.900

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

BÖLÜM III

TÜRK TİCARİ DENİZCİLİK SEKTÖRÜNDE CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÖZLEMLENEN KURUMSAL MANTIKLAR

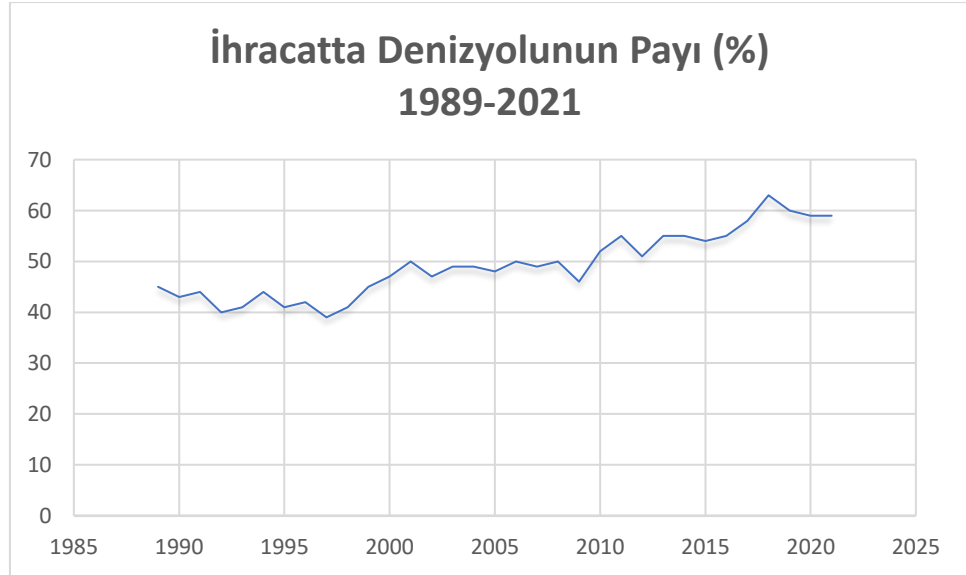
Tezin bu bölümünde dış ticaret politikalarının belirlenmesinde önemli bir yer tutan Türk deniz ticareti örgütsel alanına ilişkin tarihsel seyrin ortaya çıkarılabilmesi amacıyla niteliksel bir araştırma yapılmıştır. Söz konusu içerik aracılığıyla Türk deniz ticareti örgütsel alanında Cumhuriyet Döneminde tarihsel düzeyde gözlemlenen kurumsal mantıklar tespit edilmeye çalışılmaktadır. Örgüt yazınında kurumsal mantıkların belirlenmesi, genel itibarıyla niteliksel veri toplama yöntemi ile gerçekleştirilmektedir (Fligstein 1990; Ramirez, Soysal ve Shanahan 1997). Nitekim kurumsal mantık kavramının öncü araştırmacısı olan Thornton ve Ocasio'ya (2008) göre, bu türden bir yöntemin seçilmesinin temel nedeni, örgütsel alana hâkim kurumsal mantıkların birden fazla değişkenle ölçülmesi gereğindendir. Öte yandan ilgili yazındaki çalışmalar, örgütsel alana hâkim olan bir mantığın varlığını gösterebilmek için o mantığın belirli bir dönemde varlığını sürdürmesini yeterli olduğu görüşü hâkimdir (Thornton ve Ocasio 1999; Scott 2001; Lounsbury 2007). Bu nedenle, çalışmanın temel verisini, tarihsel inceleme, arşiv tarama ve alana hâkim kişilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Türk deniz ticareti örgütsel alanının önde gelen uzmanlarıyla gerçekleştirilen mülâkatlar, yaklaşık olarak 45 dakika ilâ 1 saat arasında sürmüş kendilerinden yayım için gerekli izinler alınmıştır.

Türkiye'nin 1989-2021 yılları arasındaki ihracatında denizyolu taşımacılığı, ilk sırada yer alan taşımacılık modu niteliğinde bulunmaktadır. Bu kapsamda, denizyolu taşımacılığının payı 1989'dan 2021'e dek süren zaman zarfında artış göstererek % 60'lar bandına gelmiştir (Bkz. Tablo 4). Dolayısıyla, Türk dış ticaretinin böylesine önemli bir payını oluşturan örgütsel alanın Türk ihracatı kapsamında incelenmesi önem kazanmaktadır. Bu itibarla, söz konusu sektörün Cumhuriyet Döneminde geçirdiği aşamalar ve bu aşamalarda gözlemlenen kurumsal mantıkların ortaya çıkarılması, tez kapsamında amaçlardan birisini oluşturmaktadır.

Tablo 4 - 1989-2021 Yılları Arasında Türk İhracat Taşımlarında Denizyolunun Payı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)
1989	45	1990	43	1991	44	1992	40	1993	41
Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)
1994	44	1995	41	1996	42	1997	39	1998	41
Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)
1999	45	2000	47	2001	50	2002	47	2003	49
Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)
2004	49	2005	48	2006	50	2007	49	2008	50
Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)
2009	46	2010	52	2011	55	2012	51	2013	55
Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)
2014	55	2015	54	2016	55	2017	58	2018	63
Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)	Yıl	Denizyolu Payı (%)				
2019	60	2020	59	2021	59				

Şekil 10 - 1989-2021 Arasında Türk İhracatında Denizyolu Taşımacılığının Payı (%)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

3.1. TÜRK DENİZ TİCARETİ SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ (1923-1980)

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilânıyla birlikte ekonomide ve ticarete millileşme politikalarının uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Avrupalı tüccarlara verilen kapitülasyonlar nedeniyle genellikle yabancıların imtiyazında bulunan deniz ticareti faaliyetlerinin yerli bir kimliğe kavuşturulması süreci başlamıştır. Bu konudaki en büyük adımlardan birisini, 1923 tarihli Lozan Barış Anlaşmasının getirdiği gelişmeler oluşturmuştur. Bu kapsamda, bahse konu anlaşma ile kapitülasyonlar kaldırılarak yerli ekonominin gelişmesinin önündeki en önemli engellerden birisi ortadan kaldırılmıştır.

Kapitülasyonların kaldırılmasının yanı sıra, 1 Temmuz 1926'da yayımlanan Kabotaj Kanunu aracılığıyla Türk kıyılarında deniz taşımacılığı, Türk vatandaşlarına ve Türk gemilerine verilmiştir. Esasında kabotaj hakkı, yine Lozan Anlaşmasıyla kazanılan bir hak olarak ancak 1926 yılındaki Kabotaj Kanunu ile uygulamaya konulabilmiştir. Anılan Kanun, yerli girişimcileri denizcilik sektöründe yabancıların rekabetinden koruyarak yatırım yapmaları ve faaliyet göstermelerinin yolunu açmıştır (Gürboğa ve Koraltürk 2014). Söz konusu gelişmeyi, mülakat gerçekleştirilen uzmanlardan Sayın Erol YÜCEL, “Bu yasaya göre, akarsularımızda, göllerde, Marmara Denizi ile Boğazlarda, bütün kara sularımızda denizcilik ile faaliyet gösterme Türk vatandaşlarına bir hak olarak verilmiştir” şeklinde anlatmaktadır. Diğer taraftan, bu gelişmeyi, Sayın Burak AKARTAŞ ise, “Bu kanun Türk denizciliği için gerçek bir dönüm noktası olmuş ve Türk kıyılarında deniz taşımacılığı, limanlar yükleme, gemi işletmeciliği ve taşımacılığı, Türk vatandaşlarına ve Türk gemilerine verilmiştir. Bu tarih, Lozan'ın denizlere yansıtılması, bağımsızlığımızın ve egemenliğimizin denizlerdeki tescili, Cumhuriyet sonrası, denizciliğimizin gelişmesine yönelik ilk yasal dayanaktır” şeklinde ifade etmektedir. Bu kapsamda, Kanunun etkisiyle 1926-1929 yılları arasında Seyr-i Sefain İdaresinin işlem gerçekleştirdiği net tonaj miktarı % 40, armatörlerin sayısı ise % 67 artış göstermiştir (Gürboğa ve Koraltürk 2014).

Ticaret filosundaki büyüme, 1930'lı yıllar boyunca devam etmiş olup bahse konu filonun dönemin ekonomik güçlüklerinden dolayı az sermaye yatırılarak alınmış yaşlı gemilerden oluştuğu görülmektedir (Gürboğa ve Koraltürk 2014). Bu nedenle, sigortalanamayan gemilerin bu dönemde yabancı limanlara girmeleri mümkün olamamıştır. Dolayısıyla, anılan gemilerin yalnızca iç pazarda çalışmalarından ve

1929 Buhranının etkisiyle de bu pazarda da olumsuzluklar ortaya çıktığından, Seyr-i Sefain İdaresinin devlet bütçesine yük olmaya başlaması söz konusu olmuştur. Bu şartlar altında, 1932 yılında 2068 sayılı “Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta Seferleri Hizmetinin Devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun” Resmî Gazete’de yayımlanarak kabotaj kapsamına giren limanlar arasında posta seferlerinin devlet tekeline alınması sağlanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye iskele ve limanları arasında düzenli posta seferleri yaparak yolcu, eşya ve hayvan nakli işi Devlet idaresine alınmıştır. Diğer taraftan, şilepçilik, özel donanımlı gemilerle hayvan nakliyatı, limanlar ve körfezlerdeki iç hatlar nakliyatı ile Devlet idaresinin düzenli vapurlar işletmediği iskele ve limanlar arasında ve işlettiği iskele ve limanlarla işletmediği iskele ve limanlar arasında makinalı ve makinasız deniz vasıtaları ile her nevi nakliyat yukarıda sayılan hükmün kapsamına dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla, bu türden taşımacılığın özel sektöre bırakıldığı görülmektedir.

1930’lardaki bir diğer önemli kanun da 5 Haziran 1933 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 2239 sayılı Deniz Yolları İşletme Kanunu olmuştur. Söz konusu Kanun deniz işletmeciliğini devlet tekeli altına almakla birlikte, özel kesime 2068 sayılı Kanuna oranla daha fazla faaliyette bulunma imkânı veren bir görünüme sahip bulunmaktadır. Zirâ, armatörlere şirketler kurarak Türk limanları arasında yalnızca yük taşımacılığı amaçlı olarak düzenli posta seferleri yapma hakkı tanımıştır (Gürboğa ve Koraltürk 2014). Diğer taraftan, denizcilik dâhil olmak üzere ulaştırma işlerini düzenlemek amacıyla 31 Mayıs 1939’da Resmî Gazete’de yayımlanan 3613 sayılı “Münakalât Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun” aracılığıyla Ulaştırma Bakanlığı kurulmuştur. Bahse konu Kanun uyarınca deniz nakliyatı ile seyrüsefer emniyeti ile ilgili görev hizmetler Ulaştırma Bakanlığının sorumluluğuna verilmiştir (Yurtoğlu 2019). Uluslararası alandaki yük taşımacılığı hakkı ise yalnızca devlete ait olmak üzere 21 Nisan 1938 tarihli Kararname ile Etibank, Denizbank ve Türkiye İş Bankası ortaklığında kurulan Sosyete Şilep T.A.Ş. firmasına ait bulunmaktaydı. Bununla birlikte, anılan şirket 16 Haziran 1939 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 3633 sayılı “Devlet Denizyolları ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüklerinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun” aracılığıyla devlete devredilmiştir.

Aynı dönemde faaliyette olan bir diğer devlet kurumu da AKAY Müdürlüğü, Denizyolları Müdürlüğü, Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü, Tahlisiye Umum Müdürlüğü, İzmir Liman İşletmesi, Trabzon Liman İşletmesi ve Van Gölü Liman

İşletmesi'nin birleştirilmesiyle 1 Ocak 1938'de 3295 sayılı Kanunla kurulan Denizbank olmuştur. Bununla birlikte, bu kurum kısa ömürlü olmuş ve yukarıda detayları verilen 3633 sayılı Kanunla ortadan kaldırılmış, onun yerine “Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü” ve “Devlet Limanları Umum Müdürlüğü” adı altında Ulaştırma Bakanlığına bağlı iki genel müdürlük kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1940'lı yıllarda savaşa rağmen denizyolları filosunun genişletilmesi çalışmaları doğrultusunda İstanbul Belediyesinin yönetimindeki Haliç Vapurları Türk A.Ş., 16 Temmuz 1941'de Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir (Sezgin 2007). Diğer taraftan, 1939 yılında 3633 sayılı Kanunla Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde kurulan iki genel müdürlük 4517 sayılı Kanunla 1944 yılında birleştirilerek “Devlet Denizyolları ve Limanlar Umum Müdürlüğü” oluşturulmuştur. 1945 yılına gelindiğinde ise 4697 sayılı Kanunla Ulaştırma Bakanlığına bağlanmak üzere İstanbul Şehir Hatları ile Devlet Demiryolları ve Limanlar İşletme Müdürlüğü kurulmuş, gelirleri düşme eğiliminde olan 94 yıllık Şirket-i Hayriye, Denizyolları İşletmesine katılarak devletleştirilmiştir (Sezgin 2007).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında çeşitli ülkelerden alınan gemilerle yük gemisi filosu dâhil olmak üzere gemi filoları güçlendirilmeye çalışılmıştır (Yurtoğlu 2019). Bu kapsamda, savaş sonrasındaki iki yıllık süreçte deniz ulaştırması konusunda aşağıda anahatları sunulan politikalar oluşturulmuştur.

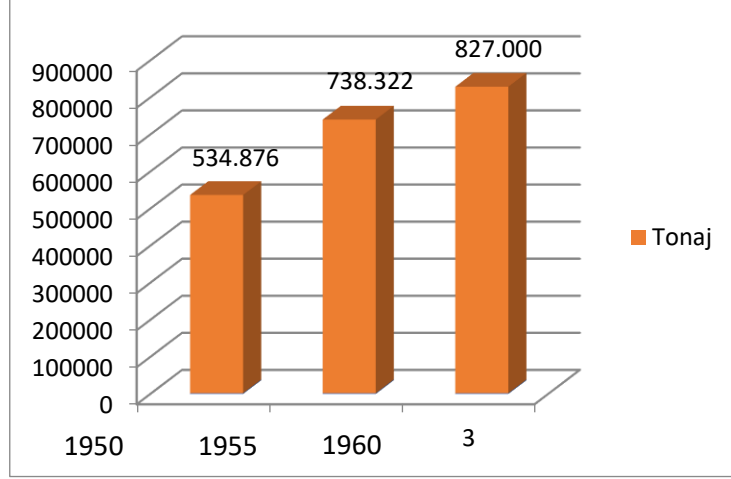
1. Posta vapurculuğunu, iç hizmetlere yetecek bir seviyeye çıkardıktan sonra Akdeniz'e yerleşmek ve yük nakliyatını uzak denizlere yaymak,
2. Limanları modern aletlerle donatırken, yükleme, boşaltma ve ambar işlerine güven ve hız kazandırmak,
3. Mevcut tersaneleri öncelikle tamir, sonra da gemi yapabilecek düzeye erdirmek,
4. ABD ve İtalya'dan yeni gemiler satın almak (Yurtoğlu 2019).

1948 ve 1949 yıllarında sayı ve tonaj bakımından artarak devam eden gemi filosunu genişletme çalışmaları, Devlet Denizyollarına ait yolcu ve yük gemilerinin Marshall Yardımının da etkisiyle gelişmiş bir düzeye ulaştığı görülmektedir (Yurtoğlu 2019). Bu kapsamda, anılan örgütsel alanın hukuki yönden düzenlenmesi çabalarının ve diğer faaliyetlerin sonuçlarının bu yıllarda alınmaya başlandığından ve artan gemi sayılarıyla yurt içi ve yurt dışı deniz seferlerinin ve deniz ticaretinin artma eğilimine girdiğinden bahsetmek mümkün bulunmaktadır.

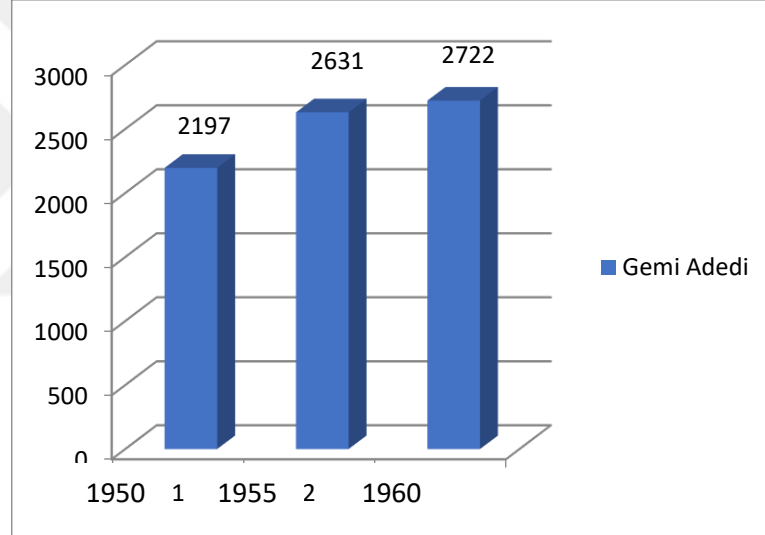
1938-1939 yılları arasında faaliyette bulunan Denizbank, Türkiye’de iç ve dış sularda ulaştırma hizmetlerini görmek, sivil devlet sektörünün elindeki tersane, havuz ve benzeri kuruluşları işletmek amacıyla 1951 yılında Denizcilik Bankası T.A.O. unvanı altında yeniden faaliyete geçmiştir (Sezgin 2007). Bu kapsamda, 16 Ağustos 1951 tarihinde yayımlanan 5842 sayılı Kanunla kurulan Denizcilik Bankası, devlet ile özel sektör sermayesinin ortaklaşa kuracağı karma bir yapı arz etmektedir. Zirâ, 5842 sayılı Kanunun 16 ncı maddesi uyarınca Bankanın % 51’i devlet, % 49’u özel kesim hisselerinden oluşması öngörülmekteydi. Bununla birlikte, Bankanın kuruluşunda var olan yapı ileriki yıllarda korunamamış ve Banka 1963 yılında 440 sayılı Kanunla Deniz Nakliyatı Şirketi ile birlikte kamu iktisadi teşekkülü (KİT) haline dönüştürülmüştür (Bozkurt ve Halil Aytar 2015). Diğer taraftan, uluslararası yük taşımacılığını ilk kez gerçekleştiren kuruluş olan Denizbank T.A.O. bünyesinde 1954 yılında “Şilepçilik İşletme Müdürlüğü” kurulmuştur (Sezgin 2007).

1950-1960 arası dönemde, denizcilik alanını geliştirmek üzere vergi ve ithalat kolaylıkları sağlamanın yanı sıra kamu kaynaklarından özel sektöre birtakım fonlar da tahsis edilmiştir. Diğer taraftan, özel sektörün de büyük tonajlı gemiler ithal etmesi ile gemilerin modernizasyonu teşvik edilmiş ve bu kapsamda özel sektörün sahip olduğu ticari gemi sayısı kamuya ait aynı türdeki gemilerin sayısının üzerine çıkmıştır (Bozkurt ve Halil Aytar 2015). Söz konusu gelişme, limanlara ve liman inşaatlarına da yansımış, Türkiye’deki pekçok liman bu dönemde uluslararası niteliklere sahip limanlara dönüştürülmüştür (Bozkurt ve Halil Aytar 2015).

Denizcilik alanında 1960’lı yıllarda kaydedilen gelişmelerden birisi de Türkiye’nin, uluslararası denizciliği düzenleme amaçlı olarak 1958 yılında kurulan Uluslararası Denizcilik Örgütüne 1965 yılındaki üyeliği olmuştur. Deniz güvenliğini sağlama, deniz çevresini koruma, teknik iş birliği ve denizciliği kolaylaştırma şeklinde görevleri bulunan örgüte üyelik, denizcilik alanındaki uluslararası kriterlerin ülkemize uyarlanması bakımından önem taşımaktadır.

Şekil 11 - 1950-1960 Arasında Türk Ticaret Filosuna Ait Tonaj Miktarları
Kaynak: DPT, Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), MEB Basımevi, Ankara, 1969.

Şekil 12 - 1950-1960 Arası Türk Ticaret Filosuna Ait Gemi Adetleri
Kaynak: DPT, Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1968), MEB Basımevi, Ankara, 1969.

1950’li yıllar, Türk ticaret filosunda büyümenin kaydedildiği bir dönem olmuştur. Bu kapsamda, anılan filonun tonaj bakımından hacmi on yılın sonunda % 54,6 oranında artış kaydederek 534.876 tondan 827.000 tona ulaşmıştır. Benzer şekilde, aynı dönemdeki gemi adedi de 2.197 adetten 2.722 adede olmak üzere % 23,8 oranında artış göstermiştir.

3.2. 1980 SONRASI LİBERAL MAKROEKONOMİK POLİTİKALARIN TÜRK DENİZ TİCARETİ ÖRGÜTSEL ALANINA ETKİLERİ

1980’li yıllar ülkemizde Batı ülkelerindeki gelişmelere paralel bir şekilde liberalizasyon politikalarının uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu kapsamda, özellikle Turgut Özal başkanlığında kurulan hükümetler döneminde Türkiye, 1960 ve 1970’lerde gözlenen ithal ikâmecî ve dışa kapalı ekonomi anlayışının terk edilerek makroekonomik anlamda liberalleşme çabalarının hız kazandığı bir döneme girmiştir. Dolayısıyla, dışa açık piyasa ekonomisine geçişle birlikte, ticaret başta olmak üzere pek çok örgütsel alanda günümüze değin önemli yansımaların gözlemlendiği büyük yapısal dönüşümler yaşanmıştır.

Ülkemizde neoliberal politikaların başlangıcı olarak 24 Ocak Kararları gösterilmektedir. Politik ve ekonomik anlamlarda istikrarsızlıklarla dolu 1970’li yıllar boyunca söz konusu sorunları statükocu önlemlerle geçiştirmeye çalışmış hükümetlerin ertesinde daha ağır bir tabloyla karşılaşılması üzerine 24 Ocak 1980 tarihinde Süleyman Demirel Hükümeti tarafından Başbakanlık Müsteşarı olan Turgut Özal’ın sorumluluğunda “kapsamlı ve beklenmedik boyutlarda radikal bir istikrar ve liberalleşme programı” yürürlüğe konulmuştur (Pamuk 2012). İlerleyen yıllardaki Özal Hükümetleri döneminde de uygulanan liberalizasyon politikaları ülkemizi, özellikle ihracatı eksen almak üzere, dış ticaret ağırlıklı bir yapıya kavuşturmuştur. Bu kapsamda, kambiyo rejimi ve finans sektörünün serbestleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların önündeki engelleri ortadan kaldırılmasına yönelik hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, özelleştirme politikalarının oluşturulması başta olmak üzere pek çok alanda yenilik ve ayarlamalar yapılmıştır.

3.3. 1980 SONRASI LİBERAL POLİTİKALARIN TİCARİ DENİZCİLİK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

Türk denizcilik sektörünün 1980 sonrasındaki gelişimi incelendiğinde sektörde bu yıllarda henüz bir özelleştirme politikasının oluşturulmadığı ve özelleştirme faaliyetinin gözlemlenmediği tespit edilmektedir. Bununla birlikte, diğer alanlarda 1985 yılından itibaren hız kazanan özelleştirme uygulamalarının denizcilik sektöründe ileriki tarihlerde ortaya çıkması söz konusudur. Zirâ, örgütsel alanın başat konumundaki örgütü olan ve görevleri arasında ülkemiz kıyılarında ve yabancı denizlerde nakliyat bulunan Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı 1983 yılında 117 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Türkiye Denizcilik Genel Müdürlüğü

(TÜDEK) adını alarak daha önce yerine getirdiği bankacılık dışındaki faaliyetleri kapsamak ve sermayesinin tamamı devlete ait olmak üzere kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) haline dönüştürülerek Ulaştırma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bahse konu kurum, ilerideki bölümlerde ele alınacağı üzere 1990'lı yıllarda özelleştirilmiştir. Anılan yıllardaki özelleştirme olgusunu Sayın Erol YÜCEL, sektörde özelleştirme faaliyetlerinin başta gelenlerini; limanların özelleştirilmesi, Deniz Nakliyatı A.Ş.'nin özelleştirilmesi, Denizyolları İşletmesinin özelleştirilmesi, römorkör hizmetlerinin özelleştirilmesi, tersanelerin kapatılması, özelleştirilmesi, bazılarının Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na devredilmesi şeklinde özetlemektedir.

Deniz ticareti sektörü açısından 1980'li yıllarda yaşanan diğer bir gelişmeyi de 13 Kasım 1984 tarihinde Resmî Gazete'de yine kamu iktisadi teşebbüsü kapsamında yayımlanan ana statüsüyle Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü oluşturmuştur. Anılan Kurum, tamamı devlet sermayesiyle kurulmuş olup amaçları arasında “iç ve dış sularda her türlü yük, hayvan ve yolcu taşınması” yer almıştır. Bu doğrultuda, 6 Kasım 1985 tarihinde Denizcilik Bankası T.A.Ş., Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir kamu iktisadi teşebbüsü olarak kurulmuştur. Söz konusu bankanın ana faaliyet alanlarının, başta denizcilik sektörü olmak üzere diğer sektörlerdeki ilgili kuruluşları kredilendirmek, deniz ulaştırması ile doğrudan doğruya ve dolayısıyla ilgili hususlarda her türlü banka muameleleri yapmak, deniz sektörü ile ilgili şirketlere iştirak etmek ile yurt içi ve dışında teşkilatlanmaya gitmek şeklinde sıralandığı görülmektedir. Bankanın 14/05/2015 tarihinde, 17/11/1992 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girecek şekilde ana statüsünün yürürlükten kaldırıldığı tespit edilmektedir.

Deniz ticareti alanında 1980'li yıllarda yaşanan bir diğer önemli gelişme de, örneklerine daha sonraki yıllarda sıklıkla karşılaşılan milletlerarası anlaşmalar olmuştur. Bu kapsamda, ilk olarak 1987 yılında Bangladeş Halk Cumhuriyeti ile denizcilik ilişkilerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi, en iyi bir seyrüsefer koordinasyonunun sağlanması gibi amaçlarla bir anlaşma imzalanmıştır. Anılan uygulama, ülkemizle 1988 yılında Mısır Arap Cumhuriyeti, 1989 yılında Irak Cumhuriyeti, Hindistan Cumhuriyeti, Pakistan İslam Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmalarla devam etmiştir.

1980'li yıllar Türk deniz ticareti sektörü açısından, ülkemizde o dönemde uygulanan makroekonomik politikalara rağmen, devletin ağırlığının hissedilmeye

devam ettiği bir sürece işaret etmektedir. Bu itibarla, 1990'lı yıllarda başlanan liberalizasyon faaliyetleri için bir hazırlık dönemi olarak değerlendirilmektedir.

3.4. 1990'LI YILLARDA TİCARİ DENİZCİLİK SEKTÖRÜNDE KAYDEDİLEN GELİşMELER

1990'lı yıllar, denizcilik sektörü açısından bahse konu örgütsel alanın düzenlenmesine ve kurumsallaşmasına zemin hazırlayan gelişmelere zemin hazırlamıştır. 1990'lı yılların denizcilik alanındaki en önemli gelişmelerinden birisini, 1992 yılında gerçekleşen Denizcilik Bankası T.A.ř.'nin bütün aktif ve pasifleriyle Türkiye Emlak Bankası A.ř.'ye devredilmesi oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, 13 Temmuz 1993 tarihinde Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ulaştırma Bakanlığı'ndan alınarak Başbakanlık'a bağlanmıştır. Akabinde, 1993 yılında Başbakanlık'a bağlı olmak üzere Denizcilik Müsteşarlığı kurulmuştur. Müsteşarlık'ın görevleri arasında deniz ticaretini, deniz ticaret filosu ve gemi sanayiini teşvik edici tedbirleri almak, denizcilik endüstrisinin, deniz ve iç sular potansiyelinin geliştirilmesini ve işletilmesini sağlamak, devletin denizcilikle ilgili hedef ve politikalarının tespiti ve uygulanması amacıyla gerekli araştırmaları yapmak ve yaptırmak sıralanmıştır. Böylelikle, deniz ticaretinin düzenlenmesi bakımından önemli bir gelişme kaydedilerek sektörün tek elden düzenlenmesi kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

Bahsi geçen yıllarda gözlemlenen zelleştirme olgusu konusunda Sayın Burak AKARTAş ise, "zellikle 90'ların ikinci yarısından sonra birçok devlet denizcilik kurumu zelleşti. Devlet'in kendi politikası çerçevesinde sektörde kendini geri çekmesi özel sektör yatırımlarının önünü ciddi olarak açmıştır." şeklinde tanımlayarak en önemli gelişmeyi de Deniz Nakliyat'ın özelleştirilmesi olarak örneklendirmektedir.

1990'lı yıllarda gerçekleştirilen zelleştirme faaliyetlerinin en etkililerinden birisini de 1993 yılındaki Türkiye Denizcilik İşletmeleri ve Türkiye Gemi Sanayii A.ř. ile bunların müessese, bağlı ortaklık, işletme ve işletme birimlerinin özelleştirilmesi oluşturmuştur. Söz konusu eğilim, 1997 yılında zelleştirme Yüksek Kurulu'nun 30.10.1995 tarih ve 95/81 sayılı Kararı erevesinde, Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.ř.'ye ait Antalya, Tekirdağ, Trabzon, Rize, Ordu, Sinop, Giresun, Hopa Limanlarının işletme hakları 30 yıl süreyle özel sektör firmalarına devredilmiştir. Bunun yanı sıra, ilk örneklerinin 1980'li yıllarda görüldüğü denizcilik alanındaki

uluslararası anlaşmalar da devam ettirilmiş ve bu kapsamda 1995'te Gürcistan Cumhuriyeti, 1996'da İtalya ve Fransa, 1997'de Ukrayna ile anlaşmalar imzalanmıştır.

3.5. TÜRK DENİZ TİCARETİ SEKTÖRÜNDE CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÖZLEMLENEN KURUMSAL MANTIKLAR

Türk deniz ticareti sektörünün Cumhuriyetin döneminde geçirdiği tarihsel aşamalarda gözlemlenen kurumsal mantıklar incelendiğinde, devlet kurumlarının oluşturulma aşaması olan Cumhuriyet'in ilânının ertesindeki yıllarda genel itibarıyla devletçi ve geleneksel uygulamaların etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu dönemde, denizcilik ve deniz ticareti alanlarında pek çok hukuki düzenlemenin yapıldığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan, 1950'li yıllar, özel teşebbüsün sektörde etkisinin hissedilmeye başlandığı ve ilk dışa açılma faaliyetlerinin gözlemlendiği dönemdir, fakat bu yıllarda henüz tam anlamıyla bir özel sektör mantığından bahsetmek mümkün bulunmamaktadır. Bununla birlikte, dünyadaki gelişmelere paralel bir şekilde makroekonomik anlamda liberalizasyon ve dışa açılmanın yoğunlaştığı 1980'li yıllardan 2000'li yıllara değin bahse konu örgütsel alanda devlet hâkimiyetinin devam ettiği tespit edilmektedir. Öte yandan 2000'li yıllar anılan sektördeki liberalleşme, özelleştirme ve uluslararasılaşmanın artış gösterdiği dönem olarak dikkati çekmektedir.

1923-1950 Dönemi	1950-1980 Dönemi	1980-2000 Dönemi	2000 Sonrası Dönem
Geleneksel Mantık (Devletçi uygulamalar)	Geleneksel Mantık (Karma ekonomi dönemi - devletçi uygulamaların yanı sıra ilk uluslararasılaşma faaliyetleri)	Geleneksel Mantık (Ekonomide dışa açılma ve liberalleşme dönemi)	Modern Mantık (Özelleştirme ve uluslararasılaşmanın yoğunlaşması)

Şema 2 - Türk Deniz Ticareti Sektöründe Tarihsel Düzeyde Gözlemlenen Kurumsal Mantıklar

Türk Deniz Ticareti Örgütsel Alanı Kapsamındaki Kurumsal Mantıkların Özellikleri	Geleneksel Kurumsal Mantık	Modern Kurumsal Mantık
Temel değerler	Devletçi uygulamaların hâkimiyeti	Kapitalist piyasa ekonomisinin varlığı
Yeni değerler oluştu mu?	Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında deniz ticareti örgütsel alanının oluşumunda büyük ölçüde devlet egemenliği ve kamusal değerler yaşanmıştır.	Neoliberal politikaların etkisiyle piyasa uygulamaları hâkim olmuştur.
Yeni değerlerin örgütler ve aktörler üzerindeki etkileri nasıl değişti?	Deniz ticareti örgütsel alanında yeni şirketler kurulmuş, bu alanda kamusal değerlerin etkisi hissedilmiştir.	Uluslararasılaşmanın ve küreselleşmenin yoğunlaşmasıyla yeni örgütsel uygulamalar başlatılmıştır.
Mantıkların alanda egemen uygulamaları birbirinden nasıl farklılaştı?	Yeni kamu kurumlarının ortaya çıkışıyla birlikte devlet ağırlıklı bir deniz ticareti sektörü yaratılmıştır.	Artan özelleştirme uygulamaları aracılığıyla özel sektör ağırlıklı bir yapıya geçiş yaşanmıştır.

Şema 3 - Türk Deniz Ticareti Örgütsel Alanı Kapsamındaki Kurumsal Mantıkların Özellikleri

3.6. MÜLÂKATLAR

Bu bölümde çalışmanın niteliksel kısmı yer almakta olup Türk deniz ticareti sektöründe gözlemlenen kurumsal değişimler sonucunda kurumsal mantıkların ortaya çıkarılması amacıyla gerçekleştirilen mülâkatlar yer almaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen ilk mülâkat, Martı Denizcilik ve Gemi İşletmeciliği A.Ş. kurucusu ve Genel Müdürü Sayın Erol YÜCEL ile gerçekleştirilmiştir. Sayın YÜCEL'in mülâkat sorularını yazılı olarak edinmek istemesi üzerine sorular e-posta yoluyla gönderilmiş ve cevaplar da yine aynı yöntemle elde edilmiştir.

Bununla birlikte, sektörde önemli oyuncular arasında yer alana Pasifik Denizcilik Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Burak AKARTAŞ ve Türk deniz ticareti tarihi üzerine çok önemli eserler veren Sayın Osman ÖNDEŞ ile de e-posta

yoluyla mülâkatlar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu mülâkatçılara yöneltilen sorular Ek-1’de yer almaktadır.

3.6.1. Cumhuriyet Döneminde Deniz Ticareti Alanında Kaydedilen Önemli Gelişmeler

Birinci bölüm kapsamındaki alan yazın taramasında da belirtildiği gibi deniz ticareti örgütsel alanında 1990’lara değin çok büyük oranda devlet ağırlığı hissedilmektedir. Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte, ticari denizciliğe büyük önem verilerek gerekli mevzuat düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, en önemli düzenleme olarak Kabotaj Kanunu gösterilmektedir. Türkiye Sahillerinde Nakliyat-ı Bayriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dahilinde İcrayı San’at ve Ticaret Hakkındaki 815 Sayılı Kanun 19.04.1926 tarihinde kabul edilmiş, 29.04.1926 tarih ve 359 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu gelişmeyi, sektörün duayenlerinden Martı Denizcilik ve Gemi İşletmeciliği A.Ş. Genel Müdürü Sayın Erol YÜCEL şu şekilde aktarmaktadır:

“Bu yasaya göre, akarsularımızda, göllerde, Marmara Denizi ile Boğazlarda, bütün kara sularımızda denizcilik ile faaliyet gösterme Türk vatandaşlarına bir hak olarak verilmiştir.”

Deniz ticareti örgütsel alanında kaydedilen en önemli gelişmelerden birisini de 15.01.1975 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 7/9245 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı olmuştur. Anılan Kararname ile özel sektörün gemi inşa ve ithal etmesi ile tersane yatırımlarının desteklenmesine yönelik finansal bir düzenlemeye gidilmiştir. Sayın YÜCEL, bu gelişmeyi;

“Bu karar, günümüzdeki Türk ticaret filosunun ve saneciliğimizin gelişmesine başlangıç teşkil etmiştir.”

şeklinde yorumlamaktadır.

Araştırmamızın konusu olan örgütsel alanda devlet uygulamalarının hâkimiyeti söz konusu olmakla birlikte, 1990’lar ve 2000’ler boyunca özel sektörün payı zaman içerisinde tedrici olarak yükselmektedir. Bu kapsamda, çalışmamızın en önemli ayrımı olan 1995 öncesi ve sonrası şeklindeki dönemlendirme hususunda Sayın YÜCEL şu yorumu yapmaktadır:

“Bu görüşe katılıyorum. Ülkemizin Gümrük Birliğine girmesi ile birlikte dış ticaretimizin sürekli artış gösterdiği izlenmiştir. Deniz taşımacılığı da ticaretin bir sonucu olduğuna göre deniz yoluyla taşınan yük miktarlarında da buna paralel

artışlar yaşanmıştır. Taşımalarda Türk Bayraklı gemi oranı sürekli olarak gerilemiştir. Bunun nedeni ise ticaret filomuzun sürekli artmasına rağmen dış ticaretteki artışı karşılayacak oranda artmaması nedeniyle Türk Bayraklı gemilerin taşımalardan aldığı payın sürekli olarak azalmasıdır.”

Söz konusu dönemde sektörde özelleştirme faaliyetlerinin başta gelenleri Sayın YÜCEL tarafından aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.

- a) Limanların özelleştirilmesi,
- b) D.B. Deniz Nakliyatı A.Ş.’nin özelleştirilmesi,
- c) D.B. Denizyolları İşletmesinin özelleştirilmesi,
- d) Römorkör hizmetlerinin özelleştirilmesi,
- e) Tersanelerin kapatılması, özelleştirilmesi, bazılarının Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’na devredilmesi.

Devletin denizcilik sektöründen çıkma kararının denizciliğin gelişiminde çok önemli rol oynadığını belirten Sayın YÜCEL, özelleştirmelerle ilgili olarak;

“Örneğin limanlarımızın özelleştirilmesi sonrasında limanlarımızda kullanılan yükleme ve boşaltma ekipmanlarının modernize edilmesi, yeni ekipmanlarla güçlendirilmesi, hizmet kalitesinin ve kapasitenin artışı sağlamıştır. Bunların sonucunda da Türk limanlarına yükleme ve boşaltma yapmak üzere gelen gemilerin sıra beklemesi, ithalat ve ihracatçılarımızın gemi beklemeleri için ceza ödemesi ve sonuçta ülkemiz ekonomisi için büyük bir kayıp olan bu sorunu ortadan kaldırmıştır. Yine römorkör hizmetlerinin özelleştirilmesi sonrasında modern römorkörlerden oluşan filolara sahip işletmelerin doğması sağlanmıştır. Yine denizde can ve mal emniyetinin sağlanması ile hizmet kalitesinin yükseltilmesi sağlanmıştır.”

şeklinde konuşmaktadır. Aynı dönemde artan küreselleşme olgusuna ilişkin olarak ise;

“Bir tarafta küreselleşme, diğer tarafta özelleştirmeler sonrası özellikle limanlarımız uluslararası firmalar için ilgi odağı olmuştur. Örnek olarak göstermek gerekirse, Mersin Limanı dünyanın en büyük liman işletmeciliği olan Singapur Liman İşletmesi tarafından alınmış, Ambarlı Kumport Limanı Kuşak/Yol Projesi kapsamında Çin Devlet Kuruluşu tarafından alınmıştır. Dünyanın önemli konteyner şirketlerinden birisi olan MSC, Tekirdağ’da büyük konteyner gemilerinin yanaşabileceği bir konteyner terminali inşa etmiştir. Yine bazı tersanelerimizde yabancı ortaklıkların tesis edildiği görülmektedir.”

şeklinde konuşmaktadır.

Ülkemiz deniz ticareti adına kaydedilen en önemli gelişmeler Pasifik Denizcilik Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Burak AKARTAŞ'la gerçekleştirilen mülakatta şu şekilde belirtilmektedir.

“Ülkemizdeki ticari denizciliğin tarihsel anlamdaki ilk dönüm noktası karasularımızdaki yabancı ayrıcalıkların kaldırılıp Türk devleti hakimiyetiyle bu imtiyazın Türklere verilmesinin yasal zemine kavuştuğu 19/04/1926 tarihli ve 815 sayılı Kabotaj Kanununun, gerçek adıyla “Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dahilinde İcrayı San'at ve Ticaret Hakkında Kanun” un kabul edilmesidir.

Bu kanun Türk denizciliği için gerçek bir dönüm noktası olmuş ve Türk kıyılarında deniz taşımacılığı, limanlar yükleme, gemi işletmeciliği ve taşımacılığı Türk vatandaşlarına ve Türk gemilerine verilmiştir. Bu tarih, Lozan'ın denizlere yansıtılması, bağımsızlığımızın ve egemenliğimizin denizlerdeki tescili, Cumhuriyet sonrası, denizciliğimizin gelişmesine yönelik ilk yasal dayanaktır.

İkinci dönüm noktası ise deniz ticaret filosunun gelişimine önemli katkı sağlayan 21 Ocak 1982 tarihinde 2581 sayılı “Deniz Ticaret Filosunun Geliştirilmesi ve Gemi İnşa Tesislerinin Teşviki Hakkında Kanun”un yürürlüğe girmesi olmuştur. Bu kanunun da etkisiyle denizcilik sektörümüzün çatı kuruluşu olan İMEAK Deniz Ticaret Odamız ilk olarak 26 Ağustos 1982'de İstanbul Deniz Ticaret Odası olarak kurulmuş ve daha sonra faaliyet alanı Marmara Denizi Bölgesi, Türkiye'nin Ege kıyısı ve Akdeniz kıyısı bölgelerini ve nihayet ülkenin Karadeniz kıyısını kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

İMEAK Deniz Ticaret Odamız kısaca üyelerinin çıkarlarının korunması, denizcilerin ortak ihtiyaçlarının karşılanması, denizcilik mesleğinin geliştirilmesinin sağlanması, mesleki faaliyetlerin kolaylaştırılması, ortak kuralların oluşturulması, denizcilik sorunları hususunda makamlara tavsiyelerde bulunulması ve aynı zamanda denizcilik mesleğinin disiplin, ahlak ve dayanışmasının korunması amaçlarına yönelik faaliyet gösteren on bine yakın üyesi ile denizcilik sektörümüzün en önemli örgütsel kuruluşu olmuştur.

Kabotaj Kanunu öncesi yük ve yolcu taşımacılığının Türkiye'den izinsiz bir şekilde yapılması ve serbestliği denizlerdeki hükümlerle haklarımızın yabancılara teslimidir. Kabotaj Kanunu ile deniz kıyıları hattında işletmecilik bakımından ülkemizin bağımsızlığı güçlenmiş ve denizcilik faaliyetleri de teminat altına alınmış,

Türk denizlerinde Türkiye’den izinsiz denizcilik ve gemicilik faaliyetlerinin yapılamayacağı koşullararak tam bağımsız bir şekilde denizlerin kontrolünün Türkiye’ye geçmesi söz konusu olmuştur.”

Diğer taraftan, Deniz Ticaret Odası’nın 1982 yılında kurulmasıyla birlikte sektörde bir ivmelenmenin yakalandığı Sayın Burak AKARTAŞ tarafından aşağıdaki ifadeler aracılığıyla aktarılmaktadır.

“Denizcilik sektörü, gemi sahipleri, gemi işletmecileri, gemi acenteleri, gemi alım-satım komisyoncuları (brokerler), sevkiyat acenteleri (forwarder’lar), yükleme, boşaltma ve istifleme yapan şirketler (stevedor’lar), yükleme ve boşaltmada puantaj yapan şirketler (tally şirketleri), gemi klas kuruluşları, gemi sigorta şirketleri, sigortacılar ve bunların acenteleri, gemi sörveyörleri ve uzmanları, kurtarma, kılavuzluk, deniz dibinin taranması, yatçılık, marina operatörlüğü, gemi levazımı sağlama gibi alt sektörlerden oluşmaktadır. Birbiriyle ilintili olan bu sektörlerin hak ve menfaatlerini de gözeterek uyum içinde çalışma ihtiyacı çatı bir kuruluşun oluşturulmasını dikte etmiş ve başlangıçta 744 üye ile denizcilik sektörünün çatı kuruluşu olan İMEAK Deniz Ticaret Odası kurulmuştur.

İMEAK Deniz Ticaret Odası’nın kuruluşuyla birlikte Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Uluslararası Ticaret Odası - Türkiye Milli Komitesi (ICC Turkey), Uluslararası Deniz Ticaret Odası (ICS), Uluslararası Ticaret Odası-Uluslararası Denizcilik Bürosu (ICC- IMB), Gemi Brokerleri ve Acenteleri Ulusal Birlikleri Federasyonu (FONASBA), Avrupa Topluluğu Brokerler ve Acenteler Birliği (ECASBA), Baltık ve Uluslararası Denizcilik Konseyi (BIMCO), Uluslararası Yat Limanları Birliği (TYHA), Avrupa Gezinti Tekneleri Birliği (EBA), Uluslararası Bunker Endüstrisi Birliği (IBIA), Avrupa Kısa Mesafe Denizyolu Taşımacılığı Ağı (ESN) ve Türk-Alman Ticaret ve Sanayi Odası (TD-IHK), Akdeniz Kruvaziyer Limanları Birliği (Association of Mediterranean Cruise Ports –MedCruise) üye olunmuş, Türk denizciliği bu ulusal ve uluslararası örgütlerde temsil hakkı elde etmiş ve söz sahibi olmuştur.”

Ayrıca, Sayın Burak AKARTAŞ, sektörde gözlemlenen uluslararasılaşmanın yoğunlaşması neticesinde ortaya çıkan örgütsel değişimle ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır.

“1 numaralı soruya verdiğimiz cevapta dönüm noktası olan tarihleri belirtmiştik. Değişimin kaynakları Türkiye’nin dışa açılım politikası ve dünyadaki küreselleşmenin hızlanması diye düşünülmektedir. Küresel ekonominin iyiye gitmesi denizyolu

taşımacılığına olan talebi artırdığı için, birçok uluslararası denizcilik şirketi potansiyeli görerek Türkiye'ye daha fazla yatırım yapmıştır. DTÖ ve GB üyeliklerinin bu sürece önemli katkısı olduğu aşikârdır.

Özellikle 90'ların ikinci yarısından sonra birçok devlet denizcilik kurumu özelleşti. Devlet'in kendi politikası çerçevesinde sektörde kendini geri çekmesi özel sektör yatırımlarının önünü ciddi olarak açmıştır.

Devlet Kuruluşu olan Deniz Nakliyat'ın özelleştirilmesi buna ilk örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan, özellikle 2000'li yıllardan sonra birçok limanın özelleştirilmesi de buna örnek verilebilir. Birçok küresel denizcilik şirketinin artık Türkiye acenteleri veya şubeleri bulunmaktadır. Birçok küresel liman operatörü Türkiye'ye yatırım yapmış ve liman işletmeye başlamıştır.

Türkiye'ye giren ve kendi şubelerini kuran uluslararası şirketler, Türkiye'deki şirketlerini de merkezlerinin isteği (Headquarters) istekleri doğrultusunda yapılandırdı. Bu şirketlerin üst düzey yöneticileri yurtdışından getirildi. Bu şirketlerin işleyişi yurtdışından “benchmark” yoluyla transfer edildi denilebilir, bu sayede birçok Türk şirketi kurulmuş ve benzer yolları izleyerek yüksek standartları yakalama konusunda gelişim kaydetmiştir.”

Mülâkat gerçekleştirdiğimiz diğer bir uzman olan araştırmacı-yazar ve deniz ticareti tarihçisi Osman ÖNDEŞ, Osmanlı Devleti döneminde deniz ticaretinin arz ettiği görünümü şu şekilde tarif etmektedir.

“Cumhuriyetten önceki asırlarda, yani Kanuni Sultan Süleyman ile başlayan yabancılara imtiyaz hakkı verilmesi sonucu, Osmanlı'da hemen her ticaret alanındaki hakimiyet kapitülasyonlar aracılığıyla yabancılara geçmiştir.

Deniz ticareti alanında limanlar, gemilere hizmet veren kurumlar, yani gemi acenteleri, kumanya firmaları, yakıt ikmal (kömür), insan kaynakları tamamıyla yabancılardan oluşur hale gelmiştir.

Bunun özgün ilk örneği Vapur Donatanları ve Acenteleri Cemiyeti'dir ki 1902 yılında kurulmuştur ve adı “Chambre Maritime des Compagnies de Navigation Etrangères- Yabancılar için Deniz Ticaret Odası idi ve merkezi zaten İstanbul idi ve mensuplarının hepsi Levantenlerden oluşuyordu (İngiliz, Fransız, İtalyan, Belçikalı, Alman vs.).

Bu dönemde, yelkenden buharlı gemilere geçiş hızlanırken, Türk armatörü diyebileceğimiz deniz esnafı, hâlâ yelkenli teknelerle (çoğu çektiri denilen yelkenliler) taşımacılık yapabilmekteydiler.

Oysa Batı'da buharlı (steam engine ship) gemiler giderek artmaktaydı ve yabancı armatörlük firmaları Osmanlı limanlarına seferler yaparak, yük ve yolcu taşımacılığı gerçekleştirmekteydiler.

Burada bir hususa önem vermelisiniz; Yabancı armatörler kapitülasyonlar sayesinde Türk karasuları arasında bir Türk limanından diğerine de seferler yapabilmekteydiler ve haliyle hepsi yabancı bayraklı idi.

Bu rezalet ve sefilane hali, bir devrin kapitülasyonlar yüzünden nasıl ıstırap içinde kaldığını Muallim (Kavurzâde) Mehmet Aziz Bey'in risalesi çok çarpıcı şekilde anlatır; Debre Mebusu İsmail Beyzâde Mehmed Fuad Bey'le gösterdikleri gayret, acımasızlığın hangi seviyelerde olduğunu gösterir.

Muallim Mehmet Aziz Bey risaleyi yazma sebebini, başarılı olamayan bu ticarî teşebbüs sebebiyle deniz ticareti hakkındaki gözlemlerini içeren son derece önemli bilgi ve görüşlerini, bütün vatandaşların ve Osmanlı yetkililerinin dikkatine sunmak olduğunu belirtmektedir. Bu risale, Türk Deniz Ticaretinin içinde bulunduğu imkânsızlıkları ortaya koyması bakımından muhakkak tümüyle değerlendirilmelidir. Mehmet Aziz Bey "Muallim" unvanı ile tanınmasına karşın bir hukukçu idi; Girit Adası Hanya kasabasından ve Kavurzâde lâkabıyla tanınmış aileye mensup Mehmed Aziz Bey, Mekteb-i Hukuk'un ceza hukuku muallimlerindendi; "Muallim" unvanı buna işaret eder. Uzun yıllar Ticaret Mahkemesi'nde zabıt katipliği, mülâzım üyelik ve icra memurluğu görevlerinde bulunmuştur. Mekteb-i Hukuk'un altıncı devre (1892) mezunlarından. Girit Adası Hanya eşrafından Kavurzâde ailesinden bazılarının 1897 yılında patlak veren isyanı takip eden süreçte Girit'te muhtariyet ilan edilmesinden sonraki süreçte İstanbul'a göç ettikleri görülmektedir.

Muallim Mehmed Aziz Bey'in, II. Meşrutiyet devrinin oluşturmaya çalıştığı millî ekonominin müteşebbislerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin yükselen siyasî ve ekonomik şartları içerisinde, "Marmara" vapurunu Mudanya hattına işleterek, Marmara Denizi'nde çalıştırma teşebbüslerinin Yunan boykotunun sürdüğü zamanlara denk düşmesi, boykotun yarattığı ticarî boşluk ve fırsatlardan yararlanmak

üzere harekete geçtiklerini göstermektedir. Bu teşebbüsü, İdare-i Mahsusa vapurlarının yetersizliği karşısında zorunlu olarak Yunan vapurlarına muhtaç olan Bursa ahalisinin, mebusları Tahir Bey'e müracaat ederek Mudanya, Gemlik ve diğer iskelelere Osmanlı vapurlarının işlettirilmesi konusunda dilekte bulunmalarıyla başlamıştı. Muallim Mehmed Aziz Bey bu dilek üzerine Debre Mebusu İsmail Beyzâde Mehmed Fuad Bey'le "Bursa ahalisini Yunan vapurlarından kurtarmak için" derhal bir Osmanlı vapuru kiralamak ve daha sonra bulunduğu takdirde yeni vapurlar satın alarak işletmek üzere teşebbüse giriştiklerini belirtmektedir. Osmanlı tebaası olan Marmaralı Pandeli'nin, (Pandelis) Osmanlı sancağını taşıyan "Marmara" vapuru alelacele kiralanmış ve ileride yeni vapurlar da bulmak ümidiyle "Millî Şirket-i Bahriye-i Osmaniye" adıyla bir şirket kurulmuştu. Marmara vapurunun, Mudanya hattına işlemeğe başlaması üzerine Yunan vapurları çekilmeğe mecbur kalmıştı. Bu çekilmenin surf ticarî rekabetle gerçekleştirildiği vurgusu dikkati çekmektedir. 650 ton hacmindeki vapur, on üçüncü seferine kadar kira ve diğer masraflarının yarısını bile kazanamamıştı. Daha sonra eşya ve yolcuların artmasıyla kâr elde edilmeye başlanmışsa da bu sefer de İstanbul'da kolera çıkmış ve nakliyat tekrar azalmıştı. Bu ihtiyaç da İdare-i Mahsusa vapurları tarafından karşılanınca, daha büyük zarara uğramamak için başka limanlara, sadece yük taşımak üzere işletmeye mecbur kalmışlardı. Bununla beraber Girit Hanya'dan mübadil Kavurzâde ailesinden Muallim Mehmed Aziz Bey, Debre Mebusu İsmail Beyzâde Fuad Bey ile beraber bizzat Avrupa'ya giderek yeni vapurlar satın almak istemişlerdi. Hatta alacakları vapurların denetlenmesi için Bahriye Nezareti'ne müracaat ederek teknik bilgi ve eleman yardımı istemişlerdi. II. Meşrutiyet ortamında bir Türk müteşebbisin vapur şirketi kurma teşebbüsü başarısız olmuştu.

Demektir ki; Türk deniz ticaret sektörünün şekillenmesi Cumhuriyet ilânına kadar yabancılara ait bir halde idi. Sadece çok cılız bazı Türk armatörler görülmüştür. Bu isimler yine Türk Armatörleri Tarihi başlıklı eserimin ilk ciltlerinde vardır."

Sayın Osman ÖNDEŞ, deniz ticaretinde Cumhuriyet Döneminde kaydedilen gelişmeleri ise şu şekilde özetlemektedir.

"Cumhuriyet ile ilk şekillenme Mübadele/Karşılıklı göçmen değişimi olan 1923 ve sonrasında ki, bu dönemde Türk Milli Vapurcular Birliği kurulmuştur. İlk başkanı Lazistan Mebusu (Trabzon, Samsun, Rize, Hopa, Batum vs.) Sofuzâde Süleyman Sûdi Bey idi. Armatördü ve sahip olduğu vapurun adı "Rize" idi.

Sofuzâde Süleyman Sûdi Bey'in öncülüğünde göçmen nakli için bu çok az sayıda olan Türk armatörüne taşıma hakkı verildiği gibi, gemi satın almaları için de karşılıksız bir bütçe sağlanmıştır.

Ancak, 1930'lu yıllara geldiğimizde İktisadi Devletçilik denilen, bir devletçi akım başlamıştır.

Zira yıkılmış, zaten öz sermayadarı dahi kalmamış Türkiye'de devlet ferdlerin yapamayacağı yatırımları üstlenmiştir; Bunlar şeker, kağıt, ayakkabı, çimento v.s gibi sanayi yatırımlarıdır. Çok önemli bir devlet yaklaşımı olmasına karşın, bu ekonomi politikası (İktisadi Devletçilik) deniz ticaretinde tamamıyla olumsuzluğa dönüşmüştür.

1932-1933 yıllarında çıkartılan kanunlarla, özel sektör armatörlerinin yolcu taşıması yapması men edilmiş ve daha da ileri gidilerek gemileri Vapurculuk Türk Anonim Şirketi bünyesinde toplanmaya zorlanmıştır. Bu süreçte Türk armatörü devlet memurlarınca konulan takdir ne ise, gemilerini satmak zorunda kalmıştır.

Devlet için esas olan bir devlet şirketi olan Seyri Sefain İdaresi idi.

Yine de Vapurculuk Türk Anonim Şirketi 3 yıl içinde kendini tasfiye edecektir.

Bu yıllarda hiçbir devlet yaptırımına maruz kalmayan komşumuz Yunanistan'da Yunan armatörleri önemli gelişmeler sağlayacaklardı ki, günümüzde de Yunanistan'da hiçbir devlet denizcilik şirket mevcut değildir.

30'lu yıllarda her biri bir anlamda kahraman diyeceğimiz; Yelkencizâde Lütfi Bey, Sadıkhâde Ruşen Bey, Kalkavanzâde Rıza Bey, Tavilzâdeler, Sohtorikzâdeler, Alemdarzâdeler, Hantalzâdeler, Benjamin Barzilay ve birey olarak İngiliz Hüseyin Rüstem gibi özel sektör armatörlerinin çabaları, mücadeleleri son derece önemlidir.

II.Dünya Harbi yıllarında neşredilen Varlık Vergisi ile örneğin o dönemde hemen en güçlü olan Musevi asıllı Benjamin Barzilay tüm gemileri kaybetmiş ve bu gemileri açık artırma ile satılmıştır.

Türk Vapurcular Birliği 10 Ağustos 1939’da “Türk Armatörleri Birliği” adını almış ve 26 Ağustos 1982’de Deniz Ticaret Odası kuruluncaya kadar temel meslek örgütü olarak görev yapmıştır.”

Çalışmanın niteliksel kısmında da, literatür taramasında olduğu gibi çalışma konusu sektörde 1980 sonrası kurumsal mantık değişimine dair vurgular açığa çıkmaktadır. Bu doğrultuda, özelleştirme ve uluslararası sermayenin sektöre giriş yapması sonrasında küreselleşmenin etkileri görölmeye başlamakta ve geleneksel devlet mantığından uzaklaşma söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, bahse konu kurumsal mantık değişimi, ölkemizde “devlete bağımlı yapı”ya bir değişiklikte bulunmamaktadır. Söz konusu bulgu, Türk deniz ticareti sektörünün karma bir yapı sergilediğini düşündürmektedir. Buna göre, 1980 sonrasındaki özelleştirme faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan örgütsel paradigma değişiminin deniz ticaretinde kamusal ve özel mantıkların bir arada bulunduğu hibrit bir yapıya işaret etmektedir.

BÖLÜM IV

ARAŞTIRMA

4.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, çalışmanın temel araştırma sorusuna yönelik nicel bir araştırma yürütülmüştür. Nicel analizler kapsamında ilk etapta DTÖ üyeliğinin, Türk ticaret verileri üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkisi incelenmiştir. Daha sonrasında, Heritage Foundation'ın DTÖ üyesi ülkeler için düzenlediği özgürlük endekslerinin Türkiye'nin ihracat rakamları üzerindeki etkisi tespit edilmiştir. Bu amaçla, boylamsal düzeyde TÜİK'ten edinilen 1980 sonrası dış ticaret rakamlarından oluşan bir veri seti kullanılmıştır. Anılan veri setinden eksik veriler nedeniyle ithalat verileri çıkarılarak yalnızca ihracat rakamları analize dâhil edilmiştir. Bu itibarla, 1980 sonrası Türk ihracatının kısa ve uzun dönemdeki seyri, panel veri analizi aracılığıyla analiz edilmiştir.

R ve E-Views programlarında gerçekleştirilen nicel analizler kapsamındaki anlamlılık seviyesi, p değerinin, 0,05'ten düşük olması halinde anlamlı, 0,05 ile 0,10 arasında olması halinde ise zayıf anlamlı olarak kabul edilmiş ve yorumlar ona göre gerçekleştirilmiştir.

4.1.1. Veri Seti

Verilerin hem çarpraz kesitli ve hem de zaman alanlı olmasından dolayı, devlete bağımlılığının Türk ihracatı üzerindeki etkisini araştırmak için panel veri analizi kullanılmıştır. Analiz, 1980-2020 dönemi için Türkiye'nin 90 ülkeye (48'i gelişmiş ve 42'si gelişmekte olan) ihracatını kapsamaktadır. İhracat verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan temin edilmiştir. Analizin dikkate aldığı önemli bir olay, ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik yılıdır. Türkiye için bu tarih 1995'tir. DTÖ'ye üye olduktan sonra Türkiye'nin hedef ülkelere yaptığı ihracatın olumlu yönde etkilenmesini beklemekteyiz. Ayrıca, döviz kurları, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değerleri ve tüketici fiyat endeksleri analizde açıklayıcı değişkenler olarak

kullanılmış ve söz konusu veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Bu arada, ticaret serbestisi ile Türkiye'nin dış ticaret hacimleri arasındaki ilişkinin seyrini belirlemek amacıyla dış ticaret rakamlarının öncülleri ve sonuçları üzerine bir araştırma yapılmıştır. Bu doğrultuda, ABD merkezli düşünce kuruluşu Heritage Foundation'ın 1995-2021 dönemini kapsayan özgürlük endeksleri panel veri regresyon analizine dâhil edilmiştir. Bu veri setinde ülkeler 12 değişken üzerinden 4 geniş kategoride ölçülen özgürleşme seviyelerine göre şu şekilde sıralanmıştır:

- Mülkiyet hakları, yargı etkinliği ve devlet bütünlüğü değişkenlerinden oluşan hukukun üstünlüğü,
- Vergi yükü, devlet harcamaları ve mali sağlık değişkenlerinden oluşan devletin büyüklüğü,
- İstihdam, istihdam ve parasal özgürlük değişkenlerinden oluşan düzenleyici etkinlik,
- Ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlük değişkenlerinden oluşan piyasa açıklığı.

Sonuç olarak, yüksek düzeyde ekonomik özgürlük, girişimcilik faaliyetini teşvik eden açıklık ve sınırlı hükümet müdahalesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, ekonomik serbestleşmeyi artırmak isteyen ülkelerin, özel sektörde daha fazla ekonomik dinamizm yaratan politika reformlarını gerçekleştirmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda, bağımlı değişkenimiz DTÖ üyesi ülkelere (*Tablo 5*) yönelik olarak 1980-2020 yılları arasında gerçekleşen ihracat rakamları olarak belirlenirken, bağımsız değişken olarak gayri safi yurtiçi hasıla, tüketici fiyat endeksleri, döviz kurları, DTÖ üyelik tarihleri seçilmiştir. Diğer taraftan, 90 DTÖ üye ülkesi ve aynı dönem açısından tüm üye ülkeler için Heritage Foundation'ın özgürlük endeksleri de bağımsız bir analize tâbi tutularak bahse konu endekslerin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisi de incelenmiştir.

Tablo 5 - Panel Veri Regresyon Analizi Kapsamındaki DTÖ Üye Ülkeleri

PANEL VERİ ANALİZİNDE YER ALAN ÜLKELER	
GELİŞMİŞ ÜLKELER	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER
Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Avusturya, Bahreyn, Belçika, Birleşik Krallık, Hırvatistan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Güney Kore, Gürcistan, Hong Kong, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İzlanda, İtalya, Japonya, Kanada, Kazakistan, Kosta Rika, Kuveyt, Litvanya, Malezya, Malta, Mauritius, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Suudi Arabistan, Singapur, Şili, İspanya, İsveç, İsviçre, Katar, Romanya, Rusya, Tayland, Trinidad ve Tobago, Uruguay	Arnavutluk, Bangladeş, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan, Burundi, Cabo Verde, Kamerun, Çin, Kolombiya, Kongo, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Fas, Fiji, Gabon, Gambiya, Gana, Haiti, Jamaika, Ürdün, Kenya, Kırgızistan, Madagaskar, Mali, Meksika, Mısır, Moldova, Moritanya, Nepal, Nijer, Nijerya, Pakistan, Peru, Filipinler, Senegal, Güney Afrika, Sri Lanka, Tanzanya, Togo, Tunus, Ukrayna, Zambiya
TOPLAM	90 ÜLKE (48 GELİŞMİŞ, 42 GELİŞMEKTE OLAN)

Bu çerçevede, panel veriden oluşan regresyon analizini gerçekleştirmek için, yukarıda belirtilen literatüre dayanarak aşağıdaki varsayımlar formüle edilmiştir.

Hipotez 1: Türkiye'de 1980 sonrası küreselleşme ve serbestleşme süreci, Türk ihracat rakamları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Hipotez 2: Küreselleşme ve 1980 sonrası liberalleşme süreci, Türkiye'de gözlemlenen “devlete bağımlı” yapıyı azaltıcı bir etkiye sahiptir.

Hipotez 3: Dünya Ticaret Örgütü üyeliği, Türkiye'nin ihracat rakamları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Yukarıdaki hipotezlere ilişkin soruları doğrudan veya dolaylı olarak değerlendirebilmek amacıyla uyguladığımız model aşağıdaki şekilde tasarlanmıştır.

$$\exp_{it} = \beta_0 + \beta_1 gdp_{it} + \beta_2 relp_{it} + \beta_3 er_{it} + \beta_4 x_{it} + u_{it}$$

Bu denklemde i , kesit birimlerini; t ise periyodu temsil etmektedir. Ayrıca $\exp$ ihracat, $relp$ dış fiyat seviyesinin yurtiçi fiyat seviyesine oranı olarak ifade edilen nispi fiyat seviyeleri, er ise yabancı paranın Türk Lirası (TL) cinsinden fiyatıdır (dolayısıyla, artış TL'nin değer kaybettiğini göstermektedir). Tüm değişkenler doğal logaritmalardadır. Son değişken olan x , analiz için odak değişkenidir. Bazı modellerde DTÖ üyeliği için kukla değişken iken, bazı modellerde x , özgürlük endekslerinden birini temsil etmektedir. Breusch-Pagan LM testi ve Pesaran CD testi temelinde yatay kesit bağımlılığı reddedilememiştir. Bu nedenle, değişkenlerin durağanlığı CIPS testi (Pesaran, 2007) kullanılarak test edilmiş ve durağan oldukları görülmüştür. Panel yapısı, değişen varyans ve otokorelasyonun kontrol edilmesinin

ardından, panel düzeltmeli standart hatalar (PCSE) kestirimi kullanılmıştır. Bulgulara ve bu bulguların tartışılmasına yönelik kısımlar aşağıda yer almaktadır.

4.2. BULGULAR

4.2.1. 1980 Sonrası Türk Dış Ticaretinin Seyri

Tablo 6'da belirtildiği gibi, hem GSYİH, hem de göreceli fiyatlar, beklenen bulguları taşımaktadır. Yâni, tüm örneklem için değerlendirildiğinde, hedef ülke GSYİH'sının Türk ihracatı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan, bu durum, gelişmekte olan ülkeler nezdinde istatistiksel olarak anlamsız çıkmaktadır. Benzer şekilde, yurtdışı fiyat seviyesinin yurtiçi fiyatlara göre artması da Türk ihracatının artmasına neden olmaktadır. Ayrıca Türk Lirası'ndaki (TL) değer kaybı da istatistiksel olarak anlamlıdır ve bu etki Türkiye'nin ihracatına katkı sağlamaktadır. Bu durum, gelişmekte olan ülkeler için katsayı anlamsız olduğu için geçerli değildir. Bu sonuçlar, Hooper ve Kohlhagen'in çalışmasında (1978) görülebileceği gibi kuram ile tutarlıdır. Öte yandan, Türkiye'nin artan ihracatı 1980 sonrası dönemde gözlemlenebilmektedir. Daha spesifik bir ifadeyle, 1995 yılında DTÖ'ye katılım kısa vadede (1992-2000) önemli ve olumlu bir katkı sağlarken, uzun dönemde (1992-2020) ise tersine dönerek 1995'ten sonra olumsuz bir etki göstermektedir (*Tablo 7*).

Söz konusu durumda, gümrük vergisi, kotalar, ekonomik ve siyasi etkiler gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Gerçekleştirilen bazı araştırmalar, Gümrük Birliğinin Türkiye'nin ihracatına olan olumlu etkisinin sınırlı olduğu, birliğin daha ziyade ithalatı artırıcı etkilerde bulunduğunu göstermektedir (Uyar 2000; Togan 2000; Demir ve Temur 1998; Aysun vd. 2012). Benzer şekilde, Kızıltan vd. (2008), Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırdığını, ancak özellikle 2001 yılından sonra 12 AB üyesi ile yapılan ticarette dış açıkların bir miktar artmaya başlamasıyla birlikte, anılan sorunda asıl olumsuz etkinin GB dışındaki ülkelere kaynaklandığını belirtmektedir. Çalışmada ayrıca, GB sonrası ihracat artışlarına da dikkat çekilmektedir. Diğer taraftan, GB etkisiyle yapısal dönüşüm gereksinimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte uzun dönemde dış ticaret açığı yaratmak gibi olumsuz etkilerinin bulunduğu ifade edilmektedir.

Tez kapsamında gerçekleştirilen analizlerde, ihracat pazarlarının kısa vadede gelişmiş ve gelişmekte olan durumuna bakıldığında, d1 kukla değişkeninin (ülkelerin DTÖ'ye giriş yıllarının), gelişmekte olan ülkeler için Türk ihracatını olumlu olarak

etkilediği gör÷lmektedir. Ancak, bu olumlu etki, gelişmiş pazarlar açısından bulgulanamamaktadır. Ayrıca, 1980 sonrasındaki liberalleşme çabalarının ve özellikle DTÖ'nün etkisine baktığımızda, katılımın uzun dönemde (1992-2020) Türkiye'nin ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkide bulunduğunu gözlemlemekteyiz. Bu bulgu, küreselleşmenin uluslararası ticareti teşvik etmekte başarısız olduğunu öne süren literatürle örtüşmektedir (Rose 2004; Eicher ve Henn 2011; Roy 2011; Bista 2015). Ayrıca, uzun vadede hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ÷lkeler açısından Türkiye'nin ihracatı olumsuz etkilenmektedir (*Tablo 7*).

Tablo 6 - DTÖ'ye Katılımın Kısa Vadede (1992-2000) Türkiye'nin İhracatına Olan Etkisi

Tüm Ülkeler	Tahmin	SE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	4.03911465	2,332957883	1.73132772	8.382469e-02=8.38/10 ² =0.083
lgdpf	0,42002125	0,190587465	2.20382412	2.785471e-02
lrcpi	0,06713185	0,036303747	1.84917152	6.484562e-02
ler	0,23376385	0,040796783	5.72995790	1.480633e-08
d1	0,09340772	0,030690314	3.04355708	0.0024 *
Gelişmiş Ülkeler	Tahmin	SE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	- 2.168664471	2,83478122	- 0.76502005	4.447259e-01
lgdpf	0,923658435	0,23362323	3.95362407	9.152257e-05
lrcpi	0,217873354	0,04996668	4.36037325	1.666640e-05
ler	0,301283307	0,05227959	5.76292377	1.689680e-08
d1	0,023376234	0,03184543	0,73405293	4.633610e-01
Gelişmekte Olan Ülkeler	Tahmin	SE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	6.44608229	1,92940091	3.3409761	9.323666e-04
lgdpf	0,19157141	0,18924288	1.0123044	3.121479e-01
lrcpi	-0,01438265	0,04507691	-0,3190691	7.498797e-01
ler	0,24465892	0,04690584	5.2159586	3.268597e-07
d1	0,16051460	0,05199205	3.0872912	0.0021*

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

Tablo 7 - DTÖ'ye Katılımın Uzun Dönemde (1992-2020) Türkiye'nin İhracatına Olan Etkisi

Tüm Ülkeler	Tahmin	SE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-7.042766141	0,63200031	-11.14361188	3.397779e-28
lgdpf	1.354159850	0,05154591	26.27094638	7.430433e-135
lrcpi	0,011921172	0,01709314	0,69742432	4.856007e-01
ler	0,274651656	0,03066183	8.95744466	6.254136e-19
d1	-0,109338642	0,04607065	-2.37328187	0.0177*
Gelişmiş Ülkeler	Tahmin	SE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.3434663659	0,60807243	-10.43209006	1.397945e-24
lgdpf	1,2992704375	0,04912306	26.44929674	3.727821e-125
lrcpi	-0,1065426090	0,04140102	-2,57342940	1.017272e-02
ler	0,0944625720	0,04238625	2,22861356	2.599937e-02
d1	-0,1252116565	0,03646707	-3.43355431	0.0006
Gelişmekte Olan Ülkeler	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-4.80845646	0,78845620	-6.098571	1.453999e-09
lgdpf	1.32227192	0,07519978	17.583454	1.467639e-61
lrcpi	-0,03739645	0,01855783	-2.015131	4.412044e-02
ler	0,36315878	0,04345629	8.356875	1.815442e-16
d1	-0,13804794	0,06894527	-2.002283	0.0454*

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

4.2.2 Özgürlük Endeksleri ile Dış Ticaret Arasındaki İlişki

4.2.2.1 İş Özgürlüğü Endeksi

1996-2021 yılları arasındaki 25 yıllık dönem analize dâhil edildiğinde, bütün DTÖ üyesi ülkelerin iş özgürlüğü endekslerinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu sonucuna varılmaktadır. Diğer bir deyişle, alınan sonuç, iş özgürlüğü endeksinin, belirtilen dönemde Türkiye'nin DTÖ üyesi ülkelere yaptığı ihracatı olumsuz yönde etkilediği şeklindedir. Aynı analizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için iki farklı versiyonu incelendiğinde, iş özgürlüğü endeksinin gelişmiş ülkeler için istatistiksel olarak anlamsız, gelişmekte olan ülkeler için ise anlamlı ve

negatif olduğu görülmektedir (Tablo 8). Bu bulgular, Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelere yaptığı ihracatın iş özgürlüğü endeksinden olumlu etkilenmediğini ve bu endeksin Türkiye'nin ihracat kapasitesi üzerinde ticareti artırıcıdan ziyade azaltıcı bir etkide bulunduğunu göstermektedir. Aynı endeks, DTÖ ülkelerinin tamamı ile Türkiye arasındaki ticareti de olumsuz etkilemektedir. İş özgürlüğü endeksinin, DTÖ ülkelerindeki iş ortamını düzenlemenin işyeri açma, işletme ve kapatma gibi unsurlara ilişkin toplam puandan oluştuğu dikkate alındığında, bu endekslerin 1996 ve 2021 yılları arasında Türk ihracatı üzerinde ticareti artırıcı etkiler yapmadığı sonucuna varılmaktadır.

Tablo 8 - İş Özgürlüğü Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021)

İş Özgürlüğü	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-7.332469791	0,58527618	- 12.52822173	8.778603e-35
lgdpf	1.415545344	0,04193708	33.75402428	4.755466e-200
lrcpi	-0,078914977	0,03707627	-2.12844997	3.341547e-02
ler	0,184754869	0,04563362	4.04865681	5.337368e-05
lbf	-0,129045864	0,04672694	-2.76170136	0.0057*
Gelişmiş Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	- 6.39549464	0,65904888	-9.7041280	1.832182e-21
lgdpf	1.27680016	0,05503413	23.2001502	3.417157e-98
lrcpi	-0,27329989	0,06247149	-4.3747941	1.324298e-05
ler	-0,02971973	0,06387123	-0,4653069	6.417986e-01
lbf	0,05495303	0,05141930	1.0687238	0.2854
Gelişmekte Olan Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-5.40053167	0,65776442	-8.210434	7.239617e-16
lgdpf	1.43904809	0,05504443	26.143391	1.231021e-113
lrcpi	-0,09271929	0,03782955	-2.450975	1.442837e-02
ler	0,27524602	0,05180014	5.313615	1.342783e-07
lbf	-0,19408952	0,06794567	-2.856540	0.0043*

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

4.2.2.2 İşgücü Özgürlüğü Endeksi

1996-2021 yılları arasındaki 25 yıllık dönem incelendiğinde, DTÖ üyesi gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin işgücü özgürlüğü endekslerinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir deyişle, çalışma özgürlüğü endeksinin 1996-2021 yılları arasında Türkiye'nin DTÖ üyesi ülkelere yaptığı ihracat olumsuz yönde etkilediği sonucu edinilmiştir. Aynı analizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için iki farklı versiyonu incelendiğinde, işgücü özgürlüğü endeksinin gelişmiş ülkeler için istatistiksel olarak anlamsız, gelişmekte olan ülkeler için negatif anlamlı olduğu görülmüştür (Tablo 9). İşgücü özgürlüğü endeksi, ülkelerdeki işgücü piyasasının düzenleyici çerçevesini ilgilendirdiği için, gelişmekte olan DTÖ üyelerinin söz konusu endeksi Türkiye'nin ihracatını azaltırken, aynı endeks gelişmiş ihracat pazarları açısından herhangi bir etki yaratmamaktadır.

Tablo 9 - İşgücü Özgürlüğü Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021)

İşgücü Özgürlüğü	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-5.49564835	1.01336095	-5.4231894	6.878746e-08
lgdpf	1.19290717	0,07770597	15.3515509	2.632063e-49
lrcpi	-0,07854966	0,08431182	-0,9316566	3.516733e-01
ler	0,23385659	0,05827344	4.0130903	6.307281e-05
lbf	0,09102198	0,04553269	1.9990468	0.0457*
Gelişmiş Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-3,548886798	1.12170602	-3.1638297	1.617617e-03
lgdpf	1.060468636	0,08671321	12.2296084	1.393593e-31
lrcpi	-0,316070399	0,11259220	-2.8072140	5.122223e-03
ler	0,057857419	0,07452891	0,7763084	4.378028e-01
lbf	0,013018231	0,04921753	0,2645040	0.7914
Gelişmekte Olan Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-4.8859816	1.13315790	-4.3118277	1.878861e-05
lgdpf	1.2419609	0,10105872	12.2894980	2.868871e-31
lrcpi	-0,2085988	0,09890908	-2.1089953	3.533902e-02
ler	0,2712671	0,06318803	4.2930144	2.040445e-05
lbf	0,1653616	0,08249157	2.0045880	0.0454*

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

4.2.2.3 Parasal Özgürlük Endeksi

1996-2021 yılları arasındaki 25 yıllık dönem incelendiğinde, tüm DTÖ üyelerinin parasal özgürlük endekslerinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmüştür. Diğer bir deyişle, parasal özgürlük endeksi, Türkiye'nin 1996-2021 yılları arasında DTÖ üyesi ülkelere yaptığı ihracatı azaltmıştır. Aynı analizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için iki farklı versiyonu incelendiğinde, parasal özgürlük endeksinin gelişmiş ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, gelişmekte olan ülkeler için anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır (Tablo 10). Böylece, parasal özgürlük endeksi Türkiye'nin gelişmiş DTÖ üyesi ülkelere olan ihracatını azaltırken, gelişmekte olan ülkeler açısından ihracat etkilenmemektedir.

Tablo 10 - Parasal Özgürlük Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021)

Parasal Özgürlük	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-7.7208752233	0,512166551	-15.074930624	7.577390e-49
lgdpf	1.4052588168	0,041649372	33.740215899	6.437251e-200
lrcpi	-0,0718931381	0,037177385	-1,933786851	5.327306e-02
ler	0,1965869952	0,045636700	4.307651412	1.725738e-05
lbf	-0,0118077749	0,003613636	-3.267560461	0.0011*
Gelişmiş Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.20973949	0,605548341	-10.2547378	1.104191e-23
lgdpf	1.28930090	0,049212977	26.1983928	2.544000e-119
lrcpi	-0,26202152	0,058764773	-4.4588195	9.036974e-06
ler	-0,01329262	0,060093117	-0.2212004	8.249751e-01
lbf	-0,02318250	0,004424753	-5.2392766	0.0000001*
Gelişmekte Olan Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.145502373	0,575816375	-10.6726773	3.542079e-25
lgdpf	1.434571540	0,055035206	26.0664337	3.949807e-113
lrcpi	-0,099729356	0,038416972	-2,5959713	9.579705e-03
ler	0,275072177	0,052797673	5.2099299	2.322421e-07
lbf	-0,004483687	0,004914852	-0,9122729	0.3618

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

4.2.2.4 Ticaret Özgürlüğü Endeksi

1996 ile 2021 yılları arasındaki 25 yıllık dönem incelendiğinde, tüm DTÖ üyesi ülkelerin ticaret özgürlüğü endekslerinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla DTÖ ülkelerinin ticaret özgürlüğü endeksleri, 1996'dan

2021'e kadar Türkiye'nin ihracatını azaltmıştır. Aynı analizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için iki farklı versiyonu incelendiğinde, gelişmiş ülkeler için ticaret özgürlüğü endeksinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler için anlamlı ve negatiftir (*Tablo 11*). Diğer bir deyişle, ticaret özgürlüğü endeksi, özellikle gelişmekte olan ülkeler olmak üzere DTÖ üyeleri açısından Türkiye için ticareti azaltıcı bazı etkilere sahiptir.

Tablo 11 - Ticari Özgürlük Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021)

Ticari Özgürlük	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-7.761882614	0,522668487	-14.85048901	1.598785e-47
Lgdpf	1.397484905	0,042989759	32.50739107	3.036944e-188
Lrcpi	-0,079316217	0,036671214	-2.16290132	3.066087e-02
Ler	0,184822637	0,044882139	4.11795516	3.969936e-05
Lbf	0,019799312	0,009774474	2.02561410	0.0429*
Gelişmiş Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.255499167	0,66395159	-9.4216194	2.303963e-20
Lgdpf	1.283628530	0,05422756	23.6711473	1.861808e-101
lrcpi	-0,274688670	0,06355442	-4.3221018	1.677400e-05
ler	-0,031416804	0,06492407	-0.4839007	6.285473e-01
lbf	0,003800795	0,01008662	0,3768155	0.7063
Gelişmekte Olan Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.17935326	0,56256367	-10.984274	1.720640e-26
lgdpf	1.41636673	0,05407799	26.191186	5.966297e-114
lrcpi	-0,09243811	0,03718210	-2.486091	1.308841e-02
Ler	0,27468023	0,05029451	5.461435	6.048661e-08
Lbf	0,04924008	0,01402400	3.511128	0.0004*

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

4.2.2.5 Yatırım Özgürlüğü

1996 ile 2021 yılları arasındaki 25 yıllık dönem incelendiğinde, tüm DTÖ üyelerinin yatırım özgürlüğü endekslerinin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Aynı analizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için iki farklı versiyonu incelendiğinde, yatırım özgürlüğü endeksinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır (*Tablo 12*). Analiz sonuçlarına göre, yatırım serbestisi Türkiye ile DTÖ üyesi ülkeler arasında ticareti artırıcı herhangi bir etki yaratmamaktadır.

Tablo 12 - Yatırım Özgürlüğü Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021)

Yatırım Özgürlüğü	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-7.528353101	0,57220911	-13.15664679	4.714554e-38
Lgdpf	1.398930057	0,04399183	31.79977300	1.313519e-181
Lrcpi	-0,076090857	0,03691455	-2.06127001	3.939967e-02
Ler	0,192919510	0,04580326	4.21191650	2.638701e-05
lbf	-0,040543592	0,02493574	-1.62592272	0.1041**
Gelişmiş Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.290606906	0,68233185	-9.2192778	1.359082e-19
lgdpf	1.284803369	0,05358039	23.9789843	1.331984e-103
lrcpi	-0,273395928	0,06233473	-4.3859324	1.259350e-05
ler	-0,031261916	0,06404723	-0,4881073	6.255657e-01
lbf	0,009136134	0,03259332	0,2803069	0.7792
Gelişmekte Olan Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.00045072	0,64260042	-9.337764	6.923423e-20
lgdpf	1.42800452	0,05694173	25.078346	1.187526e-106
lrcpi	-0,09734230	0,03751013	-2,595093	9.604033e-03
ler	0,27687829	0,05141338	5.385336	9.141306e-08
lbf	-0,02198745	0,03273316	-0,671718	0.5019

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

4.2.2.6 Finansal Özgürlük Endeksi

1996-2021 yılları arasındaki 25 yıllık dönem incelendiğinde, tüm DTÖ üyelerinin finansal özgürlük endekslerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı analizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için iki farklı versiyonu incelendiğinde, finansal özgürlük endeksinin gelişmiş ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı ve negatif, gelişmekte olan ülkeler için anlamsız olduğu sonucuna varılmaktadır (Tablo 13). Dolayısıyla, gelişmiş DTÖ üyelerinin finansal özgürlük endeksi, Türkiye ile DTÖ ülkeleri arasındaki ticareti azaltmaktadır.

Tablo 13 - Finansal Özgürlük Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021)

Finansal Özgürlük	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-7.649060719	0,52176888	-14.6598639	2.070206e-46
lgdpf	1.412112350	0,04334186	32.5807956	6.183752e-189
lrcpi	-0,086168508	0,03797244	-2.2692380	2.335450e-02
ler	0,179947794	0,04551247	3,9538126	7.945302e-05
lbf	-0,050152119	0,03365265	-1.4902874	0.1362
Gelişmiş Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.19957410	0,67259899	-9.21734075	1.382154e-19
lgdpf	1.30737541	0,05763805	22.68250493	1.238336e-94
lrcpi	-0,28287131	0,06536777	-4.32738192	1.638324e-05
ler	-0,04145535	0,06671365	-0,62139234	5.344631e-01
lbf	-0,08059249	0,04118198	-1,95698448	0.0505**
Gelişmekte Olan Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.09546980	0,60106422	-10.141129	5.279758e-23
lgdpf	1.43558881	0,05510950	26.049751	5.085162e-113
lrcpi	-0.10502789	0,03884844	-2.703529	6.984708e-03
ler	0,26925826	0,05172755	5.205317	2.379202e-07
lbf	-0,01816584	0,03300234	-0,550441	0.5821

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

4.2.2.7 Devlet Harcamaları Endeksi

1996-2021 yılları arasındaki 25 yıllık dönem incelendiğinde, devlet harcama endeksinin tüm DTÖ üyeleri için istatistiksel olarak anlamsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülkeler için devlet harcamaları endeksinin de istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varılmaktadır (Tablo 14). Diğer taraftan, gelişmekte olan DTÖ üyelerinin devlet harcamaları endeksi incelendiğinde, söz konusu endeksin anlamlı ve negatif olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin devlet harcamaları endeksinin, Türk ihracatı üzerinde olumsuz bir etkide bulunduğu bulgulanmaktadır.

Tablo 14 - Devlet Harcamaları Endeksi Regresyon Analizi (1996-2021)

Devlet Harcamaları	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-7.754841273	0,523237741	-14.82087522	2.389873e-47
lgdpf	1.404522534	0,042709912	32.88516597	8.633532e-192
lrcpi	-0,081817174	0,036983216	-2.21227855	2.705432e-02
ler	0,184782956	0,044834325	4.12146176	3.910526e-05
lbf	-0,003458849	0,002823342	-1.22509030	0.2206
Gelişmiş Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-6.266459447	0,662098200	-9.4645469	1.576692e-20
lgdpf	1.285662349	0,054000997	23.8081223	2.145653e-102
lrcpi	-0,271656697	0,063944485	-4.2483210	2.325696e-05
ler	-0,029704800	0,064553494	-0,4601579	6.454888e-01
lbf	0,001171281	0,002624418	0,4463011	0.6554
Gelişmekte Olan Ülkeler				
	Tahmin	PCSE	t değeri	Pr(> t)
(Intercept)	-4.2290654	0,82174073	-5.146472	3.232396e-07
lgdpf	1.3828110	0,05758635	24.012828	1.010377e-99
lrcpi	-0.1085927	0,03863406	-2.810803	5.044615e-03
ler	0,2931784	0,05197663	5.640581	2.242440e-08
lbf	-0,3440758	0,08281230	-4.154887	0.00003*

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

4.3. TÜRKİYE ÖZELİNDE ÖZGÜRLÜK ENDEKSLERİ KAPSAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN GRANGER NEDENSELLİK TESTİ ANALİZİ (1996-2021)

Türkiye'ye ilişkin 1996-2021 yılları arasındaki özgürlük endeksleri ile DTÖ ülkelerine gerçekleştirilen ihracat rakamları arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla, araştırmamıza konu dönemde özgürlük endekslerinin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, Türkiye'nin 1996-2021 yılları arasındaki ihracat rakamları ile Heritage Foundation'ın aynı dönemdeki özgürlük endeksleri arasındaki nedenselliği ortaya çıkarabilmek için Granger Nedensellik Testi gerçekleştirilmiştir. Teste ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 15 - Türkiye'nin İhracat Rakamları ile Özgürlük Endeksleri Arasındaki Nedensellik (1996-2021)

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 13:46			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
OVERALL_SCORE does not Granger Cause_HRACAT	23	0.42994	0.6571
_HRACAT does not Granger Cause OVERALL_SCORE		2.83853	0.0848

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 11:45			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
FINANCIAL_FREEDOM does not Granger Cause_HRACAT	23	0.96569	0.3996
_HRACAT does not Granger Cause FINANCIAL_FREEDOM		1.28493	0.3009

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 11:42			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
BUSINESS_FREEDOM does not Granger Cause_HRACAT	23	0.75118	0.4860
_HRACAT does not Granger Cause BUSINESS_FREEDOM		0.57238	0.5741

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 11:47			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
GOVERNMENT_INTEGRITY does not Granger Cause_HRACAT	23	0.04998	0.9514
_HRACAT does not Granger Cause GOVERNMENT_INTEGRITY		5.36731	0.0149

Tablo 15'in devamı

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 11:50			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
GOVERNMENT_SPENDING does not Granger Cause_HRACAT	23	0.00411	0.9959
_HRACAT does not Granger Cause GOVERNMENT_SPENDING		0.03547	0.9652

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 11:52			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
INVESTMENT_FREEDOM does not Granger Cause_HRACAT	23	0.22422	0.8013
_HRACAT does not Granger Cause INVESTMENT_FREEDOM		5.39267	0.0146

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 13:48			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
PROPERTY_RIGHTS does not Granger Cause_HRACAT	23	0.19902	0.8213
_HRACAT does not Granger Cause PROPERTY_RIGHTS		0.13516	0.8745

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 11:54			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
MONETARY_FREEDOM does not Granger Cause_HRACAT	23	0.89885	0.4245
_HRACAT does not Granger Cause MONETARY_FREEDOM		0.47701	0.6283

Tablo 15'in devamı

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 13:49			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
TAX_BURDEN does not Granger Cause_HRACAT	23	0.30828	0.7385
_HRACAT does not Granger Cause TAX_BURDEN		0.58595	0.5668

Pairwise Granger Causality Tests			
Date: 08/31/23 Time: 13:50			
Sample 1997 2021			
Lags: 2			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
TRADE_FREEDOM does not Granger Cause_HRACAT	23	0.76895	0.4781
_HRACAT does not Granger Cause TRADE_FREEDOM		0.84841	0.4445

*p<0,05, anlamlı

**0,05<p<0,10 zayıf anlamlı

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, Türkiye'nin hükümet bütünlüğü, yatırım özgürlüğü ile tüm özgürlük endekslerini kapsayan bütüncül (overall) puanının, Türkiye'nin ihracat rakamlarını olumsuz bir şekilde etkilediği tespit edilmektedir (Bkz. Tablo 15). Bu itibarla, panel veri regresyon analizi ve Granger nedensellik testi sonuçları ışığında, çalışmanın başında kurgulanan hipotezlerin ikisinin kısmen doğrulandığı, birinin ise reddedildiği sonucuna varılmaktadır. Bu kapsamda, nedenlerinin daha önceki kısımlarda açıklandığı üzere, uzun dönemde (1992-2020) her ne kadar olumsuzu döndüğü gözlemlense de, Türk ihracatının kısa dönemde (1992-2000) artış gösterdiğini kanıtlayan bulgular uyarınca *Hipotez 1 kısmen doğrulanmaktadır*. Öte yandan, Granger nedensellik testi sonuçları uyarınca Türkiye'de devlet harcamaları endeksini de içeren bütüncül puanın, Türk ihracatı üzerinde olumsuz etkiler göstermesi dolayısıyla *Hipotez 2 reddedilmektedir* ve söz konusu bulgu, belirtilen dönemde *Türkiye'de devlete bağımlılığın en azından dış ticaret örgütsel alanında halen yaygın olduğuna işaret etmektedir*. Son olarak, DTÖ

üyeliğinin, kısa vadede (1992-2000) Türk ihracatını artırdığı, uzun vadede (1992-2020) ise rakamların negatife döndüğü şeklindeki bulgular uyarınca *Hipotez 3* de kısmen kanıtlanmaktadır.

Tablo 16 - Özgürlük Endekslerine İlişkin Özet Tablo

Endeks	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
İş Özgürlüğü Endeksi	Anlamsız	-
İşgücü Özgürlüğü Endeksi	Anlamsız	-
Parasal Özgürlük Endeksi	-	Anlamsız
Ticari Özgürlük Endeksi	Anlamsız	-
Yatırım Özgürlüğü Endeksi	Anlamsız	Anlamsız
Finansal Özgürlük Endeksi	-	Anlamsız
Hükümet Harcamaları Endeksi	Anlamsız	-

Özetle,

- 1996-2021 yılları arasında Türkiye'nin tüm DTÖ üyesi ülkelere yaptığı ihracatta DTÖ üyesi tüm ülkelerin iş özgürlüğü endekslerinin anlamlı ve olumsuz etkisi (Gelişmiş ülkeler için etki yok, gelişmekte olan ülkeler için anlamlı ve olumsuz etki)
- İşgücü özgürlüğü endeksinin tüm DTÖ üyesi ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuz etkisi (Gelişmiş ülkeler için etki yok, gelişmekte olan ülkeler için olumsuz etki)
- Parasal özgürlük endeksi tüm DTÖ üyesi ülkeler için anlamlı ve negatif (Gelişmekte olan ülkeler için etki yok, gelişmiş ülkeler için olumsuz etki)
- Ticari özgürlük endeksi tüm DTÖ üyesi ülkeler anlamlı ve negatif (Gelişmiş ülkeler için etki yok, gelişmekte olan ülkeler için olumsuz etki)
- Yatırım özgürlüğü endeksi tüm DTÖ üyesi ülkeler için istatistiksel olarak anlamlı ve negatif (Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için anlamsız)
- Finansal özgürlük endeksi sadece gelişmiş ülkeler için anlamlıdır ve bu ülkelere yapılan ihracatı olumsuz etkilemektedir.
- Tüm DTÖ üyelerinin devlet harcama endekslerinin istatistiksel olarak anlamsız gözlemlendiği, endeksin gelişmiş ülkeler için de anlamsız, gelişmekte olan ülkeler açısından ise anlamlı olduğu ve endeks yükseldikçe ihracatın olumsuz etkilendiği görülmektedir.

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE SONUÇ

DTÖ'nün uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini inceleyen ilk makaleler, örgütün ticaret üzerindeki genel etkisinin sınırlı olduğunu savunur niteliktedir. Örneğin Rose (2004), GATT/DTÖ'nün sistem içerisindeki ticareti üye olmayanlar için olduğundan daha fazla artırmadığı görüşünü desteklemiş ve bu bulgu, bilim insanları arasında hararetli bir tartışmaya neden olmuştur. Daha sonrasında, bahse konu analizin ticaret anlaşmaları kapsamındaki geniş bir ülke grubunu dikkate almadığını iddia etmek suretiyle Rose'un makalesine itiraz eden daha fazla araştırma yapılmıştır (Tomz ve diğerleri 2007). Ayrıca, Liu (2009), DTÖ'nün, hem hâlihazırda ticaret yapan hem de ticaret yapmayan ortaklar arasında DTÖ'nün teşvik edilmesinde önemli bir rol oynadığını doğrulamıştır. Bu doğrultuda, Herz ve Wagner (2011), GATT/DTÖ'nün hem üyeler hem de üye olmayanlar arasındaki ikili ticareti önemli ölçüde artırdığını kanıtlamıştır. Ayrıca, DTÖ'nün ticareti teşvik edici etkileri, Chang ve Lee tarafından parametrik olmayan yöntemlerle ispatlanmıştır (2011). Benzer şekilde, Gil-Pareja ve diğerleri (2016), GATT/DTÖ'nün ticaret yapan ve ticaret yapmayan ülkeler arasındaki ikili ticaret üzerinde ekonomik olarak önemli bir etkiye sahip olduğunu doğrulamıştır. Son olarak, Larch ve diğerleri (2019), DTÖ'nün üyeler arasındaki uluslararası ticareti "yurt içi satışlarına göre" önemli ölçüde artırdığını bulgulamaktadır. Bununla birlikte, DTÖ'nün bazı ülkelerin dış ticaretini olumlu yönde etkilemediğini iddia eden makaleler de bulunmaktadır. Örneğin, Eicher ve Henn (2011), DTÖ'ye katılımın, gelişmekte olan ülkeler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu öne sürmektedir. Benzer şekilde Roy (2011), GATT/DTÖ üye ülkelerinin daha fazla ikili ticarete bulunmadıklarını bulgulamaktadır. Ayrıca Bista (2015), DTÖ sisteminin üyeler arasındaki ticareti teşvik etmediğini, fakat Kuzey-Güney ülkeleri arasındaki ticareti artırmayı başardığını iddia etmektedir.

Tez kapsamındaki panel veri regresyon analizi sonuçları, Türkiye'nin DTÖ ülkelerine yönelik olarak gerçekleştirdiği ihracatın, Türkiye'nin DTÖ'ye girdiği 1995 yılından sonraki kısa dönemde (1992-2000) hızlandığını göstermektedir. Bahse konu bulgular, Rose'un DTÖ'nün ticareti artırmak hususunda başarısız olduğu (2004)

şeklindeki savına aykırılık teşkil etmektedir. Diğer taraftan, literatürde DTÖ'nün uluslararası ticarete yarattığı artışı kanıtlayan Subramanian ve Wei'nin çalışması (2003) gibi farklı görüşü savunan makaleler de mevcuttur. Subramanian ve Wei (2003), DTÖ'nün gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler açısından tarife liberalizasyonunda öngördüğü farklılığa atıfta bulunarak, "DTÖ'nün, bunu yapmak üzere tasarlandığı her yerde ticareti teşvik etmek için muhteşem bir iş çıkardığını ve buna karşılık kuralların tasarımının buna karşı ağır bastığı yerlerde ticareti teşvik etmekte başarısız olduğunu" tespit etmiştir. Daha spesifik bir ifadeyle, DTÖ, gelişmekte olan ülkeler için öngördüğü özel ve farklı muamele kuralı kapsamında sınırlı bir tarife serbestisi talep etmekte ve bu durum 1995'ten sonra söz konusu ülkelerin ithalatında küçük bir artışa yol açarken, gelişmiş ülkeler "birbirini izleyen tarife serbestisi faaliyetleri" sayesinde ithalatlarını büyük ölçüde, muhtemelen yüzde 68 oranında artırmıştır (Subramanian ve Wei 2003). Bununla birlikte, Türkiye'nin 1992'den 2021'e kadarki ihracatının işaret ettiği üzere, gelişmekte olan ülkelerin ihracatının "endüstriyel ülke ortaklarının DTÖ üyeliği uyarınca ithalatlarını serbestleştirilmesi nedeniyle üçte bir oranında" arttığı da iddia edilmektedir (Subramanian ve Wei 2003).

Dolayısıyla, DTÖ'nün dünya ticaret hacmi üzerindeki genel etkisi, "1995 ve 2000 yılları arasında küresel ithalatın yaklaşık üçte ikisini" temsil eden ve aynı dönemde toplamda "mevcut dünya ticaretinin yüzde 44'ünü" yaratan gelişmekte olan ülkelere kaynaklanmıştır. Bu bağlamda, Subramanian ve Wei (2003), "DTÖ gelişmekte olan ülkelere ticaret engellerini sürdürme özgürlüğü tanımasaydı ve ticaretin serbestleştirilmesini zorunlu kılsaydı, küresel ticaret üzerindeki olumlu etkinin daha da büyük olacağını" ileri sürmektedir.

Whitley (1991, 1994, 2000) tarafından sınıflandırılan Türkiye'nin devlete bağımlı statüsü ile ilgili olarak, devlet harcamaları endeksi ile Türkiye'nin DTÖ ülkelerine ihracatı arasındaki etki incelendiğinde, gelişmekte olan DTÖ üyesi ülkelerin devlet harcama endekslerinin, Türkiye'nin ihracat kapasitesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, devlete bağımlı ulusal ekonomik sistemlere ilişkin dezavantajların bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Diğer taraftan, Türkiye için Heritage Foundation tarafından düzenlenen özgürlük endeksleri, serbestleşme ve makroekonomik liberalizasyon faaliyetlerinin, Türkiye'nin ihracatını 1996-2021 döneminde olumsuz etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu ise, Türkiye'nin liberalizasyon faaliyetlerinin olumsuz taraflarını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Analiz sonuçları, Türkiye'nin DTÖ üyeliğinin, Türkiye'nin 1992 ve 2020 yılları arasında, DTÖ üyesi ülkelere yönelik ihracatı üzerinde kısa dönemde (1992-2000) olumlu, uzun dönemdeyse (1992-2020) olumsuz etkilere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Anılan sonuçlar, literatürde DTÖ'nün ticareti teşvik edici etkilere sahip olduğunu gösteren makaleler kapsamında yer alan birtakım araştırmalarla örtüşmektedir (Balding 2010; Chang ve Lee 2011; Gil-Pareja vd. 2016; Larch vd. 2019; Subramanian ve Wei 2003; Tomz vd. 2005). Çalışma ayrıca, aynı dönemde Türkiye'nin ihracat rakamlarının artmasında DTÖ üyesi ülkelerin GSYİH'lerinin de önemli bir rol oynadığını ortaya çıkarmaktadır.

Öte yandan, Subramanian ve Wei'nin (2003) DTÖ'nün yalnızca sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticareti teşvik ettiği görüşüne rağmen bulgularımız, Türkiye'nin bir gelişmekte olan bir ülke olarak, 1995'ten sonra DTÖ ülkelerine ihracatını kısa dönemde artırarak ılımlı bir başarı elde ettiğini kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerin tarife serbestleştirmeleri, gelişmekte olan ülkelerin mallarını satmalarının ve ihracatlarını artırmalarının yolunu açtığından, bu gelişme çalışmamızda da gözlemleneceği üzere, Subramanian ve Wei'nin (2003) bazı bulgularının aksine ticareti teşvik edici etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, tezin araştırma sorusuna bakıldığında, DTÖ'nün Türkiye'nin 1980 ve özellikle 1995 sonrası liberalizasyonunda kısa vadede ılımlı bir ilerleme kaydettiği sonucuna varılmaktadır. Bu itibarla, DTÖ'nün ticareti yaratıcı etkisi, kısa dönem için de olsa, araştırma sonuçlarımızdan kolayca görülebilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin DTÖ üyesi ülkelere yönelik ihracatını belirleyen unsurlara ilişkin bazı göstergeler de çalışmada göze çarpmaktadır.

Ulusal İş Sistemleri Yaklaşımı ışığında sonuçlar, DTÖ üyeliği ve liberalleşmenin uluslararası ticaret üzerinde birtakım olumsuz etkileri olduğunu belirten bazı çalışmalarda olduğu gibi (örn. Rose 2004; Eicher ve Henn 2011), Türkiye'nin özgürlük endekslerinin tamamını kapsayan bütüncül (overall) puanının, DTÖ üyesi ülkelere ihracatını olumsuz bir şekilde etkilediğini kanıtlamaktadır. Bu bulgu, liberalleşmenin, Türkiye'nin DTÖ üye ülkelere yönelik ihracatını azaltıcı etkilerde bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan, bahse konu bütüncül puan içerisinde devlet harcamaları endeksinin de bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'de, devlete bağımlılık statüsünün halen geçerliliğini koruduğu ve bu statünün ihracatı olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Bununla birlikte, bu tez, Türkiye'nin DTÖ üyesi ülkelere ihracatını 1992-2020 yılları arasında

uzun vadedeki azalan etkilere rağmen, üyelik tarihi olan 1995'ten sonra kısa vadede (1992-2000) artırdığını göstermektedir.

Türkiye'nin Whitley (1991, 1994, 2000) tarafından adlandırılan "devlete bağımlı" statüsü açısından, hükümet harcama endeksi ile Türkiye'nin DTÖ ülkelerine ihracatı arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, DTÖ'nün gelişmekte olan ülkelerinin hükümetleri ne kadar çok harcama yaparsa, Türkiye'nin bu ülkelere o kadar az mal ihraç ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Başka bir deyişle, gelişmekte olan ülkelerin devlet harcama endeksleri, Türkiye'nin ihracat kapasitesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bu bulgu, devlete bağımlılık statüsünün olumsuz etkilerini göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan, aynı özgürlük endekslerinin Türkiye için düzenlenen veri seti üzerinde gerçekleştirilen analizler, liberalizasyon sürecinin ihracat rakamları üzerinde 1996-2021 yılları arasındaki etkisinin genel itibarı ile negatif olduğunu göstermektedir. Bu itibarla, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde gözlemlenen dışa açılma ve liberalizasyon sürecinin, Türk dış ticareti örgütsel alanı üzerinde devlete bağımlı yapıyı azaltıcı bir etkiye bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda aynı analizin ithalat boyutunun da ele alınması faydalı olacaktır, zira Türkiye'nin ithalat rakamlarından oluşan daha detaylı bir veri seti, Türkiye'deki dış ticaretin seyrini ve akışını tahmin etmekte daha etkili olacaktır. Aynı zamanda, bu tür bir panel veri regresyon analizi, ekonomik ve ticari durumlarının yanı sıra refah düzeyleri hakkında daha iyi bir resim elde etmeye ihtiyaç duyan tüm ülkelere fayda sağlayarak genel olarak uluslararası ticaretin tahmin gücüne de katkıda bulunacaktır.

Cumhuriyet döneminde Türk deniz ticareti sektörünün tarihsel evrelerinde gözlemlenen kurumsal mantıkların tez kapsamındaki analizi çerçevesinde, Cumhuriyet'in ilânını takip eden yıllarda, bir başka deyişle devlet kurumlarının ve bakanlıkların kurulma aşamasında, genellikle devletçi ve geleneksel uygulamaların etkili olduğu tespit edilmektedir. Bu dönemde denizcilik ve deniz ticareti sektörlerinde çok sayıda yasal düzenleme yapılmıştır. 1950'li yıllarda ise bu örgütsel alanda özel sektörün etkisi hissedilmeye başlanmış ve ilk uluslararasılaşma faaliyetleri görülmüştür, ancak o yıllarda henüz tam bir özel sektör zihniyetinden söz etmek mümkün bulunmamaktadır. Ancak kesin olan, söz konusu sektördeki devlet hâkimiyetinin, 1980'lere kadar, bir başka deyişle dünyadaki gelişmelere paralel olarak makroekonomik bağlamda liberalleşme ve dışa açılmanın yoğunlaştığı yıllara kadar devam ettiğidir. Öte yandan, 2000'li yıllar bu sektörde, özellikle liman idarelerindeki

liberalleşme, özelleştirme ve uluslararasılaşmanın artış gösterdiği dönem olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu durumun günümüze dek devam ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Bu itibarla, Whitley (1991, 1994, 2000) tarafından “devlete bağımlı” olarak tanımlanan Türkiye’nin söz konusu yapısının, deniz ticareti örgütsel alanında gözlemlenen kurumsal mantık değişiminin neticesinde birtakım değişiklikler gösterdiğini belirtmek mümkün bulunmaktadır. Bu değişimde, Greenwood ve diğerlerinin (2011), kurumsal mantıklar arasında uyumsuzluk oluştuğunda gerilim ve zorlukların artmakta, bu sebeple de hibrit (Pache ve Santos 2013; Thornton vd. 2005) yapıların oluştuğu savının devrede bulunduğunu belirtmek mümkündür. Bununla birlikte, eski kurumların zaman içerisinde tamamen ortadan kalkmadığı, geleneksel kurumsal mantığın modern kurumsal mantıkla bir arada yaşadığı ve toplumsal yapı içinde aktif olarak yer aldığı (Öztürk ve Sargut 2017) savından hareketle Türk deniz ticareti sektöründe gözlemlenen kurumsal mantıkların da günümüzde aynı anda faaliyette olmaları kabul edilebilir bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, her iki kurumsal mantığın özelliklerini taşıyan bir melezleşme sürecini de beraberinde getirmektedir. Bahse konu süreç, örgütsel verimlilik ve rekabetçilik gibi unsurları bünyesinde barındıran modern kurumsal mantık ile daha katı, hiyerarşik ve statik (Öztürk 2018) özelliklere sahip örgütleri temel alan geleneksel kurumsal mantık anlayışının iç içe geçtiği bir yapı arz etmektedir. Bu durum, Cumhuriyet’in başlangıç yıllarında kamusal bir görünüm sunan Türk deniz ticareti sektörünün, zamanla gözlemlenen özelleştirme ve uluslararasılaşma olgularının etkisiyle uğradığı dönüşüm neticesinde, modern kurumsal mantıkların yerleşmeye başlamasıyla birlikte, sektörde melez örgütsel formların ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca, örgütsel alanların olgunlaştıkça heterojenleşmeye başladığı kabulünün (Kraatz ve Zajac 1996; Schneiberg 2002; Wooten ve Hoffman 2008) de etkisiyle bu alanlarda çok katmanlı yapılar ortaya çıkmaya başlamaktadır. Dolayısıyla, Türk deniz ticareti sektöründe hem kamusal hem de özel sektör mantığının bir arada bulunduğu “melez (hybrid)” bir yapının gözlemlendiği görülmektedir. Bahsi geçen yapının daha yakından incelenmesi, gelecekte ele alınabilecek araştırma alanlarından birisini teşkil etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Türk deniz ticareti sektörünün, ülke içerisinde ve dışarısındaki faaliyetleri incelendiğinde, sektörün yurt içerisindeki limanlar arasındaki seyrüsefer gerçekleştirme hakkının yalnızca Türk denizcilik firmalarına ait bulunduğu tespit edilmektedir. Bununla birlikte, Türk limanlarından yurt dışındaki limanlara ve

yabancı limanlardan Türk limanlarına olan seyrüsefer kapsamında ise hem yerli hem de yabancı firmaların sefer düzenleme yetkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan, çalışmanın niteliksel kısmında ve literatür taramasında ortaya çıktığı üzere, çalışma konusu sektörde 1990'lar sonrası kurumsal mantık değişimine dair vurgular açığa çıkmaktadır. Bu doğrultuda, özelleştirme ve uluslararası sermayenin sektöre giriş yapması sonrasında küreselleşmenin etkileri görülmeye başlanmakta ve geleneksel kamu mantığından uzaklaşma söz konusu olmaktadır. Bu kapsamda, Cumhuriyet'in ilânının akabindeki kuruluş döneminde daha ziyâde devletçi politikalar hâkim olmakla birlikte 1950'li yıllarda uluslararasılaşmanın başladığı gözlemlenmektedir. Bahse konu süreçte, özel sektörün ağırlığının tedrici olarak artmasıyla beraber anılan sektöre özel sektör mantığının yerleşmeye başladığı görülmektedir. Bu süreç, liberalizasyon faaliyetlerinin yoğunlaştığı 1980'li yıllarda artarak devam etmiştir. Daha sonrasında, 1990'lı yıllardan itibaren, çalışma konusu sektörde özellikle limancılık alanında özelleştirmeler gerçekleşmiş ve denizcilik sektöründeki uluslararasılaşma süreci artış göstermiştir. Dolayısıyla, tezin daha önceki kısımlarında da belirtildiği üzere, Türk deniz ticareti örgütsel alanında yaşanan kamusal mantıktan özel sektör mantığına geçiş şeklindeki değişim ve dönüşüm sürecinin, sektörde devletçi ve özel kurumsal mantıkları içeren karma bir örgütsel yapıyla neticelendiği görülmektedir. Bahse konu değişim ve dönüşüm sürecinin günümüzde de devam ettiğini belirtmek mümkün bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABBOT Andrew (2001), *Time Matters: On Theory and Method*, University of Chicago Press, Chicago.
- AKKEMİK K. Ali ve ÖZEN Şükrü (2014), “Macroeconomic and Institutional Determinants of Financialisation of Non-Financial Firms: Case Study of Turkey”, *Socio-economic Review*, Cilt 12, Sayı 1, ss. 71-98.
- ATAKAN-DUMAN Şirin (2017), “Kurumsal Mantıklar”, *İçinde, Örgüt Kuramları*, Ed. Özen, Şükrü ve Sargut A. Selami, 2007, İmge Kitapevi. İstanbul.
- AYDEMİR Cahit, ARSLAN İbrahim ve UNCU Funda (2012), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki Gelişimi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 23, ss. 69-104.
- AYDIN Umut (2014), “Who Is Afraid of Globalization? Turkish Attitudes Toward Trade and Globalization”, *Turkish Studies*, Cilt 15, Sayı 2, ss. 322-340.
- BALDING Christopher (2010), “Joining the World Trade Organization: What Is the Impact?”, *Review of International Economics*, Cilt 18, Sayı 1, ss. 193-206.
- BECKERT Jens (1999), “Agency, Entrepreneurs, and Institutional Change. The Role of Strategic Choice and Institutionalized Practices in Organizations”, *Organization Studies*, Cilt 20, Sayı 5, ss. 777-799.
- ARAS BEGER Gizem (2022), *Kurumsal Mantıklar Çerçevesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Olgusunun Analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- AYSUN Ayça, ÖKSÜZLER Oktay ve YILGÖR Metehan (2012), “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, ss. 15-26.
- BERGER Peter L. ve LUCKMANN Thomas (1967), *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin, New York.
- BESHAROV Marya L. ve SMITH Wendy K. (2014), “Multiple Institutional Logics in Organizations: Explaining Their Varied Nature and Implications”, *Academy of Management Review*, Cilt 39, Sayı 3, ss. 364-381.

- BISTA Rishav (2015), “Reconciling the WTO Effects on Trade at the Extensive and Intensive Margins”, *International Economic Journal*, Cilt 29, Sayı 2, ss. 231-257.
- BORATAV Korkut (2003), *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- BOZKURT İbrahim ve AYTAZ İbrahim H. (2015), “II. Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası Ekonomiye Eklemlenme Sürecinde Türkiye'nin Deniz Ticareti ve Liman Politikası (1945-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Güz 2015, Cilt 15, Sayı 31, ss. 333-357.
- BUĞRA Ayşe (1994). *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CAMPBELL John L. (2004), *Globalization and Institutions*, Princeton University Press, New Jersey.
- CHANG Pao-Li ve Lee Myoung-Jae (2011), “The WTO Trade Effect”, *Journal of International Economics*, Cilt 85, Sayı 1, ss. 53-71.
- CLEMENS Elisabeth S. ve COOK James M. (1999), “Politics and Institutionalism: Explaining Durability and Change”, *Annual Review of Sociology*, Cilt 25, Sayı 1, ss. 441-466.
- DAVIS Gerald F. ve GREVE Henrich (1997), “Corporate Elite Networks and Governance Changes in the 1980s”, *American Journal of Sociology*, Cilt 103, Sayı 1, ss. 1-37.
- DELBRIDGE Rick ve EDWARDS Tim (2007), “Reflections on Developments in Institutional Theory: Toward a Relational Approach”, *Scandinavian Journal of Management*, Cilt 23, Sayı 2, ss. 191-205.
- DEMİR Osman ve TEMUR Yusuf (1998), “Gümrük Birliği'nin İlk İki Yıl Değerlendirmesi”, *Dış Ticaret Dergisi*, Cilt 11.
- DIMAGGIO Paul J. ve POWELL Walter W. (1983), “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields”, *American Sociological Review*, Cilt 48, ss. 147-160.
- D'IRIBARNE Philippe (1989), *La Logique de l'honneur*, Seuil, Paris.
- DİRLİK Onur (2015), *Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Kurumsal Bağlamının Biçimlendirme Mekanizmaları Üzerine Bir Çözümleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- DUNN Mary B. ve JONES Candace (2010), “Institutional Logics and Institutional Pluralism: The Contestation of Care and Science Logics in Medical Education, 1967-2005”, *Administrative Science Quarterly*, Cilt 55, Sayı 1, ss. 114-149.

- EICHER Theo S. ve HENN Christian (2011), “In Search of WTO Trade Effects: Preferential Trade Agreements Promote Trade Strongly, But Unevenly”, *Journal of International Economics*, Cilt 83, Sayı 2, ss. 137–153.
- DTÖ (2022), https://www.wto.org/english/res_e/statistics_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm, ET. 29.08.2022.
- FRIEDLAND Roger ve ALFORD Robert R. (1991), “Bringing Society Back In: Symbols, Practices, and Institutional Contradictions”, *İçinde, The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Ed. W.W. Powell ve P.J. DiMaggio, ss. 232-263, University of Chicago Press, Chicago.
- GIDDENS Anthony (1979), *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradictions in Social Analysis*, Macmillan, London.
- GIDDENS Anthony (1984), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Los Angeles.
- GIL-PAREJA Salvador, LLORCA-VIVERO Rafael ve MARTÍNEZ-SERRANO José Antonio (2016), “A Re-Examination of the Effect of GATT/WTO on Trade”, *Open Economies Review*, Cilt 27, Sayı 3, ss. 561-584.
- GLYNN Mary Ann ve LOUNSBURY Michael (2005), “From the Critics’ Corner: Logic Blending, Discursive Change and Authenticity in a Cultural Production System”, *Journal of Management Studies*, Cilt 42, Sayı 5, ss. 1031-1055.
- GOODRICK Elizabeth ve REAY Trish (2011), “Constellations of Institutional Logics: Changes in the Professional Work of Pharmacists”, *Work and Occupations*, Cilt 38, Sayı 3, ss. 372-416.
- GÖKŞEN, Nisan S. (2007), “Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar”, *İçinde, Örgüt Kuramları*, Ed. Özen, Şükrü ve Sargut A. Selami, İmge Kitapevi, İstanbul.
- GÖRAL Fatih (2015), *Doğalgaz Fiyatlarını Belirleyen Faktörler: Panel Veri Analizi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Ankara.
- GRANICK David (1972), *Managerial Comparisons of Four Developed Countries*, MIT Press, Cambridge.
- GREENE William H. (2003), *Econometric Analysis*, Prentice Hall, Fifth Edition, ABD.

- GREENWOOD Royston, DÍAZ Amalia M., LI Stan X. ve LORENTE José C., “The Multiplicity of Institutional Logics and the Heterogeneity of Organizational Responses”, *Organization Science*, Cilt 21, Sayı 2, ss. 521-539.
- GREENWOOD Royston ve HININGS Christopher R. (1996), “Understanding Radical Organizational Change: Bringing Together the Old and the New Institutionalism”, *Academy of Management Review*, Cilt 21, Sayı 4, ss. 1022-1054.
- GREENWOOD Royston ve HININGS Christopher R. (2006), “Radical Organizational Change”, *İçinde, The SAGE Handbook of Organization Studies*, Ed. S. Clegg, C. Hardy, T. Lawrence ve W. Nord, ss. 814-842. SAGE Publications, London.
- GREENWOOD Royston, OLIVER Christine, SAHLIN Kerstin ve SUDDABY Roy (2008), *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*, SAGE Publications, London.
- GREENWOOD Royston, RAYNARD Mia, KODEIH Farah, MICELOTTA Evelyn R. ve LOUNSBURY Michael (2011), “Institutional Complexity and Organizational Responses”, *Academy of Management Annals*, Cilt 5, Sayı 1, ss. 317-371.
- GREENWOOD Royston., SUDDABY Roy ve HININGS Christopher R. (2002), “Theorizing Change: The Role of Professional Associations in The Transformation of Institutionalized Fields”, *Academy of Management Journal*, Cilt 45, Sayı 1, ss. 58-80.
- GREVE H. (1996), “Patterns of Competition: The Diffusion of a Market Position in Radio Broadcasting”, *Administrative Science Quarterly*, Cilt 41, ss. 29-60.
- GÜRBOĞA N. ve KORALTÜRK M. (2016), “1930’larda İktisadi Devletçilik, Şilepçiliğin Gelişmesi ve Sosyete Şilep T.A.Ş.’nin Kuruluşu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 13, Sayı 25-26, ss. 27-49.
- HAMILTON Gary G. ve BIGGART Nicole W. (1988), “Market, Culture and Authority: A Comparative Analysis of Management and Organisation in the Far East”, *American Journal of Sociology*, Cilt: 94 (Supplement), ss. 552-594.
- HAUSMAN Jerry E. (1978), “Specification Tests in Econometrics”, *Econometrica*, Cilt 46, Sayı 6, ss. 1251-1271.

- HELPMAN Elhanan, MELITZ Marc ve RUBINSTEIN Yona (2008), “Estimating Trade Flows: Trade Partners and Trade Volumes”, *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt 123, Sayı 2, ss. 441–487.
- HENSMANS Manuel (2003), “Social Movement Organizations: A Metaphor for Strategic Actors in Institutional Fields”, *Organization Studies*, Cilt 24, Sayı 3, ss. 355-381.
- HERZ Bernhard ve WAGNER Marco (2011), “The Real Impact of GATT/WTO-A Generalised Approach”, *The World Economy*, Cilt 34, Sayı 6, ss. 1014–1041.
- HOFFMAN Andrew J. (1999), “Institutional Evolution and Change: Environmentalism and the U.S. Chemical Industry”, *Academy of Management Journal*, Cilt 42, Sayı 4, ss. 351-371.
- HOLM Peter (1995), “The Dynamics of Institutionalization: Transformation Processes in Norwegian Fisheries”, *Administrative Science Quarterly*, Cilt 40, Sayı 3, ss. 398-422.
- KALAYCI Cemalettin ve ARTAN Seyfettin (2015), “Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27.
- KALEMÇİ R. Arzu (2019), “Local Actors’ Actions in Turkish Cinema During the 1990s: A Political Economy Perspective”, *Turkish Studies*, Cilt 20, Sayı 1, ss. 140-163.
- KITCHENER Martin (2002), “Mobilising the Logic of Managerialism in Professional Fields: The Case of AHC Mergers”, *Organization Studies*, Cilt 23, Sayı 3, ss. 391-420.
- KIZILTAN Alaattin, ERSUNGUR Mustafa ve POLAT Özgür (2008), “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği İle İhracat ve İthalatına Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, ss. 83-99.
- KONDRA Alex ve HININGS Christopher R. (1998), “Organizational Diversity and Change in Institutional Theory”, *Organization Studies*, Cilt 19, Sayı 5, ss. 743-767.
- KRAATZ Matthew S. ve ZAJAC Edward J. (1996), “Exploring the Limits of The New Institutionalism: The Causes and Consequences of Illegitimate Organizational Change”, *American Sociological Review*, Cilt 61, ss. 812-836.

- LANE Christel (1992), "European Business Systems: Britain and Germany Compared", *İçinde, European Business Systems*, Ed. Richard Whitley, ss. 64-97, SAGE Publications, London.
- LARCH Mario, MONTEIRO José-Antonio, PIERMARTINI Roberta ve YOTOV Yoto V. (2019), "On the Effects of GATT/WTO Membership on Trade: They Are Positive and Large After All", *WTO Staff Working Paper*, No. ERSD-2019-09.
- LAWRENCE Thomas B., WINN Monica I. ve JENNINGS P. Devereaux (2001), "The Temporal Dynamics of Institutionalization", *Academy of Management Review*, Cilt 26, Sayı 4, ss. 624-644.
- LEBLEBİCİ Hüseyin, SALANCIK Gerald R., COPAY Anne ve KING Tom (1991), "Institutional Change and the Transformation of Interorganizational Fields: Organizational History of the U.S. Radio Broadcasting Industry", *Administrative Science Quarterly*, Cilt 36, Sayı 3, ss. 333-363.
- LEVY Daniel C. (2006), "How Private Higher Education's Growth Challenges", *İçinde, the New Institutionalism in Education*, Ed. H-D. Meyer ve B. Rowan, ss. 143-162. Albany: SUNY.
- LIU Xuepeng (2009), "GATT/WTO Promotes Trade Strongly. Sample Selection and Model Specification", *Review of International Economics*, Cilt 17, Sayı 3, ss. 428-446.
- LOUNSBURY Michael (2007), "A Tale of Two Cities: Competing Logics and Practice Variation in The Professionalizing of Mutual Funds", *Academy of Management Journal*, Cilt 50, Sayı 2, ss. 289-307.
- LOUNSBURY Michael ve CRUMLEY Ellen T. (2007), "New Practice Creation: An Institutional Perspective on Innovation", *Organization Studies*, Cilt 28, Sayı 7, ss. 993-1012.
- LUNE Howard ve MARTINEZ Miranda (1999), "Old Structures, New Relations: How Community Development Credit Unions Define Organizational Boundaries", *Sociological Forum*, Cilt 14, ss. 609-634.
- MARCH James G. ve SIMON Herbert A. (1958), *Organizations*, Wiley, New York.
- MARQUIS Christopher ve LOUNSBURY Michael (2007), "Vive La Résistance: Competing Logics and the Consolidation of U.S. Community Banking", *Academy of Management Journal*, Cilt 50, Sayı 4, ss. 799-820.

- MCPHERSON Chad M. ve SAUDER Michael (2013), “Logics in Action: Managing Institutional Complexity in a Drug Court”, *Administrative Science Quarterly*, Cilt 58, Sayı 2, ss. 165-196.
- MEYER John W. ve ROWAN Brian (1977), “Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony”, *American Journal of Sociology*, Cilt 83, Sayı 2, ss. 340-363.
- MEYER John W. ve SCOTT W. Richard (1990), *Organizational Environments: Ritual and Rationality*, Newbury Park, SAGE Publications, California.
- MORGAN Glenn, WHITLEY Richard ve MOEN Eli (2005), *Changing Capitalisms? Internationalization, Institutional Change, and Systems of Economic Organization*, OUP, Oxford.
- MUELLER Frank (1994), “Societal Effect, Organizational Effect and Globalization”, *Organization Studies*, Cilt 15, Sayı 3, ss. 407-428.
- MUNIR Kamal A. ve PHILLIPS Nelson (2005), “The Birth of the “Kodak Moment”: Institutional Entrepreneurship and the Adoption of New Technologies”, *Organization Studies*, Cilt 26, Sayı 11, ss. 1665-1687.
- NELSON Richard R. ve WINTER Sidney G. (1982), *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Harvard University Press, Cambridge.
- OLIVER Christine (1992), “The Antecedents of Deinstitutionalization”, *Organization Studies*, Cilt 13, Sayı 4, ss. 563-588.
- ÖKTE Ertuğrul Z. (1995), *Türk Düşünce ve Hayat Tarzının Tarihi Gelişimi*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul.
- ÖNİŞ Ziya (1999), *State, Reform and Development in the Middle East, Turkey and Egypt in the Post-Liberalization Era*, Routledge, New York.
- ÖNİŞ Ziya ve KUTLAY Mustafa (2021). “The Anatomy of Turkey’s New Heterodox Crisis: The Interplay of Domestic Politics and Global Dynamics”, *Turkish Studies*, Cilt 22 Sayı 4, ss. 499-529.
- ÖZEN Şükrü (2002), “Bağlam, Aktör, Söylem ve Kurumsal Değişim: Türkiye’de Toplam Kalite Yönetiminin Yayılım Süreci”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 47-90.
- ÖZEN Şükrü (2007), “Yeni Kurumsal Kuram: Örgütleri Çözümlemede Yeni Ufuklar ve Yeni Sorunlar”, *İçinde, Örgüt Kuramları*, Ed. Özen, Şükrü ve Sargut A. Selami, 2007, İmge Kitapevi. İstanbul.

- PAIK Yongsun, CHOW, Irene H. S. ve Vance Charles M. (2011), “Interaction Effects of Globalization and Institutional Forces on International HRM Practice: Illuminating the Convergence-Divergence Debate”, *Thunderbird International Business Review*, Cilt 53, Sayı 5, ss. 647-659.
- PAMUK Şevket (2012), *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- PESARAN M. Hashem (2007), “A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence”, *Journal of Applied Econometrics*, Cilt 22, Sayı 2, ss. 265-312.
- PURDY Jill M. ve GRAY Barbara (2009), “Conflicting Logics, Mechanisms of Diffusion, and Multilevel Dynamics in Emerging Institutional Fields”, *Academy of Management Journal*, Cilt 52, Sayı 2, ss. 355-380.
- QUACK Sigrid (2003), “Theoretical Building Blocks for a Research Agenda Linking Globalization and Institutions”, *İçinde, Globalization and Institutions*, Ed. Marie-Laure Djelic, Marie-Laure Djelic, and Sigrid Quack, ss. 15-34, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- RAO Hayagreeva, MONIN Philippe ve DURAND Rudolphe (2003), “Institutional Change in Toque Ville: Nouvelle Cuisine as An Identity Movement in French Gastronomy”, *American Journal of Sociology*, Cilt 108, Sayı 4, ss. 795-843.
- REAY Trish ve HININGS Christopher R. (2005), “The Recomposition of an Organizational Field: Health Care in Alberta”, *Organization Studies*, Cilt 26 Sayı 3, ss. 351-384.
- REAY Trish ve HININGS Christopher R. (2009), “Managing the Rivalry of Competing Institutional Logics”, *Organization Studies*, Cilt 30, Sayı 6, ss. 629-652.
- ROSE Andrew K. (2004), “Do We Really Know That the WTO Increases Trade?”, *American Economic Review*, Cilt 94, Sayı 1, ss. 98-114.
- ROWAN Brian (2006), “The New Institutionalism and The Study of Educational Organizations: Changing Ideas for Changing Times”, *İçinde, The New Institutionalism in Education*, Ed. H-D. Meyer ve B. Rowan, ss. 15-32. Albany: SUNY, New York.
- ROY Jayjit (2011), “Is the WTO Mystery Really Solved?”, *Economics Letters*, Cilt 113, Sayı 2, ss.127-130.

- SAYLAM Ayşegül (2016), *1920-1938 Yılları Arasında Türkiye'de Sanayi ve Ticaretin Bakanlık Düzeyinde Kurumsallaşması: Kurumsal Kuram Bağlamında Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- SCHNEIBERG Marc (2002), “Organizational Heterogeneity and the Production of New Forms: Politics, Social Movements and Mutual Companies”, *İçinde, Research in the Sociology of Organizations*, Ed. M. Lounsbury ve M. Ventresca, ss. 39-89. JAI Press, Oxford.
- SCHNEIBERG Marc (2007), “What’s on The Path? Path Dependence, Organizational Diversity and The Problem of Institutional Change in The US Economy, 1900-1950”, *Socio-Economic Review*, Cilt 5, ss. 47-80.
- SCOTT W. Richard (1987), “The Adolescence of Institutional Theory”, *Administrative Science Quarterly*, ss. 493-511.
- SCOTT W. Richard (2008), “Approaching Adulthood: The Maturing of Institutional Theory”, *Theory and Society*, Cilt 37, ss. 427-442.
- SCOTT W. Richard, RUEF Martin, MENDEL Peter J., ve CARONNA Carol A. (2000), *Institutional Change and Healthcare Organizations: From Professional Dominance to Managed Care*, Chicago University Press, Chicago.
- SCOTT W. Richard (2001), *Institutions and Organizations*, SAGE Publications, California.
- SEO Myeong-Gu ve CREED, W. E. Douglas (2002), “Institutional Contradictions, Praxis, and Institutional Change: A Dialectical Perspective”, *Academy of Management Review*, Cilt 27, Sayı 2, ss. 222-247.
- SEZGİN Güzide (2007), *İnönü Dönemi (1938-1950) Türk Denizciliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- SUBRAMANIAN Arvind ve WEI Shang-Jin (2007), “The WTO Promotes Trade, Strongly But Unevenly”, *Journal of International Economics*, Cilt: 72, Sayı 1, ss. 151–75.
- SUDDABY Roy ve GREENWOOD Royston (2005), “Rhetorical Strategies of Legitimacy”, *Administrative Science Quarterly*, Cilt 50, Sayı 1, ss. 35-67.
- ŞİMŞEK Mevlüdiye ve BEHDİOĞLU Sema (2006), “Türkiye’de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, ss. 47-65.

- THORNTON Patricia H. (2004), *Markets from Culture: Institutional Logics and Organizational Decisions in Higher Education Publishing*, Stanford University Press, California.
- THORNTON Patricia, JONES Candace ve KURY Kenneth (2005), “Institutional Logics and Institutional Change: Transformation in Accounting, Architecture, and Publishing”, *İçinde, Research in The Sociology of Organizations*, Ed. C. Jones ve P. H. Thornton, ss. 125-170. JAI, London.
- THORNTON Patricia H. ve OCASIO William (1999), “Institutional Logics and the Historical Contingency of Power in Organizations: Executive Succession in the Higher Education Publishing Industry, 1958-1990”, *American Journal of Sociology*, Cilt 105, Sayı 3, ss. 801-843.
- THORNTON Patricia H. ve OCASIO William (2008), “Institutional Logics”, *İçinde, The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*, Ed. R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin ve R. Suddaby, ss.99-129. SAGE Publications, Los Angeles.
- THORNTON Patricia, OCASIO William ve LOUNSBURY Michael (2012), *The Institutional Logics Perspective*, Oxford University Press, New York.
- TOGAN Sübidey (2000), “Effects of a Turkey-European Union Customs Union and Prospects for the Future”, *Russian and East European Finance and Trade*, Cilt 36, Sayı 4, ss. 5-25.
- TOKATLI Nebahat (2003), “Globalization and the Changing Clothing Industry in Turkey”, *Environment and Planning A*, Cilt 35, Sayı 10, ss. 1877-1894.
- TOMZ Michael, GOLDSTEIN Judith ve RIVERS Douglas (2005), “Membership Has Its Privileges: The Impact of GATT on International Trade”, unpublished manuscript.
- TOMZ Michael, GOLDSTEIN Judith ve RIVERS Douglas (2007), “Do We Really Know That the WTO Increases Trade?”, *American Economic Review*, Cilt 97, Sayı 5, ss. 2005-2018.
- TURHAN Ali (1997), *Dünya Ticaret Örgütü*, DPT, Ankara.
- UYAR Süleyman (2000), “Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi, *Dış Ticaret Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4.
- WALDORFF Susanne B., REAY Trish ve GOODRICK Elizabeth (2013), “A Tale of Two Countries: How Different Constellations of Logics Impact Action”, *İçinde, Institutional Logics in Action*, Ed. M. Lounsbury & E. Boxenbaum, Cilt 39 (A), ss. 99-129, Emerald Press, New York.

- WHITLEY Richard D. (1991), “The Social Construction of Business Systems in East Asia”, *Organization Studies*, Cilt 12, Sayı 1, ss.1-28.
- WHITLEY Richard D. (1994), “Dominant Forms of Economic Organization in Market Economies”, *Organization Studies*, Cilt 15, Sayı 2, ss. 153-182.
- WHITLEY Richard D. (2000), *Divergent Capitalisms: The Social Structuring and Change of Business Systems*, Oxford University Press, Oxford, ss. 3-116.
- WILKINSON Merv, FOGARTY Merv ve MELVILLE David (1996), “Organizational Culture Change through Training and Cultural Immersion”, *Journal of Organizational Change Management*, Cilt 9, Sayı 4, ss. 69-81.
- WOOTEN Melissa ve HOFFMAN Andrew (2008). “Organizational Fields: Past, Present and Future”, *İçinde, The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*, Ed. R. Greenwood, C. Oliver, K. Sahlin ve R. Suddaby, SAGE Publications, London.
- YENİPAZARLI Aşlı (2003), *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Rolü, Önemi ve Türkiye* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- YURTOĞLU Nadir (2019), “İnönü Dönemi’nde Türkiye’de Deniz Ulaşımı (1938-1950)”, *Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını*, Cilt Yaz 2019, Sayı 2, ss. 1449-1474.

EKLER

EK-1

MÜLÂKAT SORULARI

- 1- Ülkemizdeki deniz ticareti örgütsel alanında tarihsel anlamdaki dönüm noktaları sizce nelerdir? Cumhuriyet döneminde hangi tarihlerde kırılımlar yaşandı? Her dönemde hâkim olan kurumsal mantıklar sizce nelerdir?
- 2- Sizce bu değişimlerin kaynağı nedir? Değişim dönemlerinde değişimi tetikleyen unsurlar nelerdir?
- 3- Çalışmamızda temel dönem ayrımı ülkemizin Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) ve Gümrük Birliğine (GB) dâhil olduğu 1995 öncesi ve sonrası şeklinde oluştu. Sizce de sektördeki küreselleşmenin başlangıç tarihini 1995 yılı olarak alabilir miyiz? Küreselleşme bu tarihlerde başlayıp 2000’lerde yoğunlaştı mı? Rakamlar, 1995 sonrası dönemde ihracatta önemli bir artış yaşandığını gösteriyor. Dolayısıyla, DTÖ ve GB üyeliklerinin ülkemizin dış ticaretine olumlu etkileri bulgulanıyor. Sizce de böyle bir dönemlendirme yapılabilir mi?
- 4- Türk deniz ticareti sektöründe gözlemlenen küreselleşme olgusunda devletin ağırlığı azalırken özel sektör ön plana çıktı mı? Bu değişimde hangi hukuki düzenlemeler rol oynadı? Bu değişimde hangi aktör ya da aktörler daha etkili oldu?
- 5- Küreselleşme sonrası sektörde yaşanan özelleştirmeler oldu mu? Sektöre uluslararası firmaların ilgisi ne düzeyde oldu?
- 6- Küreselleşme sonrası ülkemize gelen uluslararası şirketler sektörde hangi değişimleri hızlandırdı? Örgütsel uygulamalarda ne gibi değişiklikler gözlemlendi? Yurtdışından transfer edilen uygulamalar neler oldu? Bu dönemden sonra yerel düzeyde mevcut olan uygulamalarda hangi türde değişiklikler gözlemlendi? Örneğin transfer edilen yurtdışı kaynaklı

uygulamalarda ÷lkemize özgü yerel özellikler devreye girdi mi? Ya da bu uygulamalar ÷lkemize bütünüyle kopyalama yoluyla mı transfer edildi? Tüm bu değişimden sonra sektörde oluşan yeni iş yapma yöntemleri nelerdir? Örneğin, eğer yeni yöntemlerde yerel özellikler de gözlemlendiyse bu uygulamaların nitelikleri neler oldu? Sözelimi, yeni iş yapma yöntemleri, ÷lkemize özgü hangi özellikleri taşıdı ve yerelde hangi uygulamalar ön plana çıktı?

